

Одеський державний університет
Universitas nationalis Odessae

Записки
з ономастики

Випуск 3

Збірник наукових праць

Opera in onomastica

Fascicullum 3

Одеса
«АстроПринт»
1999

ББК 81.031.4я5
3-324
УДК 801.311/313(066)

Редакційна колегія

д-р філол. наук Ю. О. Карпетко (відп. редактор), канд. філол. наук
М. І. Зубов (заст. ред.), викл. С. М. Єрмошкін (відп. секретар)

д-р філол. наук Т. О. Бровченко, канд. філол. наук О. В. Данильченко,
д-р філол. наук І. М. Желзняк, канд. філол. наук Г. Ю. Касім, канд.
філол. наук Т. Ю. Ковалевська, д-р філол. наук І. М. Колегаєва,
д-р філол. наук А. К. Смольська, канд. філол. наук Л. Ф. Фоміна,
д-р філол. наук Н. М. Шляхова, канд. філол. наук Т. Ф. Шумаріна

Рекомендовано до друку Вченою радою ОДУ,
протокол № 8 від 27 квітня 1999 р.

Видання здійснене за фінансової допомоги МФВ
у межах проекту 6205 «Українське мовознавство»

Наукове видання

ЗАПИСКИ З ОНОМАСТИКИ

Випуск 3

Збірник наукових праць

Технічний редактор С. М. Єрмошкін

Підп. до друку 30.12.99. Формат 60x84/16. Папір офсетний. Гарнітура Таймс.
Ум.-друку арк. 6,28. Обл.-вид. арк. 6,08 Тираж 200 прим. Зам. № 28/1.

Виданняцтво і друкарня «АстроПринт»

65026, м. Одеса, вул. Преображенська, 24, к. 13. Тел.: (0482) 26-98-82, 26-96-82
www.astroprint.odessa.ua

Записки з ономастики.

3-324 Вип. 3: Збірник наукових праць. – Одеса: Астропринт. – 108 с.
ISBN 966-549-412-0.

3 4602000000 Без оголош.
549-2000

ББК 81.031.4я5

ISBN 966-549-412-0

© Одеський державний
університет, 2000

М.Л.Худаш

До етимології імені одного

з легендарних засновників Києва: Щек

Збережені народною пам'яттю в народних сказаннях та переказах з глибокої доісторичної давнини до свого літописного засвідчення імена легендарних засновників Києва - *Кий*, *Щек*, *Хорив* та їх сестра *Либедь* в науковій літературі трактуються неоднозначно і проблематично. Причини цього різні, але чи не головною з них є етимологічна непрозорість цих імен, загадковість їх походження, що й дало підставу деяким дослідникам шукати їхню етимологію, зокрема імен *Щек* та *Хорив*, навіть на неслов'янському мовному ґрунті й висувати на цій підставі відповідні припущення про неслов'янське походження й самих легендарних носіїв цих імен, унаслідок чого, наприклад, *Щека* вважали за походженням то аваром, то сарматом, то гуном, то кельтом, то хозаром, хоч, правда, найбільш удало, також і чехом-слов'янином [4:176]; ім'я *Хорив*, знову, через київський оронім *Хоревича* пов'язується із староперським оронімом *Haraiva* [11:IV, 263] чи авестійським *haraiva* і староперським *haraiva* як назвою області Аріани [5:33].

Між цим, наші багаторічні студії над українською історичною антропонімією та відантропонімною ойконімією на загальнослов'янській антропонімії основі переконують нас у тому, що етимологію літописно засвідчених імен легендарних засновників Києва *Кий*, *Щек*, *Хорив* та їх сестри *Либедь* є вагомим підстави шукати не на апелятивному, а на антропонімічному ґрунті, причому виключно слов'янському. Інакше кажучи, маємо в своєму розпорядженні хоч і не багаті, але, на наш погляд, досить переконливі аргументи для припущення, згідно з яким ці імена в глибокому доісторичному минулому мали загальнослов'янське поширення, тобто їх генеза сягає ще глибокого праслов'янського періоду, на зорі якого вони виникли й увійшли в уже тоді стабільно сформований праслов'янський атронімікон, з розпадом праслов'янської єдності так або інакше успадкований усіма слов'янськими мовами. З цього, в свою чергу, органічно висуваються й інше важливе припущення, згідно з яким літописно засвідчені імена *Кий*, *Щек*, *Хорив*, *Либедь* були іменами не вифантазованих народом чи самими літописцями постатей, а такі власними особовими іменами у свій час реальних конкретних осіб з тогочасної суспільної верхівки, які (*Кий*,

Щек та Хорив) уповні могли бути родоначальниками чи й родоплемінними вождями і засновниками Києва. Могли вони бути й кровно спорідненими, навіть як і рідні брати та сестра. З цього останнього припущення вже закономірно випливає, що теж літописно засвідчені топоніми *Кы(и)євь, Щековица, Хоревіца*, можливо також, що й гідронім *Лыбе(ѣ)дь* походить від імен, відповідно, *Кий, Щек, Хорив, Либедь*, а не навпаки, як це вважають деякі дослідники, про що докладніше пишемо в своїх статтях: «До етимології імені одного з легендарних засновників Києва Хорив» [12:167-171] та «До етимології імені одного з легендарних засновників Києва Хорив та етноніма хорвати» [13:642-645].

Якщо в даному випадку йдеться конкретно про етимологію імені *Щек* то, навіть такий визначний етимолог, як лінгвіст-славист М.Фасмер, уважав його етимологічно неясним. Відзначено було також і те, що саме ця етимологічна неясність даного імені й спричинилася до його сприймання деякими авторами як за походженням неслов'янського, внаслідок чого і до трактування самого легендарного Щека як чужинця-неслов'янина. Є також підстави гадати, що це ім'я було неясним уже й для середньовічних хроністів і переписувачів літописів, оскільки фігурує в різних варіантах написання, як *Щекъ, Щокъ, Счек, Scieg, Szczyg* [4:176]. У даних випадках можна лише здогадуватися, що варіант *Щокъ* міг пов'язатися внаслідок народноетимологічної асоціації переписувача літопису незрозумілого йому імені *Щекъ* з апелятивом *щока*, варіант *Scieg* - внаслідок такої ж асоціації з апелятивом *стягъ* (< *stęgъ) або й білоруським *сцяг* в обох випадках у значенні «знамено», а варіант *Szczyg* (у Длугоша) внаслідок такої ж асоціації з польським апелятивом *szczygiel* «шиголь». До цього ще додамо, що у т.зв. «Велесовій книзі» це ім'я фігурує й у варіанті *Пацек* [2:145], можливо, за асоціацією з апелятивом *пацєка*. Етимологічно загадкове ім'я *Щек* не було ще предметом спеціального дослідження. Пряме відношення до в'яснення його генези має лише ґрунтовна стаття «Щьковьцѣ» О.Стрижака [4:176], в якій автор, у зіставному аспекті, торкається також цього імені. Свою етимологію назви *Щьковица* (отже, і зіставного *Щекъ*) цей автор невпевнено (зі знаком ?) виводить з власної реконструкції «від *щькавьй?» (там само), наводячи при цьому в плані порівняння: «рос. *щєка* крутий берег річки...; берегова круча. Река в щєках течєт [...]; ущєлина щєки на р. Ангари, струмчакы щєки на р. Лені [...]; укр. прізви. *Щькатиий* [...]. *Щькавьцѣ* має стрімки схили

[...] з трьох боків - кол. неприступн. природн. об'єкт, мимо якого протікав *Глибочацький стр.* у «глубоком удолии» (там само).

Ця етимологія назви *Щековица* була б раціональнішою і переконливішою, якщо б її автор з'ясував, звідки та яким чином появилася оця форма *Щьковица* замість *Щековица* чи навіть *Щьковица*. Адже в усіх наведених ним джерелах аж до XVII ст. включно ця назва виступає з *о* у середині, а не з *а*. Отже, *Щековицею* замість *Щековицею* її зробили пізні автори. Тож реконструкція *щькавьй (з *а*) до виведення етимології літописного варіанта *Щековица*, чи й *Щьковица* не підходить. А якщо б цей варіант *щькавица замінити на *щьковица*, то його в цьому випадку не закономірно було б виводити від апелятива *щєка*. Непереконливими і невдалими вважаємо також і спроби пов'язувати етимологію назви *Щековица* чи й імені *Щек* із польським дієсловом *szczekać* гавкати, лаяти, брехати (про собак), як це допускав у свій час О.Брюкнер [4:170], а пізніше, етимологізуючи білоруські особові назви *Шчэк, Шчэка*, і М.Бірило, прямо розцінюючи ці особові назви як регіональне білоруське «брэх» (1:489).

Цю етимологію не можна прийняти вже хоча б з уваги на те, що східнослов'янським мовам дієслово *szczekać* не властиве, а давньоруське слово *щєкътъ* І.Срезневський реєструє в значенні «солов'иний спів» [9:III, 1609], а не «гавкання собак». На цій підставі вважаємо, що особові назви *Шчэк, Шчэка* й наведені М.Бірилом похідні *Шчэчын, Щаковіч* у білоруському антропоніміконі збереглися ще з глибоких давньоруських часів і є одним з яскравих свідчень поширеності імені *Щек* колись на Русі.

Між тим вагомі свідчення про значне поширення цього імені в давнину не лише на Русі, але й на інших слов'янських землях, а отже, й свідчення про його спільнослов'янське (ще праслов'янське) походження, дає нам не лише білоруська антропонімія, але й антропонімія та ойконімія з інших слов'янських територій.

Так, є всі підстави вважати, що засвідчений писемно давньоруський антропонім *Щекоть*, від якого виник датований 1241 р. ойконім *Щекотъв* (4:176), походить не від згаданого вже апелятива *щєкотъ* «солов'иний спів», а якраз від імені *Щекъ*, тобто це суфіксальне утворення на *-отъ* того слов'янського суфіксальною типу, що й наведені Я.Свободою: *Šachot, *Lechot, Milot, Tzebot, Žizot і т.п. (18:165). Про наявність імені *Szczek* у старопольській антропонімії свідчать антропонім

Szczekna [17:V, 283] та ойконіми *Szeczeco*, *Szeczyzce*, *Szceżeś*, не виключено, що й *Szczecin* [16:XI, 810]. Антропонім *Šček* і похідний від нього патронім *Ščekić* є в хорватській антропонімії [14:634]. Не обов'язково помилковим (замість *Цеков*), як це припускає С.Ілчев, є болгарське прізвище *Щеков* - посесив від *Щек* [6:563]. Так само від імені *Щек* уповні можуть походити російські антропоніми *Щекот*, *Щекотов* [2:376], український антропонім *Щекунь* [10:509], не кажучи вже про чеський *Ščekna* [18:156].

Усі ці, ще, мабуть, далеко не повно зібрані нами й використані матеріали, на наш погляд, переконливо свідчать, що ім'я одного з легендарних засновників Києва *Щек*, як уже здавна поширене в різних слов'янських народів, виникло, як ми вже відзначали, ще в глибокій праслов'янський період і безсумнівно на слов'янському мовному ґрунті. В даному випадку скажемо конкретно: за нашим переконанням, ім'я *Щек*, у цьому його звучанні, - це не що інше, як похідний гіпокористик, утворений фонетико-морфологічним способом від усиченого праслов'янського імені-комполита, спробу реконструкції якого наводимо нижче.

Шлях до розв'язання проблеми генези імені *Щек* підказав нам визначний знавець слов'янської історичної антропонімії відомий чеський лінгвіст-ономаст Я.Свобода, який вперше в славістиці розцінив антропонім *Šček* не як відапелятивне, а як відантропонімне, в даному випадку суфіксальне утворення з суфіксом -*к*. Щоправда, на наш погляд, даремно тільки цей учений відніс даний антропонім до окремо виділеної ним класифікаційної рубрики 3112, в якій, під умовними буквеними позначеннями J та C, наводить особові назви, що, як гадає, походять від давніх одночлених імен (J) або імен чужого походження (C) [18:131], хоча виразно схиляється до думки, згідно з якою антропонім *Šček* - це, в даному випадку, як про це ще буде мова, є скороченням якогось чужого, неслов'янського імені, але від якого конкретно - не вказує, оскільки це не було його завданням. Проте, крім цієї прямої вказівки на те, що особова назва *Šček* - це суфіксальне похідне скорочення на -*к*, у цьому ж розділі праці Я.Свободи міститься також багатий, скрупульозно скласифікований матеріал суфіксальних скорочень давніх слов'янських особових назв, який дозволяє нам дедуктивно висувати також і свою гіпотезу генези етимологізованого імені *Щек*.

Так, саме зіставлення відповідного фактажу із згаданого класифіка-

ційного матеріалу Я.Свободи підказує нам думку, згідно з якою антропонім *Щек* (*Šček*) - це не утворення від якогось давнього одночленного, або, тим більше, неслов'янського імені, як думав Я.Свобода, а скоріше за все утворення того типу слов'янських автохтонних скорочених антропонімів, які цей автор відніс до рубрики 6311 під буквеним позначенням K, якою позначає скорочені особові назви з компонентів складних імен [18:131], тобто це в даному випадку утворення від якогось відкомполитного антропонімного скорочення.

В даному випадку на цю думку наштовхує нас цікаве спостереження Я.Свободи, згідно з яким «поряд з іменами *Boch*, *Voch*, як скороченими формами особових імен *Boleslav*, *Vojtěch*, можна поставити *Bok*, *Vok* як скорочені утворення тих же імен» (там само). Згідно з цим спостереженням виходить, що суфіксальні антропонімні скорочення на -*к* і на -*х* могли побутовати паралельно як скорочення одних і тих саме імен-комполитів. Саме це спостереження Я.Свободи і спонукало нас зіставити наведені ним скорочені суфіксальні особові назви на -*к* з наведеними ним же (18:146) такими ж утвореннями на -*ch* і таким чином виявити цілий ряд саме таких однокорених паралельних утворень з цими суфіксами, як наприклад, *Bak* - *Bach*; *Běk* - *Běch*; *Bok* - *Boch*; *Buk* - *Buch*; *Kok* - *Koch*; *Mak* - *Mach*, *Svak* - *Svach*, *Vlak* - *Vlach* і под., але, що найважливіше для нас, виявити серед них також і паралель *Šček*-*Ščech*.

Хоча, як видно вже з цих наведених прикладів, різні з них за співзвучністю формально й асоціюють з відповідними словами із загальнопорозмовної лексики, як, наприклад, *Vlak* з чеським апелятивом *vlak*, а *Vlach* з етнонімом *vlach*, то все ж, за нашим переконанням, у більшості випадків це такі утворення спільного походження. З цього, в свою чергу, висновуємо думку, згідно з якою, оскільки, за даними використаної нами праці Я.Свободи, антропоніми розгляданого типу на -*х* у кількісному відношенні над антропонімами цього ж типу на -*к* помітно превалюють, то вповні можна гадати, що в різних випадках, або й у більшості випадків, ці менш представлені антропоніми на -*к* - це вторинні утворення, похідні від однокорених з ними антропонімів цього типу на -*х*, їх первісні фонетичні варіанти, які виникли внаслідок заміни приголосного -*х* на -*к* чи то через уподібнення за місцем артикуляції, чи то ще й за певної асоціації у кожному конкретному випадку з відповідним апелятивом, як наприклад, *Paх* > *Paк* (за

асоціацією з апелятивом *рак*); *Бах* > *Бак* (за асоціацією з апелятивом *бак*) і т.п. Саме на підставі виявлення цього явища, зокрема й наочної паралелі наведених Я.Свободою особових назв *Šech* - *Šek* та, що також дуже важливо, у першу чергу на основі наявних варіантів імені *Шех*, *Лічех*, *Шекъ* у т.зв. «Велесовій книзі» висновуємо припущення, згідно з яким праслов'янське ім'я *Шек* (**Šekъ*) походить від ще давнішого праслов'янського імені *Шех* (**Šechъ*), є похідним від нього, вторинним його фонетико-морфологічним варіантом.

Для повноти цієї картини виведення етимології імені *Шек* нам необхідно тепер з'ясувати генезу цього первинного варіанта *Шех* (*Šechъ*), оскільки він теж етимологічно непрозорий. Я.Свобода навів особову назву *Šech* у рубриці 6613 під буквеним позначенням С - «з імен чужого походження» [18:146], що повторив і в рубриці 746 [18:181], з чого доводимо висновок, що особову назву *Suek*, наведену, як уже була мова вище, в рубриці 63112 під буквеними позначеннями J і С, він теж уважав за походженням чужою. Та чи справді особова назва *Шех* (*Šechъ*) за походженням чужа, не слов'янська? Жодних писемних свідчень про її походження не маємо. Однак вважаємо, що вона вповні дається етимологізувати на слов'янському мовному, а точніше - антропонімічному ґрунті як ім'я ще праслов'янського походження. Етимологізувати цю особову назву на апелятивному, до того ж ще й неслов'янському, ґрунті не знаходимо підстав.

У даному випадку, будучи глибоко переконаними, що особова назва *Шех* (**Šechъ*) є праслов'янським іменем з часів повсюдного на Слов'янщині панування особових імен-комполітів, але й повсюдною також ще з прайндоевропейського періоду [18:105] тенденцією до їх різнотипного скорочування, з різними, часом аж до невпізнання, фонетико-морфологічними перетвореннями, вважаємо, що це ім'я й є одним із тих відкомполітних гіпокористичних скорочень. Якщо ж так, то, виходячи з класифікаційних особливостей різних типів слов'янських відкомполітних гіпокористиків [18:107-111], генезу праслов'янського імені **Šechъ* можна виводити двояко.

1. Найбільш вірогідно, що ім'я *Šechъ* - це гіпокористик, який належить до найпоширенішого [18:109] типу слов'янських відкомполітних скорочень, а саме скорочень способом усичення імені-комполіта із збереженням лише його початкового відкритого складу й суфіксації цього складу суфіксом *-chъ* типу наведених Я.Свободою Stanislav -

Stach, Sbyslav - Sbych, Svatomir, Svatopluk - Svach [там само].

Таким іменем-комполітом, від якого в даному випадку могло виникнути гіпокористичне утворення ім'я *Шехъ*, могло бути писемно засвідчене ім'я *Шеславъ* [7:210], відоме також й у варіанті *Шаславъ* (там само), яке розцінюємо як ще праслов'янське утворення **Šečslavъ*, що виникло внаслідок скорочення (синкопи) імені-комполіта **Šečs[et]slavъ* або **Šečs[et]slavъ*. Отже, згідно з цією етимологічною версією, етимологізоване нами ім'я *Шек* уповні могло виникнути внаслідок перетворень: **Šečstjeslavъ* або **Šečstjislavъ* > **Šečslavъ* > **Šeslavъ* > *Šechъ* > *Šekъ* (*Шек*) й асиміляції початкового звукосполучення *se* у *še* (ш).

2. Ім'я *Шек* могло виникнути й дещо складнішим способом творення. В даному випадку його початкове звукосполучення *še* (ш) могло виникнути не внаслідок асиміляції звукосполучення *se* - у *še*-, як у попередньому випадку (**Šečslavъ* > **Šeslavъ*), а в результаті відомого в слов'янській антропонімії асимілятивного перетворення початкового звукосполучення *st*- у *še*-, як у випадку, наприклад, *Стенап* > *Шенап* (пор. польське *Szczerap* з численними похідними [17:V, 284-291]; чеське *Ščepan* [18:303] і т.п.). Таким вихідним етимомом імені *Šechъ*, від якого пішло похідне утворення *Шек*, могло бути теж ще праслов'янське ім'я **Stěchъ* - скорочений (синкопа) внаслідок випадіння голосного *-e*- першого складу варіант вихідного *S[et]těchъ* (пор. *Setěch* [8:91; 7:177]; *Sietěch* [17:V, 46]), перетворений внаслідок палаталізації початкового глухого приголосного *s* на глухий приголосний *š* у новотворі *Štěchъ*, який, у свою чергу, внаслідок асиміляції, тепер уже звукосполучення *шт* у *ш*, перетворився у варіант *Šechъ*, від якого в результаті перетворення фінального, тепер уже по суті суфікса, *-chъ* у *-kъ* і виникло ім'я *Шек*. Однак це ще неповний шлях генези цього імені, а лише складна його передкінцева та кінцева стадії, оскільки наведений вище вихідний варіант *Setěchъ*, від якого виникло утворення **Stěchъ*, - це не що інше, як, у свою чергу, похідне утворення, яке виникло способом усичення (синкопи) праслов'янського імені-комполіта **Se[be]těchъ* (пор. сербохорватське *Sebetjeh* [15:81, 127]). Таким чином, згідно з цією другою етимологічною версією, етимологізоване ім'я *Шек* могло також виникнути внаслідок перетворень **Sebetěchъ* > **Setěchъ* > **Stěchъ* > **Štěchъ* > **Šechъ* > **Šekъ* (*Шек*).

Виведена етимологія імені **Šechъ* - вихідного варіанта імені *Шек*

– послугувала основою також і для виведення від нього етимології етноніма чехи. Однак через обмежений обсяг цієї статті висвітлити тут цю етимологію не маємо можливості. Вона буде предметом нашого висвітлення в іншій статті.

1. Бирьла М.В. Беларуская антрапанімія. 2. Прозвішчы, утвораныя ад апелятыўнай лексікі. - Мінск, 1969.
2. Велесова книга: легенди, міфи, думи. Скрижалі буття українського народу І тис. до нової доби - І тис. нової доби. - К., 7502.
3. Веселовский С.Б. Ономастикон. Древнерусские имена, прозвища и фамилии. - М., 1974.
4. Етимологічний словник літописних географічних назв Південної Русі. - К., 1985.
5. Иванов В.В., Топоров В.Н. О древних славянских этнонимах // Славянские древности. Этногенез, материальная культура древней Руси. Сб. научных трудов. - М., 1960.
6. Илчез С. Речник на личните и фамилии имена у българите. - София, 1969.
7. Морозкин М.Я. Славянский именослов или собрание славянских личных имен. - М., 1867.
8. Пачич І. Именослов или речник личны имена разны народа славенски, скушо Іоаннь Пачичь, умножио і латинскомь ортографіомь изразіо и примечания додао Іоаннь Колларь. - Будим, 1828.
9. Срезневский И.И. Материалы для словаря древнерусского языка по письменным памятникам. - СПб., 1903. - Т. III.
10. Тупиков Н.М. Словарь древнерусских личных собственных имен // Записки отделения русской и славянской археологии императорского Русского археологического общества. - СПб., 1903. - Т. 6.
11. Фасмер М. Этимологический словарь русского языка / Перевод с нем. и доп. О.Н.Трубачева. - М., 1973. - Т. 4.
12. Худащ М.Л. До етимології імені одного з легендарних засновників Києва *Хорив* // Українська ономастика. Матеріали наукового семінару, присвяченого 90-річчю Кирила Кузьмича Цілуйка. - К., 1998.
13. Худащ М.Л. До етимології імені одного з легендарних засновників Києва *Хорив* та етноніма *хорватин* // Народознавчі зошити. - Львів, 1998. - Зомб. 6.
14. Leksik prezimena Socialisticke Republika Hrvatske. - Zagreb, 1976.
15. Marešić T. O narodnim imenima i prezimenima u Hrvata i Srba // Rad Jugoslovenska akademije znanosti i umjetnosti. - Т. 8.
16. Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich. - Warszawa, 1890. - Т. XI.
17. Słownik staropolskich nazw osobowych / Pod red. i ze wstępem W. Tazyskiego. - Warszawa, etc., 1977-1978. - Т. V. - Z. 1-2.
18. Svoboda I. Staročeská osobní jména a naše příjmení. - Praha, 1964.

Д.І.Фаріон

Мотиваційно-номінаційний принцип

в антропонімії лексиці (на матеріалі прізвищевих назв кінця XVIII - початку XIX ст.)

Функціонування прізвища чи в історичному аспекті прізвищевої назви (далі ПН) викликає проблемне запитання: який був мотив його виникнення? Відомо, що абсолютно точно відповісти на це запитання неможливо, хіба що за умови безпосередньої участі у процесі виникнення чиєсь прізвищевої чи первісно прізвищової номінації або за якогось документального підтвердження. Отож в антропонімії номінації, що більшою мірою соціально зумовлена, ніж апелятивна, діють не закономірності, а певні тенденції називання, що спричинені так званім "ономастичним менталітетом" кожного народу, який відображає позамовні своєрідні й універсальні риси.

Найгрунтовніше на цю тему йдеться у монографіях М.Л.Худаща [9:152-184], М.О.Демчук [1:101-135], які аналізують давні етнографічно-побутові основи виникнення особових назв, що сягають ще дохристиянських часів. Окрім цих чинників, суттєве місце в мотивах називання особи мають поєднання явища метафоризації і метонімізації як вияв єдності мовного та позамовного факторів у системі ідентифікації особи. Якщо метафоризація - це семантично-номінаційний процес, який ґрунтується на щоразу оновлюваній, відповідно до індивідуальних асоціацій за подібністю, смислової структури слова-етимона (наприклад, *Лис* - первісно хитра людина, *Засць* - боягузлива людина), то під час метонімізації форма словесної одиниці переноситься з одного референта на інший на основі тої чи тої асоціативної суміжності (наприклад, *Чума* - ознака зосереджена на хворобі, *Хлів* - об'єкт господарського призначення асоціативно переноситься на людину - її власника). В обох випадках метафора та метонімія стають засобом номінації суб'єкта [8:157-161]. З огляду на зазначене можемо твердити, що мотиваційно-номінаційний принцип в аналізі антропонімії лексики, на відміну від словотвірного й етимологічного, полягає виключно в ономастичній, а конкретніше антропонімії сфері застосування та у відносній суб'єк-

¹ Фактичний матеріал почерпнуто з Францисканської та Йосифинської метрик.

тивності, що якнайтісніше пов'язана з позамовними чинниками. Один із таких позамовних чинників - родинні відносини, що мають своє лексико-граматичне вираження у **патронімно-посесивних назвах** із присвійними суфіксами **-ів**: Петрів (син Петра); **-ин**, **-ишин**: Микитин (син Микити), Курилишин < Курилиха < Курило < Кирило (отже, Курилишин - син Курилихи); **-ич**, **-ович**, **-евич**: Кубич < Куба < [Я]куб (пол. Jakub); Станкевич < Стан-к-о < Стань < Стан[имирь] та ін.; Нагумович < Нагум < Наум; **патронімії або матронімії назви**, які мають мовне вираження через суфікси **-ук** (-'ук), **-чук**: Антонюк < Антон; Валійчук < Валій < валій «син валія», «учень валія»; **-ак** (-'ак): Базиляк < Базил[ій] (пол. Bazylj < Василь); Маладяк < Маланя < Меланія; **-ець**: Гарасимець < Герасим; **-енк-о**: Косаренко < Косар < косар; **-к-о**: Щурко < Щур < щур; **-ик**: Цар-ик < цар, що виражають позамовні відносини меншості дітей щодо своїх родичів; **патронімії назви - непохідні власні імена** у функції ПН: Ігор **Богдан**, Петро **Сидір**, Яцько **Семен**. ПН цього типу ставали зазвичай імена особливо знатних людей та предків, або ж коли по смерті батька син міг просто перейняти його хресне ім'я. На українському антропонімічному ґрунті вони функціонують іще з часів Київської Русі. В активі прізвищевих засобу ідентифікації бували переважно церковно-християнські народноадаптовані імена як частотно уживані, наприклад, Роман **Василь**, Михайло **Степан**, так і ті, що вживалися зрідка, наприклад: Іван **Альберт**, Роман **Пингелей**.

Різновидом патронімно-посесивних назв є **генітивні ПН**, що виникли способом флексійного словотвору через закріплення у формі родового відмінка належності (генітива) попередньо вживаної особової назви, наприклад, Альберта - генітив від Альберт; Чопа - генітив від Чоп < чоп «риба» (Гр.4, 470); чоп[ити] притуплювати», пор. чопатий «притуплений» (Гр.4, 470). Генітивність цього типу ПН підтверджена численними варіантними структурами: Альберта Мацько / Альбертів Мацько, Максима Іван / Максимів Іван, Панька Федько / Паньків Федько. Характерно, що виабстрагування **-а** у структурний прізвищевий формант може здійснюватися за умови діахронної фіксації імені поряд із ПН тільки у називному відмінку на зразок Карпа Антон / Карпів Антон. У разі вживання імен у родовому відмінку формант **-а** є закінченням ПН, і тоді аж ніяк не йдеться про генітивність творення ПН. Однак не всі прізвища генітивного типу можна з однаковою мірою

певності за такі вважати. Зумовлено це поліфункціональністю форманта **-а**. З огляду на зазначене, виділяємо такі групи ПН, що неоднозначні за структурно-семантичним навантаженням форманта **-а**, через що наявні паралельні мотиви номінації.

1. ПН – чоловічі церковно-християнські імена на зразок Захара, Карпа, Феда, які, за підтвердженням пам'яток XVI-XVII ст. [3:84-85; 5:39], не обов'язково виражали значення належності, а були нейтральними чоловічими іменами чи квалітативами.

2. Вторинні утворення з формантами **-к-о/к-а**, для яких не виключене квалітативне навантаження, однак варіантність у вживанні суфікса-флексії **-о/-а** вказує на можливість генітивного походження останнього: Дмитраш-к-о Федьо / Дмитрашка Федьо. Для утворень на **-к-а** не виключена і стилістично маркована функція, якої вони набувають у ПН осіб чоловічої статі, причому саме завдяки формантові **-а**. В.В.Сімович вважає, що емоційне навантаження **-к-а** коливається у спектрі між відтінком глузування з когось та пестливості, пов'язаної з фемінітивним засобом визначення роду [7:5], а за О.Потебнею, перенесення граматичних форм жіночого роду на чоловічі особи має конотацію «приниження» [6:498]. З огляду на це ПН на **-к-а**, утворені від церковно-християнських імен та від основ апелятивного походження, розглядаємо водночас і як можливі генітивні форми на **-к-а**, а також і як ПН осіб чоловічої статі з легким іронічно-зневажливим чи пестливим відтінком. Деякі вчені відзначають патронімію функції **-к-а**, вважаючи, наприклад, ПН Хведячка первісною ідентифікацією жінки за прізвищем чоловіка Хведячко, відтак ПН жінки стає спадковим прізвищем [10:29].

У віддіслівних відапелятивних утвореннях, наприклад, Стефан Галабур-к-а < галабурдити «бешкетувати» (Гр. 1:267), суфікс **-к-а** субстантивує процесуальну ознаку, первісно надаючи ПН експресивного відтінку. Агентивна функція форманта **-к-а** у віддіслівних апелятивних утвореннях відома ще з праслов'янської мовної спільності типу баїяка < bajati; gad'ba < gadati [11:1, 94], отже, не виключено, що антропоніми такого типу виникали за цією давньою словотвірною моделлю, набуваючи атрибутивно-прізвищового мотиву номінації.

Окрему мотиваційно-номінаційну групу становлять **трансатропомізовані ПН**, утворені від похідних церковно-християнських імен, наприклад Василик, Грицан; від слов'янських автохтонних усечених відкомполітичних імен, наприклад Бодик < Бодь < Бод[имирь] і под.,

Богун <Богун[бгъ] або Бог-ун <Бог[уславъ] і под. Такого типу ПН - це колишні здрібно-пестливі чи згрублі форми власних імен, інакше квалітативи, які в процесі формування антропонімійної системи перейшли до розряду прізвищ без змін своєї будови, але зі зміною ідентифікаційної функції, тобто зазнали процесу трансантропонізації. Відповідно, мотив номінації таких ПН позначаємо терміном квалітатив, наприклад: Андрусейко - Андр-ус-ей-к-о < Андр-ус-ей < Андр-усь <Андр[ій]. Трансантропонізованими є також прізвищеві назви, що виникли як прізвиська за певною зовнішньою чи внутрішньою ознакою, тобто атрибутивно-прізвишкові назви, наприклад: Моргун < моргун «хто часто моргає», «залицяльник» (СУМ 4:801); Піцик < діал. піцик «короткий, малий». Аналізуючи цю групу ПН, стикаємося з двома проблемами, перша з яких полягає у розмежуванні вуличних прізвищ від давніх слов'янських автохтонних відапелятивних імен; друга - у належності цих структур до антропонімних засобів ідентифікації чи антропонімо-апелятивних. Відразу ж зазначимо, що без певних умовностей цих проблем не вирішити. За критерій розмежування слов'янських автохтонних відапелятивних власних імен і вуличних прізвищ служить передусім емоційно-експресивна конотація останніх, подекуди їх локальний діалектний характер та відсутність побутовомістичних мотивів номінації. Але навіть і ці три принципи не можуть бути беззастережними у кожному конкретному випадку, через що певної умовності уникнути неможливо. Виявлені антропоніми з огляду на сказане кваліфікуємо як такі, що виникли на етапі вуличного прізвиська і в досліджуваній період мали статус прізвищеві назви, хоча в окремих випадках можливі вагомі застереження.

Логічно у цьому ж ракурсі розглядаємо і другу проблему. М.Л.Ху-даш вважає, що зазначені ідентифікаційні засоби доцільно відносити до власне антропонімних утворень, оскільки вони тісно переплітаються (особливо у пізнішому періоді) з прізвишками-нехрещеними власними іменами, абсолютне розмежування яких, як уже зазначалось, провести неможливо [9:128]. Тому, абстрагуючись від цих умовностей, аналізуємо ці ідентифікаційні засоби як власне антропоніми з атрибутивно-прізвишковим мотивом номінації.

На загал соціальний мотив номінації мають ПН відапелятивного походження, які первісно ідентифікували носіїв за професією чи заняттям: Будник < будник «робітник на буді - поташному промислі»

(Гр.1:51); соціальним статусом: Бурмістр < бурмістр; за військовим чином чи статусом: Дейнека/Дейнега/Денега < дейнека «спершу колода, палиця, а потім член козацького загону, озброєного палицями» (Гр. 1:336); за релігійним культом: Бернардин < бернардин «член католицького чернечого ордену бернардинів» (СУМ 1:162); за родинним станом та родинними відносинами: Копилець < копилець, копилча, копиляк, копил, копильчук «байстрюк, виродок» (ЕСУМ 2:569); за фактом новоселення або особливістю появи в середовищі: Новосад < новосад «той, який щойно поселився», пор. новосел.

Беззастережне ствердження мотивів номінації у кожній конкретній ПН не завжди можливе, бо, як свідчать етнографічні дані і певні тенденції в номінації особи, Царем чи Королем, для прикладу, могли іронічно називати вкрай бідну людину, а щодо ПН Шах можна вибудовувати найхимерніші здогади. Але, вважаємо, що загальна тенденція соціальності мотиву номінації очевидна.

Відетнонімі ПН виникали в основному як називання особи за її етнічною належністю. Однак, як слушно відзначено в антропонімічних дослідженнях [2:53], далеко не завжди перший носій етнонімного прізвища належав до названого етносу. Причиною виникнення такого типу прізвищ могла бути мандрівка ідентифікованої особи у чужі землі, а також інші позамовні чинники. Врешті, обростання відетнонімних прізвищ антропонімічними формантами з патронімічним значенням типу Мазурик, Мазуркевич, Мазурин, Полячок, Шведик свідчать, по-перше, про невідповідність між істинною властивістю денотата й антропонімною моделлю, а по-друге, про давність існування цього типу означення особи. З огляду на сказане зазначений мотив номінації поряд із ПН цього типу слід сприймати з певною долею умовності, наприклад: Руснак < руснак «русин, українець» (Гр. 4:88), пор. тип. спор. апелятиви поляк, уграк, прусак, москвяк; Литвин < литвин «литовець, поліщук, білорус» (ЕСУМ 3:245).

Відойкононімі ПН - це первісне називання особи за місцем її проживання чи походження, наприклад: Барський - Бар-ськ-ий < с. (село) - Бар (ПДФМ, 21); Уричук - Урич-ук < с. Урич (ПДФМ, 314).

До прізвищевих назв за місцевістю проживання людини належать переважно субстантивовані прикметники, що називають особу за її стосунком до певної місцевості мешкання, наприклад: Горішній < горішній «хто проживав на горі або на горішній стороні населеного

пункту»; Закорчемний <закорчемний «хто мешкав за корчмою».

Найпроблемнішими щодо мотивів номінації є групи, які походять від давніх відапелативних імен на означення представників тваринного і рослинного світу: Медвідь, Борсук, Береза, Бодак; від назв предметів та об'єктів: Баняк, Саган, Пасіка, Корчак; від назв страв, їжі, напоїв: Балабух, Квас, Сметана; від назв анатомічних термінів та хвороб: Костомеха, Череп, Чума; від назв абстрактних понять: Біда, Причина, Сміх; від назв взуття, тканин, одягу та його елементів: Кордiban, Гунька, Куцина, Габа, Петелька; від назв на означення часу та черговості народження: Весна, Неділька, Позняк, Тритяк. Якщо в останній групі з огляду на етнографічні дані найвища ймовірність мотиву номінації - це час або черговість народження, то стосовно попередніх груп можемо висловлювати лише певні здогади, що на загал мають характер певної тенденції, як свідчить про це розроблена М.Л.Худашем і доповнена М.О.Демчук та ін. ученими мотиваційна система називання особи, у якій виділено побажальні імена, спрямовані на побажання чогось хорошого: Розум; профілактичні, спрямовані на відвернення від новонародженого нещастя: Біда; охоронно-відстрашувальні, спрямовані на збереження дитини від смерті, нечистої сили, вроків і т.д.: Вовк, Ніж; нейтральні, присвоєні дитині без забобно-містичного змісту з метою лише якось назвати: Негода; характеризуючі, присвоєні дітям за певною ознакою: Біляк.

Буквальне чи умовне застосування цієї системи до досліджуваного нами матеріалу кін. XVIII — поч. XIX ст. із Підкарпатської Львівщини викликає застереження хоча б з огляду на те, що існує проблема розмежування автохтонних імен відапелативного походження з іншими відапелативними засобами ідентифікації особи, а саме вуличними прізвищами, що виникали не з забобно-містичних мотивів, а з потреби влучної номінаційної характеристики людини, в основі чого могли лежати підсвідомі асоціативні процеси метафоризації (власне ім'я виникає у процесі перенесення імені з одного об'єкта чи суб'єкта на інший за дійсної або припустимої схожості, наприклад ПН Ведмідь дана людині за її неповороткістю, Довбня - за недолугістю, Могिला - за вмінням тримати таємницю і т. д.) та метонімізації (перенесення імені з одного об'єкта на суб'єкт на основі асоціації за суміжністю: пор. дію цього процесу спершу на рівні апелативної лексики, наприклад, лексема дейнека, дейнега - первісно мала значення «колода,

палиця, а потім член козацького загону, озброєного палицями» (Гр. 1:336), а відтак «народний повстанець» (ЕСУМ 2:25). Тому не виключено, наприклад, що якась частина тіла людини, яка впадала в око, ставала засобом її ідентифікації: Гуля, Лаба, Костомеха або мешкання людини у певній місцевості та ін.: Байрак, Кичера.

Особливу продуктивність мають ПН з номенклатури тваринного і рослинного світу, мотив номінації в яких, вважаємо, базувався на асоціативній зовнішній, внутрішній чи гаданій подібності між зіставленими референтами, наприклад: Бик, Гнида, Гусак; Верба, Лобода, Часник, особливо, якщо зазначеного типу ПН були прізвиськового вуличного походження. Уподібнення рослинного і тваринного світу до певних внутрішніх і зовнішніх рис характеру людини й відображення цього у ПН - це не що інше, як антропоморфічно-метафоричне мислення наших предків.

Щодо абстрактних понять в основах наших ПН, а відтак і прізвищ на зразок Причина, Сміх, Дума, Сила, то вони могли виникнути внаслідок метафоричного уособлення, інакше антропоморфізму, коли абстрактні поняття оживлювалися і за пантеїстичними віруваннями наших предків надавалися людям як засоби номінації, що первісно мали містично-магічну силу.

Виразний метонімічний принцип номінації проступає у ПН, що виникли від назв предметів та об'єктів, наприклад Баняк, Байдара. У результаті метонімізації в антропонімічній лексиці носії та їх ознаки, наприклад Галайко, Мендик, певні предмети та об'єкти, що з ними пов'язані, наприклад, Мортила, Глинка та ін., не відокремлені одне від одного, принаймні у свідомості мовців. У такий спосіб метонімія стає засобом номінації суб'єкта.

У систему антропонімічної лексики входять також ПН **іншомовного походження**. Це утворення, що не функціонують як апелативи в системі української мови. Вони відображають міжетнічні та міжмовні контакти, через що в регіоні Підкарпатської Львівщини кін. XVIII - поч. XIX ст. найпродуктивніше представлені ПН польського походження, відтак німецького, тюркського та спорадично угорського, чеського, молдовського. Зазвичай ці запозичення існують на рівні діалектної апелативної лексики, і значення запозичених слів дуже часто не збігається зі значенням їх етимонів у мові-джерелі: воно може звужуватися, розширюватися, а то й цілком змінюватися. Крім цього,

достеменно аж ніяк не відомо, чому людина ідентифікована іншомовною формою, хоча припущення тут можуть бути різні. З огляду на це визначення конкретного мотиву номінації чи навіть якоїсь тенденції є проблематичним. Прізвищеві назви, а відтак прізвища - це світлина нашого буття й своєрідне мистецтво відображення світу. Власне через це так важливо під час їхнього аналізу використовувати комплекс принципів: етимологічний, структурно-словотвірний та мотиваційно-номінаційний, що, на відміну від двох попередніх, має виключно ономастичну сферу застосування.

1. Демчук М.О. Слов'янські автохтонні особові власні імена в побуті українців XIV - XVII ст. - К., 1988.

2. Железняк І.М. Давні сербохорватські відетнонімі антропоніми // Територіальні діалекти і власні назви. - К., 1965.

3. Керста Р.Й. Українська антропонімія XVI ст. Чоловічі іменування. - К., 1984.

4. Масенко Л. Т. Українські імена та прізвища. - К., 1990.

5. Остап Н.Л., Остап Р.І. Словотвір козацьких особових імен у XVII ст. // Словотвір як вияв динаміки мови. Матеріали конф. - Львів, 1994, - 4, 2.

6. Потебня А. Из записок по русской грамматике. - М., 1958. - Т. 1.

7. Сімович В. Історичний розвиток українських (здрібнелих та згрубнелих) чоловічих хресних імен із окремишньою увагою на завмерлі суфікси. - Прага, 1931.

8. Фаріон І.Д. Метафоризація і метонімізація як способи виникнення прізвищ // Українська ономастика. - К., 1998.

9. Худаш М.Л. З історії української антропонімії. - К., 1977.

10. Gołębiowska I. Antroponimia Orawy. - Kraków, 1971.

11. Sławski F. Zarzys słowotwórstwa prasłowiańskiego // Słownik prasłowiański. - Wrocław etc. - 1974. - Т. - 1 - 2.

Умовні скорочення

Гр. - Словарь української мови // Упоряд. з додатком влас. матеріалу Б.Грінченко. - К., 1907-1909. - Т. 1-4.

ЕСУМ - Етимологічний словник української мови / За ред. О.С.Мельничука. - К. 1982-1989. - Т. 1-3.

ПйФМ - Йосифінська (1785-1788) і Францисканська (1819-1820) метрики. Перші поземельні кадастри Галичини: Показчик населених пунктів. - К., 1965.

СУМ - Словник української мови. - К., 1970-1980. - Т. 1-11.

О.Ю.Медведєва

Антропонімічні пріоритети болгар Україниського Придунав'я (Болград і Болградський район)

Матеріалом для написання статті стали особові імена 48630 хлопчиків, народжених в Болграді (14654) і селах Городне, Кальчево, Криничне, Нові Трояни та Оріхівка Болградського району (33976) впродовж 1881-1998рр. На кожному десятиріччю, а останньому - вісьмирічному, контрольному зрізі проводився суцільний підрахунок, тобто ураховувались всі новонароджені за 10 (8) років і всі антропоніми, використані для їх іменування. Починаючи з контрольного зрізу 1951-1960рр. - першого, на якому впродовж всіх десяти років в активних записках про народження послідовно фіксується національна належність батьків новонароджених, - досліджуються імена хлопчиків, народжених тільки в однопонаціональних болгарських сім'ях, оскільки "вибір імен для дітей в міжнаціональних сім'ях підпорядкований іншим закономірностям і вимагає окремого розгляду" [4:86]. І в місті, і на селі "чітко окреслюється група панівних імен, окремі з яких можуть у той чи інший рік відрізнятися частотою реєстрації, заступатися іншими, але сама група імен-улюбленців різко вирізняється на тлі імен обмеженого чи поодинокого вжитку" [5:11]. Аналізу десятки імен-фаворитів і присвячена дана стаття, оскільки саме ця група онімів несе максимальне навантаження і забезпечує кількісну та якісну спадкоємність репертуару. Постулат щодо магістрального шляху розвитку іменника (деякого відставання сільського іменника від міського) зумовив окремий розгляд спершу міського, а потім сільського переліків найуживаніших антропонімів.

У 1881-1890 рр. в Болграді репертуар першої десятки був укомплектований онімами *Іоани, Дмитро, Георгій, Василь, Петро, Микола, Михайло, Стефан, Федір і Олександр*. Вони обслуговували 70,8% новонароджених. Двома наступними десятиріччями перебудова частотних десятків характеризуватиметься виключно внутрішнім переміщенням (див. таб. 1). Популярність антропонімів *Василь, Дмитро і Стефан* знизилась, а імена *Микола, Михайло, Олександр і Федір*, навпаки, стали активніше обиратися найменувачами. Оніми *Георгій і Петро* в 1891-1910 рр. відчували й злет й падіння популярності в межах десятки. Розширення іменного репертуару від 77 лексем у 1881-1890

рр. до 86 в 1891-1900 рр. і 95 в 1901-1910 рр. супроводжувалось плавним зниженням ступеня концентрації, який в 1891-1900рр. становив 68,4%, а в 1901-1910 рр. - 67,6%.

У 1911-1920 рр. панівна десятка поповнилася новим онімом *Борис*, який назавжди витіснив за межі десятки ім'я *Федір*. Останній сплеск популярності дарує доля онімові *Петро*, який перемістився до верхньої половини десятки. Через десять років він посідатиме передостаннє місце в переліку улюблених антропонімів, а згодом взагалі вийде з активного вжитку. Внаслідок означених змін десятка набула такого вигляду: *Іоани, Георгій, Микола, Петро, Дмитро, Василь, Михайло, Борис, Олександр і Стефан*. Навантаженість комплексу провідних імен зросла до 68,4%. Впродовж 1921-1930 рр. вподобання мешканців Болграду щодо обрання кола найуживаніших імен лишалися непохитними. Кількість хлопчиків, обслуговуваних провідною десяткою антропонімів, знизилась до 66,7%. Часи румунської окупації суттєво вплинули на розвиток досліджуваної групи імен. Якщо, за нашими даними, у Кілії та Кілійському районі жодне з нових для антропонімікону Українського Придунав'я імен не потрапило до складу десятки, то в Болграді нав'язування румунських імен призвело до широкого розповсюдження оніма *Іон*, який здійснив стрімкий стрибок зі стану рідкісних в 1921-1930 рр. імен до десятки 1931-1940 рр. На нашу думку, саме це спричинило різке зниження популярності імені *Іоани*. Воно вперше залишило свій пост, передавши право очолити десятку онімові *Георгій*. Концентрація впала до 57,3%.

Контрольний зріз 1941-1950 рр. ознаменувався поживленням в стані імен-фаворитів. На зміну антропонімам *Іон, Борис і Стефан* прийшли імена, які в 1931-1940 рр. були частотними (*Віктор, Володимир*) і рідкісними (*Валерій*). Активність імен *Георгій, Василь, Дмитро і Михайло* знизилась, а *Іван і Олександр*, навпаки, зросла. Провідними антропонімами було іменовано 59,1% юних болградців. Почався тривалий процес зростання навантаженості першої десятки імен, який піде на спад тільки через чотири десятиріччя - у 1981-1990 рр.

Панівний репертуар 1951-1960 рр., який обслуговував 65% новонароджених, поновив у правах ім'я *Стелан*, але цей вихід до десятки був останнім. Остаточо вийшов з активного вжитку онім *Михайло*. Небувало високої позиції досяг антропонім *Василь*. Десятка 1961-1970 рр., в зіставленні з попередньою, втратила лексеми *Віктор*,

Дмитро, Георгій і Стелан. Перелік улюблених лексем очолюють нові імена *Юрій і Сергій*. Надзвичайну популярність серед болгар першого з означених імен в 60-ті роки слід вважати оригінальним антропонімічним надбанням мешканців Болграду, оскільки аніде на території Одещини онім *Юрій* не сягав найвищого п'єдесталу [1:84,2,3:28]. Підвищенням попиту найменувачів стали користуватися оніми *Анатолій і Віталій*. Концентрація зросла до 66%.

Впродовж всього досліджуваного періоду ім'я *Олександр* не було обійдено увагою міських болгар: в репертуарах 1881-1940 рр. воно посідало 9 і 10 місця, а в 1941-1950 рр. перемістилося до верхньої половини десятки і розпочало боротьбу за перше місце, яка в 1971-1980 рр. увінчалася успіхом - десятка отримала нового постійного лідера. Багатьом батькам припало до вподоби антропоніми *В'ячеслав, Олег та Ігор*, які разом із поновленням в частотних правах *Дмитром* заступили лексеми *Валерій, Анатолій, Микола і Василь*. Популярними в 1971-1980рр. іменами *Олександр, Сергій, Віталій, В'ячеслав, Володимир, Олег, Ігор, Дмитро, Юрій та Іван* були названі 67% хлопчиків.

У 1981-1990 рр. тільки один з онімів, що брав участь в оновленні попередньої десятки, *Ігор* зберіг статус найуживанішого. Новим улюбленим антропонімом болгар став *Андрій*, який разом із поверненням після двадцятирічної перерви онімом *Микола* посів звільнені *В'ячеславом і Олегом* місця. 61,8% юних мешканців Болграда дістали імена *Олександр, Сергій, Дмитро, Іван, Віталій, Андрій, Юрій, Микола, Ігор і Володимир*.

Зіставлення панівного переліку 1991-1998 рр. із попереднім доводить, що основи сучасного кола найуживаніших серед болгар імен вже сформовані у 1981-1990 рр.: оніми *Олександр, Сергій, Дмитро та Іван* зберегли не тільки популярність, а й рангові номери й очолюють десятку останнього контрольного зрізу. Заручившись підтримкою багатьох найменувачів, вперше улилися до провідних антропоніми *Денис, Владислав та Євген*. За наших часів більшість хлопчиків, народжених в однаціональних болгарських сім'ях, - 63,7% - дістають, поряд із чотирма означеними вище, імена *Денис, Ігор, Андрій, Владислав, Євген і Володимир*.

Таким чином, в Болграді фонд найуживаніших впродовж 1881-1998 рр. чоловічих імен складається з 26 антропонімів.

У таблиці 1: I-XII - контрольні зрізи; 1 - 10 - місце імені в першій

Таблиця 1 Імена, які входили до складу першої десятки чоловічого іменника м. Болграда у 1881-1998 рр.

	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII
1	Анатолій	.	р	р	р	р	ч	ч	7	ч	р	р
2	Апалій	ч	ч	ч	ч	ч	ч	р	0	ч	р	0
3	Борис	ч	ч	8	7	8	ч	ч	ч	0	ч	7
4	В'ячеслав	0	р	ч	ч	0	р	0
5	Валерій	р	р	10	5	ч	ч	ч
6	Василь	4	6	8	6	4	8	2	10	ч	ч	ч
7	Віктор	0	0	р	ч	ч	3	4	ч	ч	ч	ч
8	Віталій	р	р	р	9	ч	ч	ч
9	Владислав	р	р	0	0	ч	5	ч
10	Володимир	ч	ч	3	4	ч	р	8
11	Георгій	3	4	2	2	1	7	7	ч	5	10	10
12	Денис	.	р	.	.	.	0	.	.	ч	ч	0
13	Дмитро	2	5	5	5	3	6	8	ч	8	3	3
14	Євген	р	р	р	р	р	р	ч	р	0	ч	9
15	Іван	1	1	1	1	7	1	1	6	10	4	4
16	Ігор	р	р	.	ч	7	9	6
17	Іон	0	.	.	.	р	5
18	Микола	6	2	3	3	3	2	2	2	ч	ч	р
19	Михайло	7	7	4	7	6	10	ч	ч	ч	ч	ч
20	Олег	0	р	0	ч	6	ч	ч
21	Олександр	10	9	9	9	10	5	5	3	1	1	1
22	Петро	5	3	6	4	9	ч	р	р	р	р	0
23	Сергій	.	р	р	р	р	ч	р	2	2	2	2
24	Степан	8	10	10	10	8	ч	9	р	ч	р	.
25	Федір	9	8	7	ч	ч	ч	р	ч	0	0	.
26	Юрій	ч	ч	1	9	7	ч

десятиці; ч - частотні імена, р - рідкісні, о - одиничні, - - відсутність в іменнику на даному контрольному зрізі. Ці самі позначки використані в таблиці 2 (стор. 25).

Найбільш стійкими виявилися імена *Іван* і *Олександр*, які впродовж всього досліджуваного періоду не покидали меж десятки. Онім *Дмитро* представляв перелік фаворитів на 11 контрольних зрізах, *Микола* - на 10, *Василь* - на 9, *Георгій* - на 8, *Михайло*, *Степан* - на 7, *Володимир* - на 6, *Петро* - на 5, *Сергій* - на 4, *Борис*, *Ігор*, *Віталій*, *Валерій*, *Федір*, *Юрій* - на 3, *Андрій*, *Віктор* - на 2, *Анатолій*, *Владислав*, *В'ячеслав*, *Денис*, *Іон*, *Євген*, *Олег* - на 1.

Антропонімічне дослідження болгарських сіл Болградського району дозволило з'ясувати: чи співпадають, і коли так, то якою мірою, пріоритети міських і сільських найменувань-болгар.

У 1881-1890 рр. 74,8% хлопчиків, народжених в Болградському районі, отримали імена *Іоанн*, *Микола*, *Петро*, *Дмитро*, *Георгій*, *Василь*, *Стефан*, *Михайло*, *Федір* і *Семен*. Впродовж наступних семи десятиріч в стані десятки зафіксовано надзвичайне явище - панівний перелік не поповнився жодною новою лексеєю. Перебудова десятків в цей час характеризується виключно внутрішнім переміщенням, яке у 1891-1900 рр. не перевищувало одного рангу, а у 1901-1960 рр. - чотирьох. Ономастичне навантаження провідної групи імен на II, III, IV, V, VI і VII контрольних зрізах попеременно зменшувалося або збільшувалося (71,6%, 77%, 73,6%, 80%, 79,7%, 80,9%) і досягло піку в іменнику 1951-1960 рр. - 85,9%. Тенденція до більш широкого використання імен-фаворитів виявляється не такою вже й випадковою, несподіваною, якщо розглядати дане явище в культурологічному аспекті, а саме - звернути особливу увагу на мотивацію вибору оніма.

Мотиви іменування бувають різні. У них захований спосіб мислення народу, його психологія й погляди на світ. Родинну традицію надання синові імені батька або діда, яка й за наших часів визнається основним мотивом обрання імені для немовлят [5:12], слід оцінювати двояко. З одного боку, це давній звичай обов'язкового продовження хлопчиками батьківського роду, у такий спосіб зберігається пам'ять про близьких родичів. З іншого ж боку, родинна традиція впливає на певну консервацію іменника, стримує приплив свіжих імен і не сприяє забаченню іменного репертуру. Цілком природно, що родинна традиція вельми оригінально відбивається в світі будь-якої національної

культури. Так, в болгарських селах її - традицію - вирізняють такі специфічні риси: перший син обов'язково має іменуватися на честь діда по батьківській лінії, а право успадкувати ім'я батька або діда по лінії матері надається тільки другому синові. Саме тому найпоширеніші серед болгар оніми стають сімейними і передаються від покоління до покоління. У 1961-1970 рр. нарешті була ліквідована непреступність частотної десятки Болградського району. Назавжди втратили статус найуживаніших антропоніми *Федір* і *Семен*. Онім *Сергій* ніколи не привертав особливої уваги сільських, втім як і міських, болгар. У 1881-1960 рр. на селі він був рідкісним, а у 1961-1970 рр. увірвався до досліджуваного групування, злетівши з 29 місця на 9. Антропонім *Олександр* у 1881-1930 рр. представляв те ж групування, що й *Сергій*, але у 1931-1940 рр. став обиратися активніше і посів 13 місце серед частотних онімів. У 1941-1960 рр. лексема *Олександр* покращує позицію на один ранг, а у 1961-1970 рр. вона вже замикає популярний перелік. Концентрація спала до 78,6%.

У 1971-1980 рр. онімові *Сергій* єдиному удалося покращити позиції в десятці; решта лексем зберегла або понизила рангові номери. Антропонім *Олександр*, не подолавши нижньої межі десятки, посів 12 місце. З Болграда на прилеглі села поширилася мода на ім'я *Віталій*. Попередня історія дослідження фіксує його тричі (в іменниках 1921-1930, 1931-1940 та 1961-1970 рр.) і незмінно - як рідкісне. У 1971-1980 рр. мешканці болгарських сел прийняли його до вельми обмеженого кола улюблених імен і не помилилися: антропонім *Віталій* виправдає їх сподівання отримати нове модне ім'я і збереже свій статус на решті контрольних зрізів, тримаючися, щоправда, в нижній половині десятки: конкурувати із традиційними, впродовж століття утримуваними в десятці, іменами йому ще не під силу. Але, беручи до уваги поступове зростання частотності, з одного боку, і нестримний потяг сільських найменувачів відчуті свіжий подих, з іншого, ризикнемо припустити, що найближчим часом означене ім'я може розраховувати й на вищі позиції. Провідна десятка імен обслуговувала 69,8% новонароджених.

Панівна десятка 1981-1990 рр. позбавила місця в десятці онім *Степан* та вдруге надала його *Олександр*у. Для іменування 68,7% хлопчиків були використані антропоніми *Іван*, *Дмитро*, *Петро*, *Сергій*, *Олександр*, *Микола*, *Василь*, *Михайло*, *Віталій* і *Георгій*.

На сучасному етапі в болгарських селах перебувають в особливій

Таблиця 2. Імена, які входили до складу першої десятки чоловічого іменника Болградського району в 1881-1998 рр.

	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII
1	Василь	6	7	6	2	3	4	2	3	4	7	7
2	Віталій	-	-	-	0	0	-	-	р	9	9	9
3	Георгій	5	5	3	3	5	6	4	5	5	10	10
4	Дмитро	4	3	2	5	6	2	5	6	6	2	2
5	Іван	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
6	Микола	2	2	5	4	4	5	6	4	7	6	5
7	Михайло	8	9	9	9	8	7	8	8	8	8	8
8	Олександр	р	р	р	р	р	ч	ч	10	ч	5	3
9	Петро	3	4	4	6	2	3	3	2	3	3	6
10	Семен	10	10	10	10	10	9	10	р	р	р	р
11	Сергій	р	р	р	р	р	р	р	р	р	р	р
12	Степан	7	6	7	7	7	8	7	7	10	ч	ч
13	Федір	9	8	8	8	9	10	9	ч	ч	ч	р

шанобі ті ж імена, що й вісім років тому. Оними *Олександр* і *Микола* стали обиратися частіше, тоді як антропонім *Петро* знову розташувався в складі другої п'ятірки. Навантаженість десятки 1991-1998 рр. - 67,2% - найменша впродовж всього досліджуваного періоду.

Отже, фонд найуживаніших у 1881-1998 рр. в Болградському районі імен нараховує 13 лексем, причому переважна більшість - *Василь*, *Георгій*, *Дмитро*, *Іван*, *Микола*, *Михайло*, *Петро* - обслуговувала новонароджених на всіх контрольних зрізах. Антропонім *Степан* брав участь у формуванні 10 панівних переліків, *Семен* і *Федір* - 8, *Сергій* - 4, *Віталій* і *Олександр* - 3 (див. таб. 2 на стор. 25).

Зіставлення перших десятків імен Болграда та Болградського району дозволило констатувати падіння рівня спільності міського і сільського панівних репертуарів. У 1881-1910 рр. десятки найуживаніших антропонімів Болграда та Болградського району збіглися на 90%. Міських найменувань вирізняла прихильність до оніма *Олександр*, а в сільській місцевості було популярним ім'я *Семен*. Впродовж 1911-1930 рр. кількість однакових лексем знизилась до 8, а в 1931-1940 рр. - до 7. У 1941-1998 рр. в Болграді до частотного фонду потрапило 14 нових онімів, тоді як в Болградському районі - лише 3. На нашу думку, це дає підставу кваліфікувати антропонімічні пріоритети мешканців Болградського району як надмірно консервативні. Непроникність сільського переліку для нових імен підтверджує і такий факт: з 1881 по 1998 рр. якісний склад сільської десятки оновився лише на 30%, тоді як в місті аналогічний показник дорівнює 70%. Саме цей консерватизм і сприяв прискоренню розподілення міського й сільського комплексів панівних імен. Так, в 1941-1960 рр. десятки Болграда та Болградського району нараховували вже по 6 однакових імен, в 1961-1970 рр. - по 5, а в 1971-1980 рр. - по 4. У 1981-1990 рр. зафіксовано зростання кількості спільних для міської та сільської частотних десятків лексем до рівня 1941-1960 рр. Сьогодні імена *Дмитро*, *Іван*, *Олександр* і *Сергій* популярні серед всіх болгар Українського Приднунав'я незалежно від спеці-фіки місцевості, в якій вони мешкають. Однак найменувань Болградського району вирізняє особлива прихильність до імен *Іван* і *Дмитро*, а оніми *Олександр* і *Сергій* охочіше обираються для іменування хлопчиків у Болграді.

1. Жмурко Д.А. Динамика личных имен жителей г.Измаила // Русская ономастика.

- Одесса, 1984.

2. Зайчикова Л.П. Русский именник г. Одессы. Проблемы развития и взаимодействия. Дис...канд.филол.наук: Приложение. -Одесса, 1986.

3. Касім О.Ю. Про динаміку українських особових імен Одещини // Мовознавство. -1990. -№3.

4. Никонов В.А. Имя и общество. -М., 1974.

5. Скрипник Л.Г., Дзятківська Н.П. Власні імена людей. - К., 1996.

Л.А.Мельник

Творення прізвищ від особових календарних імен як продуктивна номінаційна модель в антропонімії Вінниччини

Як відомо, творення прізвищ від канонічних імен та їх форм належить до найпродуктивніших номінаційних моделей (див., наприклад: [5:9-23; 7:164]), причому не тільки у слов'ян, а й в литовців (див., наприклад, [4:102-103]) та інших народів.

Серед обстежених нами 2414 прізвищ центральної частини Вінниччини (м.Немирів та села Юрківці й Ситківці) прізвищ, похідних від календарних (наєвних у святцях) імен, виявлено 549, тобто 22,74%.

Завданням даної статті є розгляд цих онімів; встановлення кола імен та їх форм (гіпокористик та квалітативних імен), від яких утворені прізвища аналізованої групи; наслідки мовних контактів (творення українських прізвищ від російських та польських форм імен, русифікація прізвищ). 163 імені та їх варіанти лягли в основу 549 прізвищ. З цих імен 151 (92%) чоловіче: *Авраменко*¹ ← *Аврам* [6:31], *Андрєв* ← *Ананій* [6:33], *Маркевич* ← *Марко* [6:66], *Тарасюк* ← *Тарас* [6:88], *Юр* ← *Юр* [5:96]. Лише 13 жіночих імен лягли в основу 39 прізвищ (8%). Обставини, що спонукали до називання об'єкта за чоловічим ім'ям, пов'язані з тим, що в українському середовищі головним у домі був чоловік, частіше батько, тому діти називалися за ім'ям господаря. Напр.: *Іванов* ← *син Івана*, *Миколенко* ← *син Миколи*. Значно рідше діти іменувалися за ім'ям жінки. Це відбувалося за обставин, коли у сім'ї не було батька і жінка брала на себе обов'язки господині дому або переважала свого чоловіка розумовими чи вольовими якостями; тому прізвищ, утворених від жіночих імен дуже мало. Найбільше прізвищ

¹ Наголошений голосний у прізвищах підкреслений.

утворилося від імені Марія та його форм [2:151; 6:140], що є поширеними не лише в українському мовленні: *Марисняк, Марухін, Марушенко, Марусич, Марухно, Маруцик, Машкін, Машовець*. Інші жіночі імена утворюють по 1-2 прізвища. Наприклад, *Гая* [6:112] → *Галкін, Галенко; Ганька* [6:113] → *Ганичук; Емма* [6:120] → *Емма, Магда* [6:138] → *Магдич, Магдестюк; Марина* [6:139] → *Марунич* та ін. Роль жінки в українському суспільстві підтверджується наявністю прізвищ, похідних від андронімів (*Грицишин ← Грициха*). Ця словотвірна модель досить продуктивна.

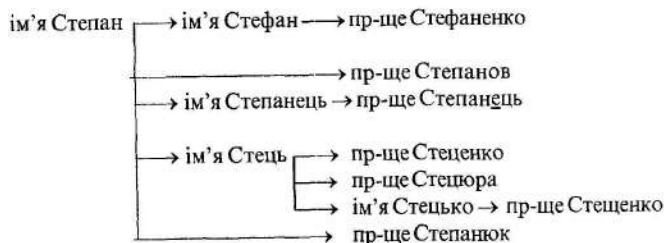
Встановлення мотивації прізвищ, що походять від особових імен, ускладнюється наявністю так званих парних імен (пов'язаних імен), які існували одночасно і в жіночому і в чоловічому іменнику. Наприклад, Олександр і Олександра, Северин і Северина, Сеньга - скорочене ім'я від чоловічого імені Семен та жіночого Ксенія. За даних обставин виникає питання, чоловіче чи жіноче ім'я стало мотивом номінації певного прізвища. Керуючись принципом частотності вживання чоловічих імен як мотивуючої основи прізвищ, схилиємось до думки, що у більшості випадків це були імена представників чоловічої статі.

Потенції особового імені як джерела прізвища пов'язуються з популярністю цього імені та наявністю певної кількості різних його варіантів [5: 9-10 і далі]. З-поміж великого списку календарних імен лише незначна частина їх використовується на території Вінниччини як твірна база творення прізвищ.

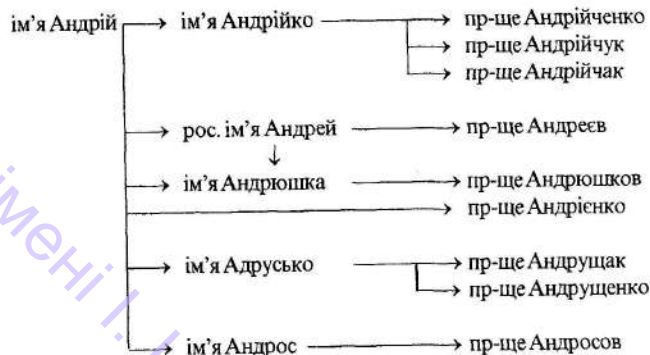
Так, у нашому матеріалі наявні прізвища, утворені від 163 імен та їх форм - при тому, що, наприклад, словник Н.О.Петровського містить близько 2600 імен. Проте використання обмеженої кількості імен як твірної бази прізвищ урівноважується активним використанням різних форм цих імен та різноманітних суфіксів.

Найбільша кількість антропонімів у нашому матеріалі утворена від таких імен (та їх варіантів): *Григорій (12), Іван (12), Павло (12), Георгій (11), Андрій (10), Костянтин (10), Яків (10), Василь (9), Олександр (9), Марія (8), Михайло (8), Семен (8)*.

Розглянемо конкретні приклади, представлені у вигляді словотвірних гнізд. До кожного з них входить група прізвищ, що має спільну антропооснову, тобто походить від одного й того ж власного імені чи його варіантів.

Тут наявні утворення від повної форми імені: *Степан* → *Степанюк, Степанов*; утворення від його варіантів: *Стефан*¹ → *Стефаненко*; зменшувальних форм: *Стець* → *Стеценко, Стецюра, Стецько* → *Стещенко*. З даного прикладу ми бачимо, що усі подані вище прізвища, які формально відрізняються одне від одного, несуть у собі вказівку на те, що одним із основоположників роду був чоловік на ім'я *Степан*.

З даного прикладу ми бачимо, від якої форми імені *Андрій* утворилося прізвище. Від повної – *Андрієнко*, від скороченої – *Андросов*,

¹ В основі прізвища *Стефаненко* лежить власне ім'я *Стефан*, що є канонізованим відповідником імені *Степан*. Подібного типу варіанти документальних імен виникали у процесі освоєння давніх записів і як наслідок їх фонетико-морфологічних змін (у даному випадку субституція ф - п).

зменшувальних – *Андрійченко, Андрущенко, Андрущак, Адрійчак, Адрійчук*. Від російського варіанта *Андрей* утворене прізвище *Андрєєв*, і від зменшено-пестливої форми – *Андрюшка*, що є утворенням від *Андрей*, - *Андрюшков*.

Від канонічних форм *Степан* та *Андрій* утворено лише по 2 прізвища: *Степанов, Степанюк, Адрієнко, Андрєєв*. Подібна ситуація простежується і серед інших груп прізвищ з однаковою основою: *Василь* [5:40] → *Василєнко; Василєнков, Васільєв; Іван* [5:54] → *Іванєнко, Іванов; Михайло* [5:70] → *Михайленко, Михайлов; Степан* [5:86] → *Степанов, Степанюк*. Отже, прізвища даного типу становлять лише частину серед відіменних прізвищ. Це пов'язано з тим, що повні імена не так часто вживаються у розмовній мові, як їх варіанти, тому відіменні прізвища утворювалися переважно від цих поширених варіантів імен.

Проте серед загальної маси одиниць, що беруться до уваги, прізвища, утворені від офіційних імен, досить поширені (46: 29%). Значна кількість онімів утворена від рідкісних імен, які мали мало варіантів, тому в основах прізвищ, похідних від цих імен, зафіксовані переважно повні форми імен. Наприклад, рос. *Аверьян* [2:36] → *Авер'янов; Агей* [7:21] → *Агєєв; Адам* [5:32] → *Адамович, Анісім* [7:21] → *Анісімов; Астафій* [7:21] → *Астаф'єєв, Борис* [5:38] → *Борисюк; Варлам* [5:39] → *Варламов; Євдоким* [5:51] → *Євдокимов; рос. Ємельян* [7:22] → *Ємельянов; Ігнатій* [5:56] → *Ігнат'єєв; Міхей* [7:22] → *Міхєєв* та ін. Завдяки цьому відбувається урівноваження між антропонімами, що утворилися від повних імен та прізвищами, похідними від їх варіантів.

Крім повних використовуються імена-гіпокористики, тобто скорочені форми (див. [2:10]) та квалітативні форми, що мають значення суб'єктивної оцінки, в тому числі демінутиви та пейоративи [3:73, 71, 77]. Наприклад, прізвища *Стеценко, Стецюра* походять від імені-гіпокористики *Стець*, а прізвище *Стеценко* - демінутива *Стецько*. Прізвища, що походять від гіпокористик, складають теж значну групу. Тенденція до спрощення громіздких за будовою імен (*Костянтин* → *Кость*) та творення варіантів канонізованих онімів в українському середовищі (*Лук'ян* → *Лукаш*) пояснюють значну наявність гіпокористик та варіантів, що стали твірною базою для творення багатьох прізвищ (168: 30,6%). Наприклад, *Олександр* [5:74] → *Сахно* → *Сахненко; Григорій* [5:47] → *Гриць* → *Гриценко; Павло* [5:77] → *Паша* → *Пашин; Катерина* [5:129] → *Катря* → *Катрук*.

Значна частина прізвищ (155:28,3%), які походять і від зменшено-пестливих чи згрублених форм, утворилися від повних чи скорочених імен. Наприклад, *Андрійко* [5:3] → *Андрійчак; Василько* [5:40] → *Васильков, Васильченко, Васильчук; Вася* → *Васько* → *Ващенко; Герасько* [5:45] → *Гераськов; Іванко* [5:54] → *Іванцов, Іванченко; Івась* → *Івасєнко; Івайко* → *Івайкевич, Іваценко; Катеринка* [5:129] → *Катеринчук; Федотко* [5:92] → *Федотченко*.

З наведених вище прикладів можна побачити, що для відіменних прізвищ характерний суфіксальний спосіб творення. Суфікс приєднувався до повної форми імені (*Марина* [5:139] → *Маринич; Тихон* [5:90] → *Тихоненко, Тихонюк*), скороченої (*Вітя* → *Вітюк*) чи його зменшено-пестливої (*Тимошко* [5:89] → *Тимошук; Федорко* [5:91] → *Федорчук*). Основна маса прізвищ утворилася за допомогою патронімічних суфіксів: *-енко* (*Манченко*), *-ук* (*Гринюк*), *-ов, -єв* (*Андросов*), *-ин, -ін, -ишин* (*Серьогін, Павлашин*), *-ич, -евич, -ович* (*Вакулич, Дорошкевич, Левкович*), *-ак* (*Андрушак*).

Найбільше в нашому матеріалі прізвищ, утворених з допомогою суф. *-енко* (152). Наприклад, *Семененко, Сергієнко, Терещенко, Тищенко* та ін. Найменування з формантом *-енко* мали первісно демінутивне значення (поєднання суф. *-еня* та *-ко*). Такого типу утворення є одними з найпоширеніших серед українських прізвищ. Популярність їх на території Вінниччини зумовлена історичними обставинами. Зокрема, Р.Й.Керста у своєму дослідженні [1:32] наголошує на тому, що українські патроніми на *-енко*, засвідчені пам'ятками XV ст., локалізуються в основному на Брацлавщині (теперішня територія Немірівського району).

Продуктивним є також суф. *-ов, -ів, -єв, -єв: Алієв, Бенедиктов, Герасимов, Давидов, Дмитрієв*; суф. *-ук: Борисюк, Мешюк, Іуцук, Катеринчук, Кондратюк*.

Значно рідше відіменні прізвища утворювалися з допомогою суф. *-ин, -ін, -ишин: Любавін, Мішин, Серьогін, Філіпшин; -ич, -ович, -евич: Абрамович, Герасевич, Дем'янович, Іваценкевич, Тасевич, Шапкевич; -ак: Калінчак, Киличак, Карп'як, Климчак, Самільяк* та ін.

Проте від деяких імен прізвища утворилися лексико-семантичним шляхом. Як зазначалося вище, канонічні імена були менш поширені, ніж їх форми, тому і прізвищ, що представлені у вигляді застиглих форм повних імен, не так і багато (*Гордій* [5:47], *Свирид* [5:85], *Северин* [5:85]). Інші прізвища утворені лексико-семантичним шляхом від

скорочених та зменшено-пестливих імен: *Кирицко* ← *Кирилко* ← *Кирило* [5:60], *Киричок* ← *Киричок* ← *Кирик* [5:59], *Кузь* ← *Кузь* ← *Кузьма* [5:62], *Лукиш* ← *Лукаш* ← *Лук'ян* [5:64], *Михасько* ← *Михасько* ← *Михась* ← *Михайло* [5:70].

Порівнюючи спосіб творення прізвищ, похідних від чоловічих імен, та тих, що утворені від жіночих імен, можна помітити певні розбіжності:

I. Прізвища, що мають в основі чоловічі імена, утворюються від різних форм - як повних, канонічних, так і скорочених. А прізвища, похідні від жіночих імен, утворені переважно від скорочених форм імен (*Галенко* ← *Галя* ← *Галина*). Утворення від повних жіночих імен поодинокі (*Тетьяник* ← *Тетяна* ← пор. рос. *Татьяна*). Можливо, це зумовлено традицією вживання в побуті не офіційних форм, а їх варіантів.

II. Використання різних словотворчих формантів. Наприклад, суф. *-ів*, *-ов* є одним з найпродуктивніших афіксів при творенні прізвищ, похідних від чоловічих імен, але жодного разу не виступає як формотворчий засіб прізвищ, що походять від жіночих імен. Хоча такі афікси, як *-енко*, *-ін* (*-ин*), *-ук* є продуктивними в обох типах: *Ващенко* ← *Васько*, *Шимченко* ← *Шимка* ← *Сфимія*, *Селін* ← *Селя* ← *Сильвестр*, *Паланок* ← *Палапа* [2: 337] ← *Пелагея*.

Слід відзначити, що часто зустрічаються варіанти прізвищ, які відрізняються лише деякими фонетичними особливостями: *Алексієнко* ← рос. *Алексей* [2:44], *Олексієнко* ← *Олексій* [5:75]. Оскільки українська антропонімія формувалася без впливу інших мов, то це відбулося і на зібраному матеріалі: особливо відчутний вплив російської та польської мов.

Серед зібраних прізвищ представлена невелика частина російського походження, які безпосередньо формувалися на території Росії. Наприклад, прізвище *Надеїн* походить від гіпокористики *Надя*, що зафіксована в російському іменнику [2:162]; *Ємельдянов* утворене від російського імені *Ємельян*, якому в українській мові відповідає ім'я *Омельян* (*Омелько*) [5:246]. Деякі прізвища утворилися від російських форм імен, але уже в українській мові. Наприклад, рос. *Алексей* [2:144] + *-енко* → *Алексієнко*; рос. *Никита* [7:22] + *-ук* → *Нікітюк*.

Представлена певна кількість і прізвищ польського походження: *Блажєвський* ← *Блажсей* [5:21]. Деякі польські форми лягали в основу прізвищ українського походження: *Марценюк* - *Марцеля* [5:21], *Юзєнко* - *Юзеф* [5:21]. Ю. К. Редько вважав прізвища типу *Якубенко* похідними

від польського варіанта імені *Якуб* [5:21]. Разом з тим ім'я *Якуб*, представлене в арабському іменнику [8:478], вживалося у тюркомовних народів [7:478]. Гадаємо, прізвище *Якубенко* могло бути утворене й від форми імені, що вживалося в іменнику тюркських народів.

Зрозуміло, на території Немирівського району відіменні прізвища утворювалися переважно від українських форм імен (*Михайло* [6:70] → *Михайленко*). В їх основах зафіксовані імена переважно чоловічі - як рідкісні (*Полікарпов* [6:81]), так і поширені (*Павленко* [6:77]). Причому рідкісні імена представлені у прізвищах переважно у повній формі (*Міхєєв* [6:70]), тоді як поширені - у формі гіпокористик (*Пауценко*) та квалітативів - переважно демінутивного характеру (*Прокопчук*). До даних основ приєднувалися суфікси (*Семент+енко* → *Семененко*). Рідше зустрічаються прізвища, утворені від імен лексико-семантичним способом (*Каленік*, *Лука*, *Сень*, *Сімєн*, *Терещко*).

В нашому матеріалі відіменні прізвища, утворені суфіксальним способом, становлять 89% серед відіменних, а утворені лексико-семантичним - тільки 11%.

Диференціальні можливості прізвищ, утворених від календарних імен, досягаються за рахунок використання:

- а) низки різних імен (*Дмитренко*, *Захаренко*, *Іваненко*, *Петренко*, *Федоренко*);
- б) різних форм одного імені (*Семен* → *Семененко*, *Семенюк*; *Сень* → *Сень*, *Сенько* → *Сеньченко*);
- в) різних суфіксів (*Хом+енко*, *Хом+ич*, *Хом+їн*);
- г) кількох чинників одночасно. Наприклад, від імені *Яків* та його форм утворено прізвища: *Яковко* → *Яковчук*, *Яць* → *Яценко*, *Яцина* → *Яцвіна*, *Яцко* → *Яцков*, *Яценко*, *Яцук*. Від одного демінутива утворилося три різних прізвища: *Яцков*, *Яценко*, *Яцук*.

Продуктивність розглянутої номінаційної моделі українських прізвищ зумовлена з одного боку обов'язковою наявністю особового імені у предків носія прізвища, а з другого боку - значними диференційними можливостями прізвищ, утворених за цієї номінаційною моделлю.

1. Керста Р.Й. Українська антропонімія XVI ст. Чоловічі іменування. - К., 1984.
2. Петровский Н.А. Словарь русских личных имен. - М., 1966.
3. Подольская Н.В. Словарь ономастической терминологии. - М., 1978.
4. Раменоне М. Семантика фамилиеобразующих основ в литовской антропонимии // Шоста республіканська ономастична конференція: Тези доп. і повідом. 2. Описова

та прикладна ономастика. - Одеса, 1990.

5. Редько Ю.К. Сучасні українські прізвища. -К., 1966.

6. Скрипник Л.Г., Дзятківська Н.П. Власні імена людей: Словник-довідник. -К., 1986.

7. Справочник личных имен народов РСФСР.-М., 1979.

8. Суслова А.В., Суперанская А.В. О русских именах. -Л., 1991.

Libuše Olivová-Nezbedová Dějiny osídlení a pomístní jména

1. Pro dějiny osídlení jsou cenným pramenem také pomístní jména. V české onomastice se pomístním jménem rozumí: «Vlastní jméno neživého přírodního objektu a jevu na Zemi a toho člověkem vytvořeného objektu na Zemi, který není určen k obývání a je v krajíně pevně fixován [0:62]». Jsou to tedy nejen jména pozemků (polí, luk, pastvin, lesů, chmelnic, zahrad atd.), ale i jména terénních útvarů (hor, údolí atd.), jména vod, jména cest atd. Pomístním jménem je příslušný objekt v krajíně identifikován a odlišen od objektů jiných.

2. Charakteristickým znakem pomístních jmen - stejně jako jmen místních - je jejich vázanost na objekty. Pokud jde o objekty, tak v průběhu historického vývoje: 1) existence objektu může trvat, nedojde k jeho změně, k jeho zániku (např. vyvýšenina či řeka existují od dávných dob dodnes), 2) objekt může zaniknout a na jeho místě může vzniknout objekt jiný (např. rybník je vysušen a na jeho místě vznikne louka nebo vyroste les). Pomístní jméno, jímž je příslušný objekt pojmenován, v prvním případě, tj. trvá-li objekt: a) může být také trvalé, jeho jazyková podoba se nemění (řeka Labe má českou podobu jména doloženu od r. 1125), b) se může změnit, dojde k jazykovým úpravám jména, např. zkomolením, zkrácením jména apod., c) může zaniknout a objekt je pojmenován jménem jiným (řeka Nežárka se původně jmenovala Včelnice). Ve druhém případě, tj. při zániku objektu a vzniku objektu nového, a) může pomístní jméno také zaniknout a nový objekt na místě objektu původního dostane jméno nové, nebo b) jméno původního objektu nezanikne se zánikem tohoto objektu, ale stává se jménem objektu nově vzniklého na místě objektu původního (např. rybník Nálezek byl vysušen a pozemkům na jeho místě se dodnes říká v Nálezku).

Pomístní jména byla objektům dávana podle jejich polohy, tvaru, barvy, složení půdy, podle rostlin v příslušném místě rostoucích, podle zvířectva tam se vyskytujícího, podle jiných okolních objektů, podle majetnických vztahů

atd. [7:171-204]. A právě v tom, že pomístní jméno nezanikne spolu se zánikem objektu, tkví význam pomístních jmen, nebo se prostřednictvím nich uchovává svědectví o dřívějších hospodářských, sociálních a kulturních poměrech příslušné oblasti.

3. Pro dějiny osídlení jsou důležitá ta pomístní jména, která původně byla jmény místními a která se po zániku sídliště, po zániku vsi, stala jménem pozemků, lesa apod. nacházejících se na místě původní vsi.

Mezi pomístními jmény z území Čech, získanými soupisem v letech 1963 - 1980 a uloženými v Archivu pomístních jmen úseku onomastiky Ústavu pro jazyk český AV ČR v Praze - jde o půl milionu dokladů pomístních jmen - je větší počet pomístních jmen, která původně nemohla být ničím jiným než jmény místními, tj. jmény vsí, které zanikly.

3.1 Takto jednoznačná jsou pomístní jména tvořená příponou -ice v plurálu ze starých osobních jmen jednoduchých (osobní jméno Vojata → místní jméno, tj. jméno vsi Vojetice = "ves lidí Vojetových" → pomístní jméno, tj. jméno pozemků zvaných Vojetice) nebo složených (osobní jméno Chotěbor → místní jméno, tj. jméno vsi Chotěbořice = "ves lidí Chotěborových" → pomístní jméno, tj. jméno polí a lesa zvaných Kotibořice).

3.2 Svědectvím o zaniklých osadách jsou i pomístní jména Lhota, Na Lhotách ap. Jméno Lhota dostávaly vsi, jejichž obyvatelé byli za to, že vykáceli les a přeměnili ho v pole, na určitý počet let, tj. na lhůtu, osvobození od všech platů. Prostřednictvím Lhot se osídlení Čech od konce 12. století do poloviny 14. století rozšiřovalo k okrajovým částem Čech. V Archivu pomístních jmen je více než 100 dokladů znějících Lhota, Lhůta, Lhotka ap.

3.3 Mezi pomístními jmény jsou i taková, která mohou ale zároveň nemusí svědčit o zaniklé vsi. Dvoji možností výkladu je u pomístních jmen tvořených příponou -jv ze starých osobních jmen, kdy: a) buď jde o svědectví o zaniklé vsi (osobní jméno Kratoch/Kratoš → místní jméno Krátoš = Kratochův/Kratošův dvůr apod. → pomístní jméno, tj. les a rybník Krátoš), b) nebo jde pouze o pozemky, kdysi patřící příslušné osobě (osobní jméno Radomysl → pozemky zvané Radomyšl = Radomyslův les, vrch ap.). Pokud nejsou historické doklady o existenci příslušné vsi, může pouze archeologický průzkum potvrdit nebo vyvrátit existenci vsi, která zanikla.

3.4 Obdobně dvoji výklad je možný i u pomístních jmen tvořených z osobních jmen příponami -in a -ov. a) Jde buď o zaniklou ves (osobní jméno Strachota → místní jméno Strachotín, tj. Strachotův dvůr apod. → pomístní jméno, tj. les Strachotín), b) nebo jde pouze o pozemky patřící příslušné

osobě (osobní jméno Čečena → pomístní jméno, tj. vrch Cecemín). V případě dvojího možného výkladu a neexistenci historických dokladů o vsi může opět pouze archeologický průzkum jednoznačně rozhodnout, zda jde o zaniklou ves či nikoliv.

3.5 O tom, že dnešní pomístní jméno bylo původně jménem místním, svědčí v mnoha případech i přípona *-sko*, neboť «po zániku osad byly jejich pozemky pojmenovány jménem na *-sko*, odvozeným od jména zaniklé obce [1Č72]». Touto příponou se tvoří pomístní jména za jmen místních a ze jmen osobních. Při tvoření z osobních jmen je jí vyjádřen majetkový vztah. Při tvoření ze jmen místních může jít a) o zaniklou ves, b) o pozemky ležící v katastru příslušné vsi směrem k sousední vsi, c) o pozemky patřící v katastru jedné obce obci jiné. Setkáme-li se tedy s pomístním jménem tvořeným příponou *-sko* z místního jména a není-li v blízkém i vzdálenějším okolí místní jméno totožné s odvozovacím základem jména pomístního, potom předpoklad o zaniklé vsi je velmi pravděpodobný. Zcela jistým se stává tehdy, jestliže existují historické doklady o vsi, která zanikla nebo jestliže archeologický průzkum potvrdí existenci zaniklé vsi. Např. podle pomístního jména Na Zábisku jsem přesně lokalizovala historickými prameny doloženou ves Zábdiší [3:72-76], která zanikla mezi lety 1558 - 1590 a kterou A. Profous - J. Svoboda [4:681] a F. Roubík [5:26] přibližně lokalizovali k Žebráku.

3.6 I některá složená pomístní jména jsou patrně původními jmény místními, např. Bratružel, Radužel, Kvatěrubby, Mydlovar. To ale přesně ukáže až jejich další podrobný výzkum podle níže uvedené metody.

4. Na základě výzkumu pomístních jmen jsem vypracovala podrobnou metodu pro určování zaniklých osad a pro přesnou lokalizaci zaniklých osad na podkladě pomístních jmen. Podrobně o ní viz mé stati «Metoda určování zaniklých osad na podkladě pomístních jmen», Zpravodaj Místopisné komise ČSAV 17, 1976, s. 247 - 249, a «Zaniklé osady v Čechách a pomístní jména», L. Olivová-Nezbedová, M. Knappová, J. Maleninská, J. Matušová, Pomístní jména v Čechách, Praha 1995, s. 334 - 350. Výzkumem pomístních jmen jsem za pomoci této metody až dosud a) zjistila čtyři zaniklé osady z historických pramenů dosud neznámé, b) přesně lokalizovala 11 zaniklých osad, které A. Profous a F. Roubík uvádějí pouze s přibližnou lokalizací, c) lokalizovala dvě zaniklé vsi, pro které je v historických pramenech uvedeno pouze jméno bez jakékoli lokalizace, d) určila tři polohy, na nichž mohly být vsi, které zanikly; existenci těchto tří vsí však může potvrdit pouze archeologický výzkum, neboť z historických pramenů nejsou známy. Podrobnosti o všech těchto zaniklých

osadách nově zjištěných či přesně lokalizovaných podle pomístních jmen viz ve výše uvedené stati «Zaniklé osady v Čechách a pomístní jména», s. 347 - 348.

Polohu tří zaniklých vsí přesně lokalizovaných v terénu na podkladě pomístních jmen pomocí výše uvedené metody ověřovali přímo v terénu archeologové J. Klápště a Z. Smetánka. Toto archeologické ověřování potvrdilo správnost mé toponomastické lokalizace zaniklých osad, správnost metody určování zaniklých osad na podkladě pomístních jmen [2:26-29].

Na onomastickém pracovišti Ústavu pro jazyk český AV ČR v Praze se v současné době zpracovává Slovník pomístních jmen v Čechách. Až budou všechna pomístní jména z půlmilionového souboru analyticky vyložena, bude možno přistoupit k syntéze a uvést přesný počet zaniklých osad a) nově zjištěných podle pomístních jmen a dosud neznámých z historických pramenů, b) podle pomístních jmen přesně lokalizovaných a z historických pramenů dosud známých pouze s přibližnou lokalizací.

Určováním zaniklých osad z historických pramenů dosud neznámých a přesnou lokalizací zaniklých osad lokalizovaných dosud jen přibližně přispívá toponomastika k prohloubení a doplnění znalostí o dřívějším osídlení Čech.

1. Cuřín F. Studie z historické dialektologie a toponomastiky Čech.-Praha, 1967.
2. Klápště J., Smetánka Z. Archeologické ověřování toponomastické lokalizace zaniklých středověkých vsí v okrese Beroun//Zpravodaj Místopisné komise ČSAV.-1981.-22.
3. Olivová-Nezbedová L. Lokalizace zaniklé osady Zábdiší (okr. Beroun) // Zpravodaj Místopisné komise ČSAV.-1977.-18.
4. Profous A., Svoboda J. Místní jména v Čechách, IV.-Praha, 1957.
5. Roubík F. Soupis a mapa zaniklých osad v Čechách.-Praha, 1959.
6. Viz J. Svoboda, V. Šmilauer, L. Olivová-Nezbedová, K. Oliva, T. Witkowski Základní soustava a terminologie slovanské onomastiky//Zpravodaj Místopisné komise ČSAV.-1973.-14.
7. Šmilauer V. Třídění pomístních jmen//Zpravodaj Místopisné komise ČSAV.-1960.-1 (přetisk tohoto znění s několika autorovými doplňky viz Zpravodaj Místopisné komise ČSAV.-1972.-13.

Ю.О.Карпенко

Проблема іллірійської гідронімії в Українських Карпатах: іллірійське чи слов'янське?

Серед 23 східнокарпатських гідронімів, що інтерпретовані О.Труба-
човим як іллірійські, більшість генетично не пов'язана ні з іллірійцями,
ні зі слов'янами, що ми вже спробували обгрунтувати [9а:9-16]. Але в
іллірійському списку О.Трубачова присутні також і назви, що можуть

бути адресовані або слов'янам, або іллірійцям. Зокрема 4 гідроніми згаданого списку можна кваліфікувати як слов'янські з досить високою ймовірністю. Це назви Зон, Занів, Барбара і Луква.

Гідроніми Львівської обл. Зон, ліва притока Черхави, та Занів, род. Занева (з українською посесивною добудовою), ліва притока Стрия [13:205, 217], здавалося б, безсумнівно належать до іллірійських. Для цих назв О.Трубачов запропонував хороший іллірійський відповідник - топонім Thana < Diana, з іллірійською фонетичною зміною dj > z [16:179, 211, 253]. Його поторив, з долученням фрази «етимологія неясна» Л.Беднарчук [18:29]. Однак Ю.Удольф, навівши та скартографувавши дуже великий дотичний матеріал, вважає топоніми на *zop-/*zap- (аблаут) слов'янськими, пов'язаними з хорв. зона *лісовий потік*, і зводить їх до іє. *ghan- *заяти* [24:420-426]. Більш того, учений в інтерпретації відомого традиційного терміна *занога* та його топонімічних продовжень відмовляється від традиційного розуміння за-нога і виокремлює тут той самий корінь зан- та суфікс -ог (як у берлога), що видається малопереконливим. Пор. хоча б гідронім *Віднога*, з іншим префіксом [3:28; 12:83, 84]. С.Вербич [1:36-39] виділив варіантну форму гідроніма *Жон*, яку вважає вихідною і виводить з жєну, пор. гін < гонь < гонити, вбачаючи в назві сенс *швидка течія*. Думка вченого підтверджується відзначеною ним місцевою вимовою назви Жин, в якій відбито закономірний при такому розумінні перехід o > i. У цьому разі форми Жон та Зон варто розглядати як книжні, що виникли з імовірним відбиттям польського впливу.

Гідронім *Барбара* - дві річки у Львівській області, з яких одна тече до Дністра, а друга - до Західного Бугу [13:34]; ще дві в басейні горішньої Вісли, причому одна належить басейнові Сяну [20:2, 74] - тлумачиться О.Трубачовим як іллірійський досить обгрунтовано: аналогія до іллірійської назви річки Barbanna, від іллірійського ж *bar-, *barb- *болото* [16:159]. Цю етимологію можна було б прийняти, якби не одне фонетичне міркування. Як би не датувати появу слов'ян в ареалі протікання Барбар, вони тут з'явилися тоді, коли діяли закономірності розвитку звукосполучення tort. А за цими закономірностями з іллірійського *Barbar- мало б з'явитися укр *Боробара, пол. *Вробага, чого нема.

Тому треба шукати інших тлумачень. Наївно було б бачити тут відбиття особового імені Барбара, до чого схиляється Е.Дженман і чого, здається, не зовсім цурається Ю.Удольф. Джерело назви - в загально-

слов'янському терміні *бар, бара річка, потік* (та інші значення), який дуже докладно заналізував той самий Ю.Удольф [24:57-66, пор. 602] і який належить до праслов'янських, з іє. відповідниками, у тім числі й іллірійськими [6:50-52, також 8:62-63]. Йдеться про редуплікацію терміна *barbaga, що відзначив й О.Трубачов. Слов'янську інтерпретацію гідроніма Барбара саме як редуплікованого розгорнуто обгрунтував С.Вербич [2:6-7], але праформу він реконструював як *barbagg, що фонетично не виправдовується. Без редуплікації той самий гідротермін представлений в Українських Карпатах гідронімами *Бар* (Дрогобиччина) та *Барни* (Тернопільщина) Дністровського басейну [13:33, 34].

Запропонований О.Трубачовим аналіз гідроніма *Луква*, правої притоки Дністра на Івано-Франківщині [13:330], є мало не хрестоматійним прикладом видавання бажаного за дійсне. Спочатку вчений констатує, що для суджень про цю назву «практично відсутній матеріал», хоч, зауважимо, децю з такого матеріалу вже було названо (пор. хоч би [14:48]). Потім він кваліфікує гідронім *Луква* як «назву давнього типу і не зовсім ясного походження (іллір.?)». І нарешті вже беззастережно виносить його на свою карту західнобалканської (іллірійської) топонімії [16:67, 236, 278]. Тому Ю.Удольф цілком слушно відхилив цю інтерпретацію і вказав на зв'язок гідроніма з продуктивним південнослов'янським гідротерміном *луква* (з давніх й-основ) *калюжа, озеро, болото*, найдокладніше цей термін проаналізувавши й визнавши його автохтонність. Перехід локва > Луква Удольф пояснює народною етимологією (зближення з лука) або ж польською зміною o > u [24:514-519, 612]. До цього можна додати, що перехід o > u, y (в нових закритих складах) притаманний українським говіркам саме карпатського регіону й давніше він мав, безперечно, значно ширший ареал, аніж нині. Зближення з лука могло відіграти якусь роль лише у «легалізації» суто фонетичної української форми Луква. Отже, це - безперечне і досить давнє слов'янське утворення. До речі, відзначена діалектна фонетична зміна доводить, що у слові таки був слабкий редукований (*Локва), який в даному випадку зовсім не мусив давати рефлексу *Ліква. Пропонована Ю.Удольфом реконструкція *lukva, без редукованого, гідронімом не підтверджується [25:571-572].

Таким чином, серед східнокарпатських гідронімів з 23 позицій іллірійського списку О.Трубачова залишити в ньому можна лише три - Жван, Джурин та Гериня. Цілковито імовірним ілліризмом є розташована

порівняно недалеко від карпатського регіону у Вінницькій обл. на середньому Дністрі його лівобічна притока Жван (варіанти: Дзван, Зван та ще мало не з десяток з явними ознаками вторинності), що має у своєму басейні р. Жв́анік і До́жва́н [13:180, 194]. Пор. ще вище по Дністру в сусідній Хмельницькій обл. Жванець і Жв́анчик [13:194]. О.Трубачов виводить назву Жван з іллірійського *Zven-/Zvan-, зіставляючи її з іллірійськими ж топонімами Ζέντα (місто на Тисі) й серб.-хорв. Зета < *Zeta < іллір. *Zenta < іє. žetu-n-tā яма [16:208]. Форма Дожван є цікавим і явно давнім префіксальним утворенням, що своєю структурою та семантикою вказує саме на українське постання, пор. хоча б укр. доплив, також топонім Застир при р. Стир [17:87].

Досить певно узасаднив О.Трубачов ілліризм карпатських гідронімів Джури́н, Джури́нь (ліва притока Дністра у Тернопільській обл., варіанти: Дзури́нь, Дзури́н, Дзюринка [13:169] та Гериня (у басейні Дністра в Івано-Франківській обл. [13:130]). На думку вченого обидві назви відбивають одну вихідну форму *gerin-, що збігається з іллірійськими топонімами Gerion (в Македонії) та Gerunium (в Апулії), із закономірним іллірійським розвитком *gerin- > *gerin-, з іє. *g̃er- *горло, зерло* [16:234-235]. Ю.Удольф заперечує що інтерпретацію та кваліфікує обидві назви як слов'янські з походження, причому - не пов'язані між собою. Першу з них він зіставляє з поширеним у Карпатах гідротерміном **джуркач**, **дзюркач**, **чуркач** *джерело, струмок* та солідною групою інших аелятивних й онімних утворень того самого кореня, що походить, до речі, від звуконаслідування дзюр, яке передає дзюрчання води, пор. ще рос. журчатъ, пол. żurzyć [7:62]. Однак серед наведених Ю.Удольфом матеріалів немає жодного утворення з компонентом **-ин** чи **-инь** [24:609-610], що ставить під сумнів його заперечення.

Ще слабкішою є позиція Ю.Удольфа стосовно гідроніма Гериня. Тут учений вказує на властиве карпатським говорам української мови опущення й > е типу пиво > пєво та розвиток давнього ġ, пор. керниця, кириниця тощо. Але ж у назві Гериня звукосполучення **er** стоїть перед голосним, а не приголосним. Й опущення й > е після задньоязикових має свою специфіку. Тому гідронім Гериня аж ніяк не виводиться з давнішого *Гьриня, для якого Ю.Удольф висуває аж три різні іє. етимології та все одно визнає його неясним [24:610-611]. Слов'янською назву Гериня уважає також Я.Пура, подаючи її варіанти Гириня та Гориня й пов'язуючи її з горою, що підтримує О.Карпенко, яка понов-

лює слов'янське розуміння (теж від гори) прип'ятського гідроніма Горинь [9:141-142]. Але у парі Гериня (чи Гириня) - Гориня перший варіант ніяк не міг виникнути з останнього, тоді як протилежна зміна, викликана народною етимологією, цілком можлива. Форму ж Гериня важко визнати слов'янською хоча б з фонетичних міркувань. Тому розуміння гідронімів Джури́н та Гериня О.Трубачовим як іллірійських на разі залишається найкоректнішим з існуючих. І в цьому разі відсутність в назві Гериня першої палаталізації можна зрозуміти лише на той спосіб, що гідронім потрапив до мови слов'ян аж тоді, коли ця фонетична зміна з позиційних процесів перейшла до розряду історичних.

Трьох гідронімів у принципі досить, щоб констатувати наявність іллірійського шару в гідронімі Українських Карпат, але замало, щоб твердити про його інтенсивність. Три гідроніми - то менше, ніж 23. Маємо, власне, не шар, а певний прошарок, сліди інфільтрації. Вона, здається, підтверджується й деякими гідронімами басейну Тиси, який дослідженням О.Трубачова не охоплені. Передусім йдеться про назву великого лівого допливу Горнаду в Східній Словаччині Ториса, яка має притаманний старій балканській топонімії суфікс **-is(s)a**, за коренем збігається з іллір. гідронімом Taros, Tara, що пов'язується з іє. *ter- *пройти, продертися* [18:28, пор. 23:27; 22:305], пор. укр. терти, а також дінд. taraḥ *гучний, тороз гуркітливий*.

Л.Беднарчук слушно зіставляє з Торисою Тересву, правий доплив Тиси у Тячівському р-ні на Закарпатті, вторинні варіанти: Терешва, Тересувка [13:559]. Назва ця особливо цікава й хронологічно істотна тим, що є по суті тотожною локалізованому значно східніше, за межами карпатського, однак у межах окресленого О.Трубачовим іллірійського ареалу, гідроніму, який фігурує в літературі у формі Тирихва, Тырихва, але має й явно вихідний для цього запису з підвищенням **е** варіант Терехва, ліва притока Південного Бугу в Летечівському р-ні Хмельницької обл. [13:564]. Хронологізує сенс полягає у тому, що дослов'янське (іллірійське) *Ters-, *Tersva засвоєне слов'янами у випадку Терехва з реалізацією закону ġuki, а у випадку Тересва - без, тобто значно пізніше (але ще у період дії вокалізації групи tert). Цікаво, що сам О.Трубачов настійно кваліфікує назву Терехва (у формі Тырихва) як германську [16:52, 63, 73, 266], за ним - Л.Масенко [11:83], не подаючи її етимології як такої та обмежуючися посиланням на В.Ташицького, що бачив тут фінальне герм. ahwa *вода*.

Складніше осмислити назву лівого допливу Лабірця Уж [13:578-579], яка по-словацьки іменується Uh, а по-мадярськи Ung. Народна українська назва, за свідченням К.Галаса [4:68] - Вуж, Вуг. До річи, форму Уг її офіційно має ліва притока Ужа в Закарпатті [13:577]. Уже цих даних досить для реконструкції: Вуж < Уж (протеза; неймовірна етимологічна побудова К.Галаса не зачіпаємо) < Уг (суфіксальна йотація < *Ogъ) поява та усунення носового голосного, пор. маляр. форму (< *Ongos чи *Angos). Тому слід категорично відмовитися від пов'язування з юг *tivdenъ*, оскільки останнє слово носового не містило. Цю етимологію ще у 1932 р. відкинув В.Шмілауер [26:436-437], але через 50 років усе ж повторили його учні [22:315]. Л.Беднарчук пропонує зближення з іє. *anġh- *вузький*, й, отже, рефлекс якоїсь кентумної мови [18:28]. В.Шмілауер теж уважав назву дослов'янською. У цьому разі можливі іллірійські асоціації. Але ймовірніш, що гідронім є древнім слов'янізмом, маючи незалежну від назви істоти вуж генезу з того самого іє. матеріалу, із задньоязиковим проривним (отже, стосунки сатем - кентум тут не реалізуються). Пор. ще псл. *oġъl, лат. *angulus*, на що давно вказав Я.Стрипський [15:37].

Іллірійські зв'язки можливі ще в двох допливів Дунаю, що своїми верхів'ями сягають Східних Карпат, - Грон та Іпель. Назву першого засвідчив близько 166 р. Марк Аврелій у формі *Gronobis*, що дозволяє деяким ученим бачити в ній герм. *Gron-ahwa хвойна, ялинова вода* [22:117]. Але у XI ст. свідчається форми *Gron*, *Grona*, пізніше (XIII ст.) - *Gogon* та *Gron*, що обидві є вторинними, східно- та західнослов'янськими трансформаціями. Говорячи передусім про прип'ятську Грану в Житомирській обл. [16:153] і залучаючи дунайський Грон для зіставлення, О.Трубачов констатує, що тут «іллірійське походження... все ж найбільш імовірне» [16:142], а Л.Беднарчук обмежується, стосовно дунайського гідроніма, загальником: «Етимологія неясна... Можливий зв'язок з різними іє. коренями, швидше у «кентумному» різновиді» [18:24]. Але як бути з фракійським гідронімом *Γράνκος*, *Γρήνκος* у Трояді, який В.Георгієв етимологізує як *джерело*, вказуючи на гр. *κράνα*, *κρήνη джерело* та на греко-фракійську відповідність *kr-gr* [5:169]? Не виключено, що дунайський і прип'ятський гідроніми усе ж таки не іллірійські та не германські, а фракійські.

Аргументом на користь цього міркування можуть слугувати й наведені Й.Йорданом румунські топоніми *Gogona*, *Gogoni*, *Gogonul*,

Gorunețul, *Gorunișul*, *Gorunul*, *Gornea*, *Gornetul*, *Gornițel*, *Gornitul*, *Gorpoivița* [21:69]. До річи, Йорданова колекція дозволяє пов'язати з розглянутим гідронімом і загадкову назву великої ріки басейну Тиси Горнад, що тече у Словаччині та Угорщині, свідчиться з XIII ст.: *Hornad* - 1232 р., *Harnad* - 1234 р. та ін. [26:393-394] і вважається дослов'янським утворенням невідомої етимології [18:24; 22:109]. Етимологія, мабуть, усе та сама - фракійська (чи іллірійська?), а суфікс -ад є наслідком древньої слов'янської адаптації цієї назви, пор. карпатський апелатив вершадь і гідроніми Бершадь, Бершадка [13:46], Берладь, *Birlad* [21:449]. Втім, суфікс -ад, -jad може кваліфікуватися й як давньоєвропейський, але органічно успадкований слов'янами [24:553]. У цьому зв'язку й гідронім Горняч у горішньому Дністрі на Львівщині [13:150] набуває ознак слов'янської древності.

Досить однозначно Л.Беднарчук вважає іллірійською назву Іпель, що свідчиться у 1135 р. як *Ipul*, а у 1246 р. як *Ipol* [26:361-362]. Підставою для такої інтерпретації є зближення з відомим хоронімом Апулія. Апулія була початково заселена мессапами, а мессапська мова - різновид іллірійської [10:172]. У назві Апулія, а відтак і в гідронімі Іпель учений бачить де. базу *ар-вода та іллірійський (також дакський) суфікс -l [18:25]. Це тлумачення видається доречнішим, ніж виведення із загадкового слов. *(j)ipelъ біла вода*, опертого зрештою на той самий іє. корінь [22:128].

Отже, на захід та південь від басейну горішнього Дністра в межах карпатського регіону знаходимо ще 6 гідронімів, що можуть адресуватися іллірійцям. І хоч серед них є ймовірні фракізми (Грон, Горнад) та слов'яни (Уж), залишаються ще назви Ториса, Тересва, Іпель, які цілком урівноважують більш східні залишки іллірійського шару.

На початках своєї наукової діяльності Г.Крає уважав іллірійськими ті важкі для етимологізації західноєвропейські гідроніми, для аналізу яких пізніше висунув досить струнку давньоєвропейську гіпотезу. Це ще передвоєнне захоплення іллірійськими інтерпретаціями згодом було іронічно визначене як «паніліїзм» [19:347]. Навряд чи варто це захоплення реанімувати й перебільшувати іллірійський гідронімічний внесок. Внесок цей був незначним, але він, безперечно, таки був в Українських Карпатах - гадаємо, ще у дослов'янські часи. В етнічній історії цього регіону не було «іллірійського періоду», як був давньоєвропейський, а за ним фракійський й далі слов'янський. Були міграції,

інфільтрації окремих іллірійських груп чи племен. І не виключено - лише факти перенесення іллірійських гідронімів за відсутності самих іллірійців.

1. Вербич С.О. Гідронімія басейну Верхнього Дністра: Дис. ... канд. філол. наук.- Рукопис.-К.,1998.
2. Вербич С.О. Гідронімія басейну Верхнього Дністра: Автореф. дис. ... канд. філол. наук.-К.,1998.
3. Вербич С.О. З архаїчної гідронімії басейну Верхнього Дністра//Мовознавство.-1998.-№4-5.
4. Галас К.Й. До питання про назву закарпатської річки Уж//Питання гідронімії.-К.,1971.
5. Георгиев В. Исследования по сравнительно-историческому языкознанию.-М.,1958.
6. Гідронімія України в її міжмовних і міждіалектних зв'язках.-К.,1981.
7. Етимологічний словник української мови.-К.,1982-1989.-Т.1-3.
8. Железняк І.М. Рось і етнолінгвістичні процеси Середньонаддніпряньського Правобережжя.-К.,1987.
9. Карпенко Ю.О. Іллірійська проблематика гідронімів Українських Карпат//Записки з українського мовознавства.-Одеса,1999.-Вип.8.
- 9а Карпенко О.П. Поліські гідроніми на -іпа//Ономастика України та етнологія східних слов'ян.-К.,1998.
10. Лингвистический энциклопедический словарь.-М.,1990.
11. Масенко Л.Т. Гідронімія Східного Поділля.-К.,1979.
12. Муромцев І.В. Словотворчі типи гідронімів: басейн Сіверського Дінця.-К.,1966.
13. Словник гідронімів України.-К.,1979.
14. Стрижак О.С. Назви річок Полтавщини.-К.,1963.
15. Стрипський Я.Н. Где документы старшей истории Подкарпатской Руси?-Ужгород,1924.
16. Трубачев О.Н. Названия рек Правобережной Украины.-М.,1968.
17. Шульгач В.П. Гідронімія басейну Стиру.-К.,1993.
18. Bednarczuk L. Zagadnienie przedslowianskiej hydronimii Karpat//Rocznik naukowo-dydaktyczny.-KraKów,1973.-Zesz.47 Prace jezykoznawcze,2.
19. Borek H. Hydronimia staroeuropejska//Onomastica.-1983.-R.28.
20. Hydronimia Wisly/Pod red. P.Zwolinskiego.-Wroclaw, etc. 1965.-Cz.1. Wykaz nazw w ukladzie hydrograficznym.
21. Iordan I. Toponimia românească.-București,1963.
22. Lutterer I., Majtán M., Šrámek R. Zeměpisná jména Československa.-Praha,1982.
23. Pavlović M. Onomastica illyrica//Onomastica Jugoslavica.-1969.-T.1.
24. Udolf J. Studien zu slavischen Gewässernamen und Gewässerbezeichnungen.-Heidelberg,1979.
25. Udolf J. Súdslaviske Appellativa in nordslavischen Namen und ihre Bedeutung für die Urheimat der Slaven//Proceedings of the 19th International Congress of Onomastic Sciences.-Warszawa-KraKów,1981.
26. Šmilauer V. Vodopis starého Slovenska.-Praha-Bratislava,1932.

J. Malenínská

Orografické termíny v toponymii Čech

Čechy, ležící na rozvodí důležitých evropských toků, jsou typickou zemí středohoří. Výškové rozdíly reliéfu mezi výtokem Labe v Hřensku, v severních Čechách, a Sněžkou, nejvyšší horou Krkonoš a vůbec Česka (1602 m) činí 1488 m. Ve vývoji názvosloví hor sehrála významnou roli skutečnost, že Čechy byly od 13. století dvoujazyčnou zemí. Po intenzivní vnitřní kolonizaci ve 12. století následovala jako její organické pokračování německá vnější kolonizace ve 13. století. Ve vnitrozemí došlo většinou už v druhé a v třetí generaci k asimilaci německých jazykových ostrovů. Na okrajích Čech docházelo několikrát v průběhu dějin k interferenci obou etnik a k bilingvistu. K vytvoření jazykové hranice v moderním smyslu došlo teprve v 18. století. Pohraniční oblasti Čech až na několik výjimek, např. Náchodsko, Domažlicko, byly do r. 1945 poněmčeny [13:213]. Události po r. 1945 znamenaly zlom ve vývoji německých pomístních jmen na území Čech. Po r. 1945 byla pomístní jména počesťována: někde návratem do původní jazykové podoby (v případě priority českého názvu), jindy překladem nebo vytvořením nového názvu [14:267].

V tomto příspěvku obrátíme svou pozornost na staré české sídelní území a jeho oronyma, resp. na česká apelativa se základním významem "hora", "vrch", "skála", "svah" apod. Uvedené anoikonymické doklady jsou čerpány především ze soupisů pomístních jmen z Čech vypracovaných v letech 1963 - 1980, uložených v archivu úseku onomastiky Ústavu pro jazyk český AV ČR. Pokud je v textu řeč o orografických apelativech v místních jménech, vycházíme bez zvláštních odkazů z práce V.Šmilauera, Soustava českých místních jmen [15:528 n.].

K apelativům, která se v oronymii vyskytují nejčastěji, patří **hora**, dialekticky **hůra** [2:363]; odvozené jsou deminutivní, většinou archaické a dialektické podoby, z nichž některé se vyskytují také v oikonymii Čech, např. **hořice**, **hořička**, **horka**, **horyna**, **horočka**, **hořička**, **horečka**, **hůrka**. Jak v anoikonymii, tak i v oikonymii se vyskytují univerbizaované předložkové konstrukce, kupř. **Podhoří** < pod horou, **Mezihoří** < mezi horami, **Záhoří** < za horami atd.

Apelativum **vrch** patří rovněž k nejčastějším českým termínům pro terénní útvary. Mimo to je toto apelativum známo také ve významu "pramen řeky"

[15:528]. Deriváty vršík, vršíček, vršice, vršek, vrchovina, vršina atd. se často objevují v anoikonymii, v oikonymii jsou doloženy řidčeji.

Mezi specializovanými názvy kopců zaujímá zvláštní postavení starobylý **chlum**, který označoval menší, zpravidla táhlé vyvýšeniny. K odvozeným formám, které jsou dnes téměř bez výjimky toponymizovány, tzn. nevyskytují se již jako apelativa, patří Chlumeck, Chlumek, Chlumeček, Chlomek, Chloumek [16:297n.]. Archiv pomístních jmen úseku onomastiky Ústavu pro jazyk český AV ČR (dále jen APJ) poskytuje 182 anoikonymických dokladů. A. Profous uvádí 76 dokladů na oikonyma s tímto základem [11,II:13n.]. Podle výzkumu L.Kusákové-Vorlové deminutivní sufixy -ec a -ek jsou soustředěny v oblasti jihozápadních a západních Čech. Pouze oikonymum Chlumeck nad Cidlinou se vymyká této pravidelnosti. V jižních a jihozápadních Čechách nacházíme místo pravidelné podoby Chlum tvar Chum. V severních a severovýchodních Čechách se setkáváme s hláskovou podobou Chlomek na místě obvyklého Chloumek [5:42].

Apelativum **brdo** označuje "horu se skalnatým, přerušovaným hřebenem" [15:528]. Odvozeny od této základní podoby jsou toponyma Brdec, Brdeček, Brdce, Podbrdy, Zábrdí, Brdečný. Apelativum brdo je známo po celém slovanském území v řadě významů, z nichž nejrozšířenější jsou "součást tkalcovského stavu" a "vyvýšenina" (příp. významové obměny "skalnatý vrchol vyvýšeniny", "skála", "propast" apod.), které jsou společně prakticky všem Slovanům. Orografický termín brdo má nejpevnější postavení v apelativním lexiku jazyků jihoslovanských. V jazycích západoslovanských dožívá orografický termín brdo pouze v dialektech, protože lexikálně-sémantické pole "terénní vyvýšeniny" je tvořeno slovy jinými. V jazycích spisovných je brdo již archaismem [18:92-93]. A. Profous uvádí 19 oikonymických dokladů, které vycházejí z tohoto základu [11, I:17ln.]. APJ a vojenské mapy poskytují 67 pomístních jmen, v jejichž základu stojí apelativum brdo, z toho 44 oronym. Podle výzkumu L.Vorlové doklady tvoří v podstatě dvě skupiny. První vytváří široký areál se značnou hustotou jmen v jihozápadních Čechách, druhá je v oblasti jizerského a krkonošského podhůří [18:97].

Apelativum **kopec** [6:274] a jeho deminutivní podoba kopeček jsou v současné češtině velmi běžné. V APJ, který zachycuje stav české anoikonymie v 60.-80. letech tohoto století, je registrováno více než 2 000 pomístních jmen tohoto původu. Výskyt tohoto apelativa v oikonymii Čech je nízký; podle Profousových údajů mají tato místní jména mladší doklady [11,

II:303n.]: Kopec (západní Čechy): 1789 Gut Kopetzen; Medkovy Kopce (východní Čechy) 1875 Medkové Kopce; Kopec sv. Jana (východní Čechy): 1836 Swaty Jan na Kocy; Veselý Kopec (východní Čechy): 1654 Wesely Kopecz. Podle údajů A. Sedláčka [12:233] je v období do r. 1800 v oronymii Čech zachyceno apelativum kopec pouze 4x: 1394 Kopce (střední Čechy) [12:164], 1495 Jedlina V Kopcích (severovýchodní Čechy) [12:113], 1538 Kopec (severozápadní Čechy) [12:193], 1606 Na Kopci (západní Čechy) [12:178].

V práci A.Sedláčka, ve které jsou zaznamenány nejstarší doklady k anoikonymii Čech, je naproti tomu zachyceno zhruba 300 toponym, které souvisejí s apelativem **hora**. Apelativa **vrch** a **chlum** a od nich odvozené podoby jsou v této práci rovněž poměrně silně zastoupeny (po cca 50 dokladech). Apelativum **homole** s toponymickým významem "vrch nahore zakulacený" [15:528] a deminutivní odvozeniny homolka, homolice se vyskytují v toponymii Čech poměrně často.

Geomorfologicky jsou v Čechách motivována četná oronyma, která souvisí s apelativem **skála**. K odvozeným deminutivním formám, které jsou doloženy rovněž v oikonymii, náleží: Skalice, Skalička, Skalka; další deriváty: kupř. Skalí, Skalíny, Skalisko.

V toponymii se často vyskytují odvozeniny od slova **kámen** "skála, kamení" [17:495], např. Kamenec, Kamení, Kameník, Kamýk, Kamýček. V Čechách je 8 místních jmen Kamýk, Kamýky. Všechny doklady se vztahují k západní polovině Čech. Na území Čech je zachyceno též 35 anoikonymických dokladů. Na slovanském území se vyskytuje slovo kamýk ve dvou základních významech: kámen (nebo spec. mlýnský kámen, drahocenný kámen); skála. Význam druhý je omezen na jazyky jihoslovanské. V češtině jsou doloženy oba tyto významy [17:496].

Bradlo jsou označeny vyvýšeniny, které jsou na vrcholku, nebo jiné části, korunovány skalním útesem [17:499]. Pro apelativní význam "izolovaná skála" existuje v češtině rovněž výraz **bradlo**. Na území Čech je doloženo od základu bradl- 7 místních jmen a 15 jmen pomístních. Lokality se nacházejí ve východních, severovýchodních a jihovýchodních Čechách. Tento výraz je dnes toponymizován [17:499].

Chochol, toponymický význam "vrchol vyvýšeniny"; nejčastější deriváty: Chocholík, Chocholouš, Chocholec, Chocholáč, Chocholka. V APJ je zachyceno 55 dokladů s tímto základem. Toponyma jsou soustředěna především v Podkrkonoší a v jihozápadních Čechách [3:37n.].

Slemeno "vrch vyvýšeniny, hřeben hory"; původní význam "trám", "nejvyšší trám v hřebenu střechy". V obou případech jde o archaismus. Slemeno je jméno dvou českých vsí. Archaikonytické doklady, kterých je 20, se vztahují většinou k severozápadním Čechám [4:289].

Apelativum **chřib** "kopec, vrch" je dochováno v češtině jen jako východočeský a lašský dialektismus [1:144]. S tímto slovem souvisejí následující dialektické formy: skřib, křib, křiba, křip atd.

Mohyla "pahorek", někdy i "nasypaný rov". S tímto základním slovem souvisejí místní jména Homyle, Mohelná, Mohelno, Mohelnice a hydronymum Mohelka [15:528].

S běžným orografickým termínem **stráň**, deminutivní podoba stráňka, souvisejí toponyma Podstrání, Zastrání, Stranný, Stránovec [15:528].

K apelativům, která většinou v přeneseném významu označují vyvýšeniny, skály, stráně a jiné části hor patří:

- člup "kopec, vrch" [15:528];
- hlava "vyvýšenina" [1:127n.];
- hrb "vyvýšenina, vršek" [10:20];
- hřbet "horský hřbet" [10:21];
- hřeben "hřeben hoří" [10:22];
- kupa "vrch s kruhovitým, téměř plochým vrcholem", "nepřilíš příkrá hora s protáhlým kruhovitým vrcholem" [10:31];
- lavice "vodorovná plochá skála" [15:529];
- plasa "úpatí výšiny nad rovinou, poloha zvolna stoupající z údolí" [15:529];
- průčelí "čelná strana vrchu" [15:529];
- příslop "příkrá strán" [15:529];
- ret "výběžek hory" [15:528];
- rozsocha "krátký a prohnutý hřbet hory" [15:528];
- sedlo "prohyb horského hřbetu" [15:530];
- slap "svah s odpočinky" [15:529];
- úbočí "stráň" [15:529].

Na základě komparace v rámci systému slovanské oronymie jsme se pokusili v poslední době o rekonstrukci významů několika topolexémů, v češtině již zaniklých, které nejsou lexikograficky zachyceny:

- praslov. *čelo, top. *čelo "svah terénní vyvýšeniny" [9:280];
- praslov. *bedro, top. *bedro "svah terénní vyvýšeniny" [9:280n.];
- praslov. *rebro, top. *žebro "svah terénní vyvýšeniny" [9:281n.];

- praslov. *grochot, top. *hrochot "skalnaté, kamenité místo" [8:26n.];
- praslov. *kyta, top. *kyta "lesík" [8:30n.];
- praslov. *rep, top. *řep- "výběžek hory, lesa" [7:28n.].

Je velmi pravděpodobné, že jak v oronymii Česka, tak také v jeho oikonymii jsou zachována apelativa označující terénní útvary, které starší ani novější slovníky češtiny nezachycují. V tomto příspěvku jsme se pokusili o přehled orografických termínů, které se v toponymii Čech nejčastěji vyskytují.

1. Cuřin F. Studie z historické dialektologie a toponomastiky Čech.-Praha,1967.
2. Český jazykový atlas.-Praha,1993.-1.
3. Kusáková L. Apelativum "chochol" a jeho využití v toponymii//Zpravodaj Místopisné komise ČSAV 20, 17, 1979.-S.34 - 39.
4. Kusáková L. Orografický termín "slemeno" a jeho využití v českých toponymech// Zpravodaj Místopisné komise ČSAV.-1979.- 20.-S. 288 - 291.
5. Kusáková-Vorlová L. Orografický termín "chlum" a jeho využití v toponymii//Zpravodaj Místopisné komise ČSAV.-1970.-20.S.40 -46.
6. Machek V. Etymologický slovník jazyka českého.-2.-hě, opravené a doplněné vydání.-Praha,1968.
7. Maleninská J. K metaforickým přenosům v toponymii. (Opyš a apelativa souznačná) // Acta onomastica.-1997.-38.-S. 28 - 31.
8. Maleninská J. K obsahově-sémantické rekonstrukci zaniklých apelativ hrochot a kyta a jejich využití v toponymii//Naše řeč.-1997.-80.- S.26 - 33.
9. Maleninská J. Příspěvek ke staročeské toponymické lexice//Onomastica Slavogermanica.-Sächs. Akad. d. Wiss. zu Leipzig, Phil.-hist. Kl.-Leipzig,1998.- Bd. 23.-S. 279 - 285.
10. Mal'ko R.N. Geografičeskaja terminologija češského i slovacckogo jazykov.-Minsk,1974.
11. Profous A. Místní jména v Čechách, jejich vznik, původní význam a změny, I-2-e vydání.-Praha,1954; II.-Praha,1949; III.-Praha,1951; IV.-Praha,1957 (IV. díl spolu s J. Svobodou).
12. Sodláček A. Snůška starých jmen, jak se nazývaly v Čechách řeky, potoky, hory a lésy.-Praha,1920.
13. Skála E. K typologii dvoujazyčných oronym v Čechách//Zpravodaj Místopisné komise ČSAV.-1970.-11.-S. 209 - 223.
14. Šmilauer V. Revize českých pomístních jmen//Naše řeč.-1957.-40.-S.260 - 277.
15. Šmilauer V. Soustava českých místních jmen//J.Svoboda, V.Šmilauer Místní jména v Čechách, jejich vznik, původní význam a změny. V Dodatky k dílu A.Profouse.-Praha,1960.-S.521 - 642.
16. Utěšený S. K českým názvům vyvýšených terénních útvarů//Onomastické práce (Praha).-1970.- 3.-S.296 - 301.
17. Vorlová L. Apelativa "kamýk" a "bradlo" a jejich využití v toponymii//Zpravodaj Místopisné komise ČSAV.-1976.-20.-S. 495 -503.
18. Vorlová L. Orografický termín "brdo" a jeho využití v toponymii//Zpravodaj Místopisné komise ČSAV.-1977.-18.-S.92-106.

Локальні гідронімні системи та підхід до їхнього аналізу з огляду на проблему етногенезу слов'ян (на прикладі території Західного Поділля)¹

Серед першочергових завдань, які сьогодні доводиться вирішувати українській ономастичній науці, чільне місце посідає проблема етногенезу та прабатьківщини слов'янства, яку спільно намагаються вирішувати вчені-топонімісти з усієї Славії. Незважаючи на значні успіхи на шляху до вирішення цього одвічного питання, його розв'язання ще потребує значних теоретичних розвідок і практичного дослідження мовного матеріалу окремих ареалів у межах ономастичних систем. Найбільшою сталістю та архаїчністю відзначаються гідронімні системи, тому що "за гідронімією можна простежити глибинну мовну історію регіону незалежно від сучасного етносу в межах терену"¹ [3:5-6]. Через те на перші позиції, зокрема, виступає вивчення гідронімної лексики певних недосліджених ареалів України з їхнім подальшим залученням у всеслов'янський ономастичний простір.

Саме однією з таких недосліджених лакун, яка вимагає ретельного ставлення з огляду на проблему розв'язання етно- та глотогенезу слов'ян, є гідронімний кадастр (потамоніми, лімніони, мікрогідроніми) Верхньо-Середнього Дністра - території, яку умовно іменуємо Західним Поділлям (ЗП). Доцільність назви регіону зумовлена тим, що він розташований у західній частині Подільського плато, яке становить основу Волино-Подільської височини. В адміністративно-територіальному відношенні - це територія Тернопільської області, у північній частині якої знаходиться вододіл рік Дністра та Прип'яті (остання належить до Дніпровської водної системи). Таким чином, тут можна говорити про співіснування гідронімів двох великих річкових басейнів на спільній території. Уже сам цей факт спонукає до виваженого підходу до аналізу гідронімії та виявлення при цьому в ній слідів можливих різномовних хронологічних нашарувань, імовірних мовно-етнічних контактів, а також заселення терену в минулому.

¹ This work was supported by the Research Support Scheme of the OSI/HESP, grant №1089/1997.

Гідрографічна сітка (водна мережа) ЗП, а відтак - і вся гідронімна система, тісно пов'язана з географічним середовищем та кліматичними умовами території, що є, зрештою, одним із факторів формування її усієї топонімної системи краю. Основною водною артерією Тернопільської області є Дністер (із такими найважливішими притоками, як: рр. Серет, Стрипа й Гнізна), у якому, за даними гідрології, "при переході Волино-Подільської височини шар стоку зменшується до 100 мм, а в низинах до 40-50 мм" [8:62]. Ця обставина вказує на сповільнення гідрологічних процесів у руслах приток головної артерії, що визначає ступінь обводнення території, для якої характерним є повільний плін річок із замулистим дном та низькими грузькими й підмоклими берегами. Водну смугу складають також *луки, мокрі балки, руди, стави й озера*, зарослі густим очеретом, які нерідко стають болотами. Важливе місце займають і *джерела*: окрім тих джерел, що впливають біля підніжжя пагорбів, численні *струмки* знаходяться на берегах або ж на дні стоячих чи текучих водойм; а джерела, що випливають із мочарів та низьких лук, утворюють *теплиці*, тобто місця, які є недоступними, бо не замерзають навіть зимою. У кількох місцевостях знаходяться джерела сірчаної води. Цікавими є *вікнини* або так звані *безодні* - великі й глибокі джерела, які мають підземні допливи.

Вказані гідрологічні процеси значною мірою вплинули і на систему називництва (закріплення за певними об'єктами назв для їхньої ідентифікації), пов'язану з використанням вод населенням для господарських потреб у процесі заселення терену, який відбувався, як правило, у долинах рік та потоків.

Західноподільська територія, як свідчать археологічні розкопки, почала заселятися близько 50 тис. років тому, в добу середнього палеоліту [5:10]. У V-IV тис. до н.е. тут проживали племена, які входили до етнічного масиву, що охоплював територію Польщі, Румунії, Молдови, Чехії та Словаччини [1, 1: 98, 103]. Пізніше, у добу міді (IV-III тис. до н.е.), тут мешкали племена трипільської культури, поширеної на Подністров'ї та правобережному Придніпров'ї. Наприкінці III - поч. I тис. до н.е. на теренах Тернопільщини проживали різноетнічні групи населення, співіснуючи між собою. Так, осілий спосіб життя вели тут племена комарівської культури (II тис. до н.е.), які вважаються протослов'янськими. У X-VII ст. до н.е. південь області населяли

племена Карпато-Дунайського фракійського масиву, які контактували з фракійським Подунав'ям, античними містами Тірою та Родосом, на них мала вплив скіфська культура [1, II; 97-100]. Це стосується праслов'янського скіфського племенного союзу (VII-III ст. до н.е.) нащадків чорноліської культури правобережного лісостепу, які входили до багатоетнічного федеративного об'єднання Скіфія. Територію лісостепових скіфів учені поділяють на кілька регіонів (у залежності від побутових, етнографічних та діалектних ознак). Тернопільщина разом із Хмельниччиною та Буковиною належить до так званого західноподільського ареалу [10:44-45]. Були тут поселення племен дакійського походження (II-III ст. н.е.). III-VI ст. н.е. характерні появою протослов'янських племен антського племенного союзу, а VI-IX ст. знаменують проживання східнослов'янських племен, зокрема, дулібів, племенний союз яких виник у VI - поч. VII ст. у східній межі празької (корчацької) культури на території Волині. Ареал цього племенного об'єднання сягав у східних своїх межах басейну ріки Горині нашої території [2:131; 10:73]. Скупі писемні свідчення про дулібів та їхнє розселення, а також контактування цього племені з бужанами та волинянами із послідовною зміною племенних назв не дають можливості достовірно говорити про точне місцезнаходження цих племен, а відтак - і взагалі про прабатьківщину слов'ян. Одностайної думки щодо первісної слов'янської території немає й досі. Ст. Смаль-Стоцький прабатьківщину слов'ян бачить на великій території від Вісли до Дніпра, на півдні - до Дністра чи Пруту. Ян Розвадовський локалізує її на схід від Німана й Дніпра. Російські вчені В. Ключевський і В. Платонов вважають, що межею розселення слов'ян були Карпати, а О. Шахматов бачив цю прабатьківщину на півночі, в басейні Західної Двіни й Німана. Чеський археолог Л. Нідерле сконцентрував свої доведення на терені Білоруського Полісся, від Вісли на схід до Дніпра. Український історик М. Грушевський поширює межі розселення слов'ян від Карпат до Валдайської височини, Верхнього й Середнього Подніпров'я, між Віслою і Німаном. Такі, здавалося би, полярні погляди, схилають до думки про наявність у спільнослов'янській етномовній єдності індоєвропейського мовного елемента, зокрема у гідронімії, де можна простежити мовну спадковість [3:6]. І зрештою, першочергове значення тут має, на нашу думку, вчення О.М. Трубочова про рухливість прабатьківщини слов'ян і одночасове контактування мов і етносів між

собою, що наклало специфічний відбиток на мовну ситуацію кожного окремо взятого регіону України [21:12].

Повертаючись до основних віх в історії розвитку краю та відбиття в них історичного фону, який склав усю топономастичну систему ЗП-території, визначальним назвемо період кінця X - поч. XI ст. У цей час племенний союз дулібів (волинян) увійшов до складу давньоруської держави Київської Русі, створивши такі адміністративні одиниці, як Теревобльське та Шумське князівства, котрі об'єдналися 1199 р. в єдине Галицько-Волинське князівство на чолі з Романом Мстиславичем та його наступником Данилом Романовичем, які вели боротьбу з польськими, литовськими, угорськими феодалами, а також половцями і монголо-татарською навалюю. Остання була особливо нищівною для долі князівства, яке 1246 р. визнано залежність від Золотої Орди. Скориставшись занепадом могутності князівства, територію центральної й південної Тернопільщини у 1349 р. захопили польські феодала, а північ - литовські (1362 р.). 1387-го р. Західне Поділля знову перейшло до складу феодальної Польщі, у 1433 р. його південно-східні землі відійшли до Подільського воеводства. XV-XVII ст. в історії терену пов'язані з пануванням польських магнатів Збарзьких, Потоцьких, Сиянських, Вишневецьких... У 1672 р. терен Тернопільщини зазнав поневолення і спустошення султанською Туреччиною аж до 1683 р., коли він знову увійшов до складу Польщі. У 1772 р. південна частина області була загарбана Австрією, а північна у 1793 р. - приєднана до Росії. Після Віденського конгресу (1815 р.) панування Австрії знову поширюється на всю Тернопільщину. Лише 1918 р. (створення Західноукраїнської Народної Республіки) був періодом самостійності населення краю. З 1919 до 1939 року Західне Поділля далі перебувало під владою Польщі [5:14-45].

Короткий огляд суспільно-історичного розвитку території свідчить про її строкатість та неоднорідність у мовно-стратиграфічному відношенні, вказує на потенційність наявності специфічної лексики, зокрема ономастичної (гідронімічної), яка не могла не накласти відбитку у мові автохтонного населення. Із вказаного видно, що етнолінгвістичний розвиток краю сягає ще індоєвропейської доби з можливими міжетнічними та міжмовними контактами (фракійськими, дакійськими, тюркськими, литовськими (балтійськими), германськими (австрійськими), праслов'янськими), свідченням чого й повинна стати місцева

гідронімія як найстійкіша лексична система, яка допомагає відтворити хронологію заселення цієї території слов'янськими й неслов'янськими народами.

Здебільшого, як покаже практика ономастичних досліджень, специфічність топонімної лексики якраз і зумовлена екстралінгвальними (напр. історико-географічними) факторами, "без чого неможливе об'єктивне відтворення загальної картини етно- та глотогенезу слов'ян і українців зокрема" [7:3].

Як показав аналіз, територія Тернопільської області має свою специфіку формування гідронімної системи, яка полягає у відсутності писемних історичних пам'яток. Досить повно й системно вдається відтворити лише верхній (сучасний) шар мікрогідронімії, представлений польськими джерелами: рукописний фонд А.Шнайдера [33] та "Słownik geograficzny królestwa Polskiego..." [34], праця Й.Залеського "Nazwy miejscowe Tarnopolszczyzny" [35], багату лексична база і в різноманітних "Przewodnikach" (путівниках районами області) [26], [27], [28], [29], [30], [31], [32], "Atlas geologiczny Galicji" [23], [24], [25], колекції "Топографічних карт Галичини" кінця XVII - поч. XX ст. [11], [12], [13], [14], [15], [16], [17], [18], [19], [20]; та українськими: рукописний фонд Мирона Кордуби "Матеріали до географічного словника Буковини і Галичини" [6], "Словник гідронімів України" (К.:Наук. думка, 1979). Важливим і надійним джерелом є також військово-топографічні карти, які з усією повнотою, хоча й з істотними мовними перекрученнями, відтворюють місцеву ономастичну систему, демонструючи наявність взаємодії між суміжними групами топонімів (оронімів, гідронімів, ойконімів).

Сукупність згаданих джерел дає змогу досить повно описати ареальну гідронімію Тернопільської області і зробити попередні регіональні висновки, які слід розглядати як корективи для загальнослов'янської етнічної картини. Такий підхід допомагає уникнути глобальних висновків на обмеженій кількості фактів, що, на думку І.М.Железняк, є основною помилкою сучасних досліджень слов'янського етногенезу [4:3].

Історично формування значної частини гідронімної системи Західного Поділля на синхронному зрізі проходило в умовах українсько-польської двомовності. Причому явище білінгвізму, як показують деякі архівні джерела, не наклало суттєвого відбитку на гідронімію території:

польськомовні писемні свідчення найчастіше транслітерують власне українські назви, маніфестуючись лише незначними наближеннями звукових оболонок споріднених мов, вказуючи на специфічність лексики й словотвору останніх. При цьому має місце міжмовна варіантність форм одного і того ж гідроніма, яка зберігає інформацію про походження та інтерференцію назви (відображає фізико-географічні особливості території; відбиває різні етнічні контакти між носіями обох мов на цій території; варіанти форм гідронімів показують міграцію населення терену).

Всебічний системний опис ареального гідронімного матеріалу, включаючи значення й граматичну форму гідронімів, на наш погляд, повинен містити теоретичні узагальнення фактів і явищ взаємодії між складовими топонімії - назвами населених пунктів і гідронімами, мікрогідронімами й антропонімами, апелятивами і гідронімами. Окреме місце в роботах такого типу займає висвітлення етимології "непрозорих" гідронімів, показ шляхів і напрямків розвитку регіональної гідронімії з вказівкою на її динаміку та взаємозв'язок із базовою праслов'янською лексикою на всеслов'янському ономастичному просторі.

Етимологічний аналіз гідронімів окремої території у їх взаємозв'язках із гідронімією всієї Славії обов'язково має базуватися на співвідношеннях типів географічних об'єктів і виділенні гідронімних моделей на основі структурно-словотвірних та лексико-семантичних ознак, становлячи кінцеву мету аналізу. Це дозволить з'ясувати природу гідронімів визначеного ареалу із проекцією на етнолінгвістичні процеси в регіоні та міграційні явища. Відповідно до мети дослідником обов'язково мають бути вирішені конкретні завдання:

1. Вироблення принципів та проведення онома- та семасіологічного аналізу базових апелятивів у гідронімії з попереднім теоретичним обґрунтуванням.

2. Реконструкція праслов'янського апелятивного фонду та субстратних назв гідрооб'єктів в означеному регіоні, виявлення при цьому архаїчних мовних пластів.

3. Проведення структурно-словотвірного аналізу гідро-ойконімної взаємодії із виділенням спільних словотвірних типів і моделей гідронімів (в ареальних ономастичних системах таке явище на одночасовому рівні обов'язково матиме велику кількість фактів, адже відбувається об'єктивний процес взаємодії між різними групами лексики при

відкритості власне мовної системи) та подання інформації про їхні генетичні відповідники (апелятиви ↔ антропоніми ↔ ойконіми);

4. Показ за допомогою карт ареалів поширення як архаїчних, так і найбільш продуктивних (напр., відносно пізніх гідро-ойконічних) типів.

Методика регіонального дослідження гідронімів потребує монографічного дослідження конкретного гідроніма, який доцільно розглядати з кількох позицій: 1) приналежності назви гідрооб'єкта до інших географічних реалій (ойконімів, оронімів, мікротопонімів); 2) часу та причини його виникнення; 3) приналежності базового апелятива до певних мов; 4) семантики й етимології; 5) морфології (граматики), бо назва - це слово (лат. *Nomen est omen*), і воно повинно відповідати нормам мови і граматичним правилам; 6) відображення різномовних фіксацій назви; 7) території поширення назви (ареал, шляхи міграції). Таке спрямування "дає можливість детальніше і глибше дослідити факти окремо взятої території в проєкції на широкий слов'янський фон" [22:4-5].

Так, наприклад, окремі гідроніми західноподільської території уже привертати увагу дослідників (праці Я.Розвадовського, О.М.Трубацова, І.М.Железняк, О.С.Стрижака, В.П.Шульгача) в якості порівняльного матеріалу, який виявляє однотипні зв'язки з основним масивом назв гідрооб'єктів досліджуваних ними ареалів. Проте фрагментарні розвідки, зрозуміло, не дають повної уяви про гідронімів Західного Поділля як цілісну систему. На важливість саме системності топонімічних досліджень звернув особливу увагу Е.М.Мурзас, який, будучи за фахом географом, небезпідставно відзначав, що "лінгвістичний аналіз поодинокого топоніма, вихопленого з усієї сукупності географічних назв того чи іншого району, без долучення порівняльного матеріалу з топонімів інших районів, - ненадійний метод" [9:13].

Спроба системного підходу до аналізу гідронімів визначеного ареалу вимагає від дослідника дотримання таких уваг: а) застосування методики комплексного аналізу (етимологічний метод: реконструкція первинного значення кожного гідроніма; порівняльно-історичний: виявлення на основі архівних даних та писемних джерел зародження гідроніма, його розвитку і трансформації; соціального середовища, що обумовило появу назви, і встановлення часу виникнення назви та умов заселення терену; формантний (словотвірний) та лексико-семантичний: дає можливість судити про однотипність назв на основі повторення однакових елементів або ж і цілих лексем у назвах; картографічний:

дозволяє наочно показати поширення моделей у регіоні (продуктивність словотвірних суфіксів, зв'язок гідронімів із природними та соціально-економічними умовами); б) розгляду міжмовних та міждіалектних зв'язків та їхнього відбиття в означеному гідронімів; в) аналізу первинних і вторинних за походженням гідронімів, що має зводитися до етимологізації не тільки самих онімів, але і їхніх етимонів (ойконімів, антропонімів, апелятивів); г) монографічного дослідження кожної назви гідрооб'єкта, включеної в систему структурних типів та моделей і поданої у вигляді окремої розвідки (словникової статті).

Врахування сказаних моментів із відповідними узагальненнями, зробленими на основі цілісного бачення топонімної (гідронімної) системи конкретного (у даному разі - західноподільського) регіону дає змогу з усією повнотою показати дієвість цієї системи: її формування; домінування в ній певних словотвірних типів і моделей, семантичних ознак; вкраплення субстратних явищ; входження і адаптацію нових назв; неоднорідність такої топонімної системи (басейнної чи локальної) щодо інших окремо взятих ономастичних систем Слов'янщини. А це допомагає глибше розуміти природу номінації гідрооб'єктів, а відтак - продовжити створення регіональних топонімних словників у процесі підготовки Загальнослов'янського ономастичного атласу та Загальнослов'янського етимологічного словника гідронімів, які суттєво уточнять межі праслов'янської батьківщини.

1. Археологія Української РСР. - К., 1971. - Т.1, 2.
2. Баран В.Д. Ранні слов'яни між Дністром і Прип'яттю. - К., 1972.
3. Железняк І.М. Гідронімія України й проблема слов'янського етногенезу // Слов'янське мовознавство. - К., 1988.
4. Железняк І.М. Среднеднепровское правобережье и этногенез славян (на материале гидронимии) // Автореф. дисс. ... докт. филол. наук. - К., 1988.
5. Історія міст і сіл Української РСР: Тернопільська область. - К., 1973.
6. Кордуба М. Матеріали до географічного словника Буковини і Галичини // Відділ рукописів Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника. - Ф. 61, спр. 1-4.
7. Лучик В.В. Автохтонні гідроніми Середнього Дніпро-Бузького межиірччя. - Кіровоград, 1996.
8. Львович М.И. Реки СССР. - М., 1971.
9. Мурзас Э.М. Очерки топонимии. - М., 1974.
10. Півторак Г. Українці: Звідки ми і наша мова. - К., 1993.
11. Топографічна карта Бережанського повіту // ЦДІАЛ, ф. 720, оп. 1, спр. 24.
12. Топографічна карта Борщівського повіту // ЦДІАЛ, ф. 720, оп. 1, спр. 86, арк. 1-2.
13. Топографічна карта Буцацького повіту // ЦДІАЛ, ф. 720, оп. 1, спр. 144.

14. Топографічна карта Збарзького повіту // ЦДІАЛ, ф. 720, оп. 1, спр. 392.
15. Топографічна карта Зборівського повіту // ЦДІАЛ, ф. 720, оп. 1, спр. 393.
16. Топографічна карта Копичинського повіту // ЦДІАЛ, ф. 720, оп. 1, спр. 463.
17. Топографічна карта Кременського повіту // ЦДІАЛ, ф. 720, оп. 1, спр. 492.
18. Топографічна карта Підгаєцького повіту // ЦДІАЛ, ф. 720, оп. 1, спр. 755.
19. Топографічна карта Скалатського повіту // ЦДІАЛ, ф. 720, оп. 1, спр. 887.
20. Топографічна карта Тернопільського повіту // ЦДІАЛ, ф. 720, оп. 1, спр. 984.
21. Трубочев О.Н. Языкознание и этногенез. Древние славяне по данным этимологии и ономастики // Вопросы языкознания. -1982. - №4.
22. Шульгач В.П. Гідронімія басейну Стиру.-К., 1993.
23. Atlas Geologiczny Galicyi. Tekst do zeszytu działawatego opracował prof. A.M.Lomnicki. - W Krakowie: Nakładem Akademii umiejetnosci, 1901.
24. Atlas Geologiczny Galicyi. Tekst do zeszytu ósmego. Opracował Dr. Wawrzyniec Teisseyre. - W Krakowie, 1900. - 323 s. (kart piéć).
25. Atlas Geologiczny Galicyi. Tekst do zeszytu pierwszego opracowany przez Dr. A. Althai i Pr. Bieniasza. - Kraków, 1887.
26. Niechaj W. Przewodnik po jaskiniach w Krzywczu: Nakładem Podolskiego Towarzystwa turystyczno-krajoznawczego w Tarnopolu. - 1933.
27. Opascki J. Powiat Borszczowski. Opisowy przewodnik krajoznawczy: Nakładem Podolskiego Towarzystwa turystyczno-krajoznawczego, 1936.
28. Powiat Borszczowski. Dane ogólne. I Opis powiatu // ДАТО, ф. 231, оп. 6, од. зб. 791.
29. Powiat Tarnopolski pod względem geograficzno-statystycznym ... napisał Władysław Satke. -Tarnopol, 1895.
30. Przewodnik po Brzeżanach i okolicy: Opracował Stanisław Wiszniewski.-Nakładem autora.
31. Przewodnik po powiecie Buczackim.-Buczacz, 1931.
32. Przewodnik po Wojewódstwie Tarnopolskim z mapą.-Tarnopol, 1928.
33. Schneider Antoni. Materiały do "Encyklopedyi krajoznawstwa Galicyi"// Відділ рукописів Львівської наукової бібліотеки ім. В.Стефаніка. - Ф. 34, спр. 1-61.
34. Słownik geograficzny królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich.-Warszawa, 1880-1895. - T.I -XIV.
35. Zaleski J. Nazwy miejscowe Tarnopolszczyzny: Słownik nazw opracował Edward Klisiewicz.-Wrocław, Warszawa, 1987.

С.О.Вербич

З історії назв населених пунктів Кагуїв, Корумля, Убля

Комплексний опис географічних назв у цілому й ойконімів зокрема є одним із важливих завдань сучасної топонімії, розв'язання якого навіть на тому чи іншому регіональному рівні матиме вагомий результат для ономастики, а також її взаємозв'язку з історією мови, діалектологією, етимологією. З цього погляду актуальною видається робота в галузі етимологічного дослідження прикарпатської ойконімії, що зумовлене

науковою вагою самої карпатської проблематики, де, як відомо, в історичні періоди розвитку цього географічного ландшафту відбувалися складні етномовні процеси в рамках населення вказаного регіону.

Ойконім **Кагуїв** (Миколаївськ. р-н Львівськ. обл.) етимологізується М.Л.Худашем і М.О.Демчук як "реліктове, суто наддністрянське "укаюче" утворення" від первісного ***Кагой**, що є усеченим варіантом від композит типу ***Ка(ди)гой**, ***Ка(зи)гой**, ***Ка(ли)гой** [16:127-128]. Однак ці ж дослідники вказують на певну складність у поясненні антропонімів ***Кагуї** < ***Кагой**, оскільки в доступному матеріалі подібні імена не засвідчені [16:127-128].

На наш погляд, онім ***Кагуї** > **Кагуїв** може мати інше пояснення. Відомо, що залежно від наголошення того чи іншого складу слова його кореневий вокалізм міг змінюватися. Так, за умови наголошеності останнього складу назви ***Кагуї** вона мала первісний вигляд ***Когуй** (а < о так як у назвах сіл **Варганово/Ворганово** в колиш. Смоленськ. губ., **Варгол/Воргол** - колиш. Орловськ. губ. Росії [20, I:180; II:646, 666]). Ім'я ***Когуй** як базове для прізвища **Когуєв** фіксується в пам'ятках XV ст. у Новгороді [3:146]. Отже, вихідним для аналізу вважатимемо антропонім ***Когуй**. Останній несов'язково виводиться від імені-композити. ***Когуй** доцільно порівнювати (в плані структури) із східно-слов'янськими іменами на зразок **Валуї**, **Холуї** [3:61, 341]. Вказані антропоніми дозволяють виділити суфікс -уї, який, очевидно, в цих випадках має експресивний характер (пейоративне забарвлення). Стосовно граматичної характеристики цього форманта можна зазначити те, що він міг приєднуватися як до дієслівної, так і до іменної основи, наприклад, **Валуї** < **валити** чи **вал** + суф. -уї. Є підстави припускати, що основа ***Ког-** зазнала деяких змін у своїй фонетичній структурі; її початкова форма ***Колг->*Ког-** внаслідок абсорбції шавного -д- у таких сполуках, як ***tylt**. Аналогічне явище відображають рос. діал. **кагуша дерев'яна тарілка, що зроблена руками, кагушка невеликий кови, відро з товстих клепок, посуд, у якому печуть хліб**, які Р.М.Козлова зводить до ***когуша**, ***когушка** і далі до ***колгуша**, ***колгушка**, кваліфікуючи їх як деривати від основи ***колг-** [7:102]. До наведених фактів можна додати ще д.-укр. ім'я **Когань** [1:VI, 2:81] < ***Колгань**. З цього приводу пор. новгородське **Колгань** [10, VI:432]. Таким чином, особова назва ***Когуй** - це фонетично вторинний варіант до ***Колгуї** < псл. ***Кыгуїь**. Вказана праформа

відновлюється також Р. М. Козловою на основі рос. **Колгуев** (острів із горбистою поверхнею), **Койгуй** (струмок у бас. Ладозького озера) [7, 102]. Основа ***кол-** < ***kl-**g- знаходить семантичну мотивацію в колі укр. **ковган шматок льоду**, ..., **ковганса дерев'яна кружка**, рос. діал. **колги лисі**, **кольга коля на дорозі**, **вибоина**, **колган товстий обрубко дерева**, **грубо зроблений посуд**, **калган гориць з високим горлом**, **дерев'яна лодка для шиття шапок** [7:102-104]. Виходячи з наведеного матеріалу, ім'я ***Колгуй** характеризувало, очевидно, ***кульгаву або вайлувану людину**.

Назви поселень **Корумля** й **Убля** записані І. Панькевичем у Карпатському регіоні (без детальної локалізації [12:347]). З цього приводу варто відзначити, що в сучасних ойконічних реєстрах згадані назви відсутні (тепер ці населені пункти належать Словаччині - **Корош** та **Уб**а). Разом з тим вони, наскільки відомо, ще не привертали уваги дослідників-етимологів. Стосовно ойконіма **Корумля** слід зазначити, що цей ойконім має децю видозмінену фонетичну структуру. Гадаємо, що **Корумля** первісно була ***Коромля**; перехід голосного **o** в більш виразний лабіально у мотивується наявністю наступного губного приголосного **m**, під впливом якого й відбулася ця заміна. Пор. аналогічний процес у бойк. **кромля картопля** й **крумлі картоплі**, **компанія куна**, **гурт** і **кумпанія т.с.** [11, I:390,394]. Крім того, підтвердженням вихідного ***Коромля** виступають словачьке **Корош** та назва с. **Коромліно** в Росії [20, IV:427] < антропоніма ***Коромля**. Формально ім'я **Коромля** співвідноситься з назвами типу **Боромля**, **Радомля**, **Хотомля**. У науковій літературі подібні топоніми тлумачаться по-різному. Здебільшого дослідники схильні виводити такі назви від усічених форм слов'янських імен-комполіт, ускладнених суфіксом присвійності ***-ь**. Так, О. М. Трубачов пояснює назву **Р. Боромля** (бас. Дніпра) як похідну від структурного варіанта імені ***Вогімінь** [16, 243]. На думку О. П. Карпенко, в назвах такого типу потрібно виділяти суфікс **-омля**, який вичленюється також в колі апелятивів, наприклад, **сьромля щось сире**, **сухомля худа**, **суха людина** [8:140].

На наш погляд, похідні на **-омля** можна кваліфікувати переважно як деривати з індивідуально-посесивним суфіксом ***-ь** від певного особового імені (якщо певний антропонім фіксується пам'ятками чи відновлюється на основі похідних від нього топонімів), що є, здебільшого, усіченим (структурно) варіантом від базової композити на зразок ***Радомь** (пор. назву с. **Радомішль** у Волинській і Житомирській областях України [2:30,95], рос. прізвище **Радомские**, д.-рус.

Радомір, **Радомысль** [3:265]), ойконім **Годомичі** на Волині [2:32] < ***Годомь**: ***Годомір**, ***Годомысль** тощо. Виходячи зі сказаного, вважаємо за можливе виводити онім **Коромля** від імені ***Коромь** (реконструюється на базі двоосновного антропоніма **Коромысль**, що на Новгородщині [10, III:234]) + суф. ***-ь**. У плані семантики антропоосови це ім'я, очевидно, не слід зв'язувати з особовими назвами, як-от ***Королуш** > **чес. ойконім Kralupy** [17, III:363] < **псл. *koro-** **golupь** (тут ***kor-** співвідноситься з іменником ***kora кора**, а **-lupь** зводиться до дієслівної основи ***lupiti здирати, очищати**), оскільки незрозумілим тоді лишається вихідне значення композити **Коромысль**. Очевидно, перший компонент антропоніма **Коромысль** можна пов'язувати з д.-рус. **короткыи** < **псл. *kortьkьjь** [5:12,101], **пор. рос. діал. коропузыи низький чоловік з великим животом**, яке виводиться в Далем від **коротко-пузыи** [4, II:169]. Щодо цього доречними будуть також приклади **псл. *kortьkьkьjь**, ***kortьkьkьjь** [5, I:100]; **другий -із мысл- мислення, думка**, тобто **Коромысль** < ***Короткомысль - той, хто "коротко" мислить; недалекоглядний; незрозумілий**, хоч цілком можливо, що так називали людину за її зовнішніми ознаками (порівнювали з коромислом), наприклад, **рос. діал. коромысл коромисло** [13:14,363], **укр. коромисло дерев'яна вигнута палиця з зарубками або гачками на кінцях, якою носять на плечах відра з водою тощо** [14, IV:297].

Назва карпатського села **Убля** за своєю формальною будовою належить, на наш погляд, також до похідних на ***-ь** від певного імені, що сягає відповідної композити. Вихідною основою для ойконіма **Убля** було ***Убь** (відкомполітний дериват), що в доступних джерелах не фіксується, однак на можливість реконструкції останнього вказують засвідчені пам'ятками д.-рус. **Убыслав**, **Убычеств** [9:196,197], **болг. Убыслав** [6:228], **ст.-пол. Ubyslaw** [18, V:514]. Наведені імена об'єднуються спільним препозитивним компонентом **Уби(ы)-**, семантика якого неоднозначно тлумачиться дослідниками. Так, болгарський ономаст Й. Заїмов етимологізує основу **Уби-** в **болг. Убыслав** як похідну від **убити вбити**, тобто **Убыслав** - це той, хто отримує славу в битві [6, 228]. Чеські лінгвісти А. Профус і Я. Свобода мотивують значення компонента **Убу-** дієсловом **убути** "зменшитися" [17, IV:413]. Аналогічне пояснення для антропоніма **Ubyslav** пропонує також німецький дослідник Р. Фішер, який розчленовує це ім'я на префікс ***u-** **звідси, геть**, дієслівну основу ***by-** < ***byti бити** і ***slava слава** [19:94]. Отже,

***Ubyslavъ** - це той, хто втрачає славу. Ми підтримуємо пояснення назв на **Уб-**, запропоноване згаданими дослідниками. Додамо лише, що дієслово **убыти** зменшитися, **стратити** досить часто зустрічається в пам'ятках давньоруського періоду [15, III:1119]. Проаналізовані оніми ***Колгуй**, **Коромля**, **Убля** можна зраховувати до давніх назв Карпатського регіону, свідченням чого виступає архаїчна структура й словотвірна модель на *-**ъ**.

1. Архив Юго-Западной России, издаваемый Временною комиссиею для разбора древних актов, высочайше утвержденную при Киевском, Подольском и Волынском генерал-губернаторе. - К., 1859-1914. - Т.1-VIII.
2. Українська РСР: Адміністративно-територіальний устрій на 1-ше січня 1987 року. - К., 1987.
3. Веселовский С.Б. Ономастикон: Древнерусские имена, прозвища и фамилии. - М., 1974.
4. Даль В.И. Толковый словарь живого великорусского языка. - М., 1981-1991. -Т.1-IV.
5. Этимологический словарь славянских языков: Праславянский лексический фонд/ Под ред. О.Н.Трубачева. - М., 1974-1997. - Вып. 1-24.
6. Занмов Й. Български именник: В 2-х Ч. - София, 1988.
7. Козлова Р.М. И.е. *(s)kel- "гнуть, сгибать; крутить, вертеть" в славянской гидронимии. II// Ономастика та етимологія: 36. наук. праць на честь 65-річчя І.М.Желзняк. -К., 1997.
8. Карпенко О.П. Назви річок Нижньої Правобережної Наддніпрянщини. - К., 1989.
9. Морозкин М. Славянский именослов. - СПб., 1867.
10. Новгородские писцовые книги, изданные Археографическою комиссиею. -СПб., 1859-1910. -Т.1-VI.
11. Онишкевич М.Й. Словник бойківських говірок: У 2-х ч. - К., 1984.
12. Панькевич І. Уваги до вивчення процесу ікання в українських південно-карпатських говорах/Збірник пам. І.Зілинського. - Нью-Йорк-Париж-Сідней-Торонто-Львів, 1994.
13. Словарь русских народных говоров//Под ред. Ф.П.Филина и Ф.П.Сороколетова. -Л., 1966-1996. - Вып. 1-30.
14. Словник української мови. - К., 1970-1980. - Т.1-XI.
15. Срезневский И.И. Материалы для словаря древнерусского языка по письменным памятникам. - СПб., 1903-1912. - Т.1-III.
16. Трубачев О.Н. Названия рек Правобережной Украины: Словообразование. Этимология. Этническая интерпретация. - М., 1968.
17. Худаш М.Л., Демчук М.О. Походження українських карпатських і прикарпатських назв населених пунктів (відантропонімії утворення). - К., 1991.
18. Profous A., Svoboda S. Místní jména v Čechách: jejich vznik, původní význam a změny. -Praha, 1947-1957. - D1-IV.
19. Słownik staropolskich nazw osobowych/ Pod red. W.Taszyckiego. - Wrocław, 1965-1985. -Т.1-VII.
20. Russisches geographisches Namenbuch/ Begr. von M.Vasmer. - Wiesbaden, 1962-1981. -Bd I-X.

О.М.Скляренко, О.М.Скляренко

Про топонімізацію апелятивів - місцевих географічних термінів (на матеріалі болгарської мови)

Топонімічна система будь-якої мови являє собою конгломерат гетерохронних різноструктурних утворень, які можна класифікувати за різними критеріями.

Специфічну групу складають топоніми, утворені топонімічним переосмисленням, тобто трансформацією загальних іменників у власні імена без яких-небудь словотворчих змін у цих словах. В принципі кожен апелятив здатний до топонімізації, але в дійсності існують певні закони здебільше імпліцитного характеру селекції слів, здатних до топонімічного переосмислення. Найчастіше топонімізуються апелятиви - місцеві географічні терміни.

Часто відапелятивні топоніми (особливо мікротопоніми) не сприймаються носіями мови як справжні власні імена. Мовна свідомість не розрізняє повністю власні імена та вихідні апелятиви. А.Бах зазначає, що і сьогодні селяни часто-густо не називають річки, струмки тощо, що протікають біля їх сіл, а користуються номенклатурними термінами: *das Wasser, der Bach, die Beeke* [9:22]. Тут знову виникає старе питання, що не загубило свого принципового значення: вважати такі формування власними іменами чи загальними іменами.

За думкою Ю.О.Карпенка, номенклатурні терміни можуть топонімізуватися на різних рівнях і в різних ситуаціях. Серед групи однорідних географічних об'єктів номенклатурним терміном називають найважливіший для місцевих жителів об'єкт, пор. українську назву річки *Млинівка* (апелятив *млинівка* означає потік, придатний для споруди млина), назву пасовища *Толока* (від апелятиву *толока* - пасовище, громадський вигін), назву хутора *Вигнанка* (окрема, «вигнана» частина селища); пор. болгарські назви: *Водоврукит* - назва заболоченої місцевості, від діал. *водоврик* - заболочена місцевість; *Изиришчето* - назва заболоченої улоговини, від діал. *изришче* - болотиста місцевість [8:559]; *Авлята* - назва місцевості, де знаходяться городи від тур. *avli* огороджене місце, город; *Боаз* - назва крутого спуску з гори, від діал. *боаз* - важко прохідне місце; *Лаката* - назва луки, від діал. *лака* - лука біля річки [1:101, 117, 202].

Географічні терміни стають топонімами і в тому разі, коли в даній місцевості є лише один об'єкт даного типу.

Такі способи топонімізації, що становлять різновиди (за Ю.О.Карпенком) топонімічної синекдохи, доповнюються ще більш численними випадками топонімічної метонімії, коли назвою певного географічного об'єкта стає номенклатурна назва іншого, існуючого поряд об'єкта. Так, українське селище біля *багни* («болотиста місцевість») називається *Багна*; селище біля *плато* («гірська стежка») називається *Плай* [3:41]; пор. болгарську назву луки *Трапът* від *трап* - неглибока улоговина; назву города *Урвата* від *урва* - схил, берег; *Габрака* - від *габрак* - місце, де ростуть граби [4:110, 222, 226]. З синхронної точки зору ці та інші аналогічні назви є справжніми топонімами [2:18].

Відомо, що власні імена відрізняються одне від одного своїм генезисом, розвитком, словотворчими особливостями, належністю до певної ономастичної категорії тощо. З чисто ономастичної точки зору власні імена відрізняються неоднаковим **ступенем онімізації (топонімізації)**. Якщо в топонімії можна говорити про різну ступінь топонімізації, в апелятивній лексиці можна казати про різні **потенції до топонімізації**. Серед місцевих географічних термінів виділяються родові та видові терміни [6:100]. Здається, що видові терміни, менш абстрактні, конкретніші за своєю семантикою, онімізуються частіше, ніж родові терміни. Особливо легко топонімізуються діалектизми, номенклатурні терміни, що мають місцеве, локальне значення. Варто уваги, що Ю.О.Карпенко для ілюстрації топонімічної синекдохи наводить приклади саме діалектних, вузькорегіональних (буковинських) слів. Також легко топонімізуються іншомовні слова, чим пояснюється значний шар слів-запозичень в топонімії будь-якої мови.

Болгарська топонімія багата на власні географічні імена іншомовного походження (перш за все турецького генезису), пор.: *Адата* < тур. *ada* *острів на річці*, *Алана* < тур. *alan* *лука, гірська поляна*, *Буруна* < тур. *burun* *горб, бугор*, *Гечита* < тур. *gecit* *брід, прохід*, *Катмата* < тур. *ketma* *відлюдне гірське місце*, *Кюмбетата* < тур. *kümbe* *гостра камениста вершина* тощо [1:102, 104, 125, 139, 182, 201].

Таким чином, селекція слів, їх обособлення, виділення, первісна топонімізація відбувається на семантичному рівні. Досить часто обособлення відбувається і на морфологічному рівні: номенклатурні терміни, що топонімізуються, отримують плоральну форму, розширю-

ються за допомогою демінутивних суфіксів, маркуються спеціальними топоформантами, пор. укр. *Гаївка*, *Кадубівці*; рос. *Дубки*, *Лески*, *Ключи*, *Выселки*; польськ. *Brody*, *Mosty*.

Прості топоніми відокремлюються від корелюючих апелятивів за допомогою приєднання атрибутивних елементів і перетворюються в словосполучення або композити, пор. укр.: *Долина* > *Зелена Долина*; бол. *Чешма* > *Бяла Чешма*, *Дервент* > *Льгадински Дервент*.

В артиклевих мовах функцію топонімічної маркованості виконує означений артикль. Артиклю властиві різноманітні функції, серед яких найважливішою є функція індивідуалізації. Вживаючись з топонімізованими апелятивами, артикль виконує своєрідну функцію. Самі топонімізовані апелятиви відрізняються своєю подвійністю: функціонально вони відносяться до ономастичного шару лексики, а структурно та генетично - до загальної лексики. Нерідко лише контекст (в широкому розумінні слова) допомагає визначити, чи є дане слово апелятивом чи онімом. Але інколи одного контексту замало для цієї мети, і тоді на допомогу приходять означений артикль.

Індивідуалізуюча функція артикля накладається на індивідуалізуючу функцію всього контексту, завдяки чому топонім сприймається як такий. При цьому у артикля відбувається своєрідне топонімічне зрушення: він починає сприйматись як топонімізуючий елемент. З артиклем відбувається, користуючись термінологією Ш.Баллі, функціональна транспозиція.

Функція первісної топонімізації, топонімічного виділення, обособлення слова у артикля є нестійкою, слабкою, такою, що коливається і неоднаково виявляється у різних випадках, бо вона пов'язана з багатьма факторами як загальномовного, структурного характеру, так і з специфічними факторами. В назвах, що утворені внаслідок топонімічної синекдохи, ця функція ослаблена і артикль сприймається не стільки як топонімізуючий, скільки як реліктовий, такий, що підкреслює близькість топоніма та вихідного апелятива. В назвах-топонімічних метоніміях топонімізуюча функція виявлена чіткіше. Проте можна говорити про неї як про спеціальну, цілком конкретну функцію артикля, що виникає на перших стадіях оформлення, обособлення відапелятивних топонімів.

Виникнувши внаслідок взаємодії індивідуалізуючого артикля з індивідуалізованим словом (топонімом) на основі широкого контексту, топонімізуюча функція артикля закріплюється завдяки аналогічним утворенням та виявляється вже в найменуваннях, що взяті окремо.

Звичайні апелятиви - це просто одиниці лексичного складу мови, що, взяті самі по собі, вживаються без артикля. Але топоніми (це особливо стосується мікротопонімів), вживаючись в членній формі, відразу виділяються, індивідуалізуються, відокремлюються від апелятивних безартиклевих корелятивів. Дихотомічні протиставлення: безартиклевий апелятив і корелюючий артиклевий топонім надзвичайно численні в болгарських топонімічних словниках. При цьому пояснюється значення номенклатурного терміна й зазначається, який саме об'єкт одержує номінацію через топонімічне переосмислення терміна. Декілька типових прикладів: *брод* - неглибоке місце на річці; *Бродът* - фруктовий сад; *рътлища* - вузький схил височини; *Рътлищата* - лука, лан; *средок* - вузький схил гора; *Средокът* - пасовище; пор. ще апелятиви та відповідні топоніми: *пряслап*, *Пряслапа*, *млака*, *Млаката*; *било*, *Билото*; *буца*, *Буцата*, тощо. Такі протиставлення в болгарській топонімії нараховуються багатьма сотнями. Треба зазначити при цьому, що якщо апелятив має одне лексичне значення, то один і той же топонім називає цілий ряд об'єктів, нерідко загальною кількістю більше десяти, пор., наприклад *дол* - невеличка річка, русло річки; та *Долът*, що називає 11 об'єктів: пасовище, ліс, поле, лука, фруктовий сад, тощо; *локва* - водоймище з застоєю водою, болото; та *Локвата* - топонім, що називає 16 об'єктів [4:127, 130, 168].

Таким чином, означений артикль можна розглядати як своєрідний **топонімічний актуалізатор**: вживання артикля (при відповідних додаткових обставинах) допомагає топонімічній актуалізації місцевих географічних термінів, сприяє їх первісному топонімічному виділенню. Характерно, що при розширенні топоніма за допомогою додаткових компонентів, що сприяють його відокремленню, артикль, як правило, опускається, пор. прості артиклеві топоніми та безартиклеві атрибутивні синтагми: *Азлака* - *Белев азлак*, *Минев азлак*; *Баира*, *Баирът* - *Бакојски баир*, *Генев баир*; *Барата* - *Табашка бара*.

Цікаві опозиції являють собою артиклеві утворення в топонімічній сфері в родопських діалектах болгарської мови. Родопські діалекти мають три види означених постпозитивних артиклів, на *-т*, *-с*, та на *-н*, пор. топоніми *Увехчекът*, *Гробат*, *Бардото*; *Далос*, *Гедикес*; *Букън*, *Дъбън*, *Изворан*. Мова використовує ці структурні особливості діалектів з топонімічною диференцією метою. Г.Христов зазначає, що артиклева форма, наприклад, топоніма *Чукарен* відокремлює даний

об'єкт від багатьох інших каменистих вершин {*чукарй*} та індивідуалізує цей об'єкт за його характерними особливостями та його місцеположенням. Якщо ж того, хто говорить, не цікавить місцеположення об'єкта, а підкреслюється лише його назва, тоді вживається інша артиклева форма, а саме *Чукарет* [7:62].

Як бачимо, означений артикль не лише широко вживається в деяких топонімічних класах болгарської мови (в нашому випадку - в мікротопонімії), але й виконує специфічну функцію первісної топонімізації, топонімічного маркування.

Значимо далі, якщо мікротопоніми можна класифікувати як первісні топонімічні утворення, то, наприклад, ойконіми являються здебільшого вторинними відтопонімічними (відантропонімічними) найменуваннями: вони утворились або від інших онімів, або від мікротопонімів і виступають як їх метонімічні кореляти. Будучи вторинною за своєю природою, ойконімія в цілому значно більше відособлена, аніж мікротопонімія, володіє багатим арсеналом топонімізуючих засобів і не має потреби в артиклі з його функцією первісної топонімізації. Більше того, артикль, властивий головним чином апелятивній лексиці, поступово стає гальмом для подальшого відокремлення онімів і тому він з часом виходить з ужитку перед значною частиною власних імен, пор. безартиклевий відапелятивний назви населених пунктів: *Блато*, *Могила*, *Поляна*, *Пролаз*, *Пронастто* інші [5:35, 172, 199, 204].

Часто дослідники-нетопонімісти, аналізуючи вживання артикля з топонімами, обмежують аналіз топонімії лише однією її частиною (найчастіше ойконімією), залишаючи поза увагою широкий спектр різноманітних топонімічних утворень. Отримані результати поширюють на всю топонімічну (і навіть на всю ономастичну) сферу лексики. Екстраполяція закономірностей, властивих одному топонімічному класу, на всю ономастику, що складається з великої кількості класів та груп, які відрізняються своїми особливостями, неправомірна. Вживання артикля з різними ономастичними групами обумовлюється різними причинами, що часто властиві лише даному топонімічному класу.

В цій статті ми показали специфіку вживання означеного артикля в сфері мікротопонімії як засіб первісної топонімізації апелятивів. Аналіз вживання артикля з іншими групами онімів - завдання наступних досліджень.

1. Заимов Й. Местните имена в Пирдопско.-София, 1959.
2. Карпенко Ю.А. Свойства и источники микротопонимии//Микротопонимии.-М., 1967.
3. Карпенко Ю.А. Топонимы и географические термины (вопросы взаимосвязи)// Местные географические термины.-М., 1970.
4. Ковачев Н.П. Топонимията на Троянско.-София, 1969.
5. Коледаров П., Минчев Н. Промените в имената и статуса на селшата в България 1878-1972.-София, 1973.
6. Мурзаев Э.М.. Очерки топонимики.-М., 1974.
7. Христов Г. Местните имена в Маданско.- София, 1964.
8. Шклифов Б. Местните имена в с. Езерец, Костурско//Български език.-1972.-Кн.6.
9. Bach A. Germanische Historische Studien.-Bonn, 1964.

О.А.Семешок

Процесс переименований 90-х годов и его отражение в сатирическом тексте

Активные изменения в социально-политической жизни общества в последнее десятилетие XX века находят активное отражение в языке. Социальные преобразования имеют как глубинный характер - смену сущности политико-экономических реалий, так и поверхностный, заключающийся в смене названий, «словесных вывесок» государственных органов, учреждений, должностей и под. Смена идеологии провоцирует и переименования в области топонимии. В части случаев лексическая единица (неологизм, слово из пассивного запаса, заимствование), пришедшая на смену старому названию, имеет отчетливо выраженное семантическое отличие, которое воспринимается носителями языка. Иногда смена названий носит достаточно формальный политический характер и для рядовой личности является лишь изменением «словесной вывески». Далее будем употреблять термин **переименования**, подразумевая смену названий социальных институтов, государственных учреждений, должностей, географических объектов и под. Такая смена часто вызывает определенный социальный резонанс, неоднозначную реакцию членов общества, носителей языка. Из категории лингвистических «явлений» переименования переходят в разряд «проблем», являясь при этом одним из заметных аспектов обновления лексики современных русского и украинского языков в 90-е годы XX века.

Переименования в период социальных преобразований - проблема не только и не столько лингвистическая. В ее основе лежат заметные социопсихологические факторы. Массовость, большое количество изменений в номинациях является определенным раздражителем для носителей языка. Особенно старших поколений, более консервативных, с устоявшимся мировоззрением и языковыми идеалами. Они, в отличие от молодежи, с осторожностью, более негативно воспринимают словообразовательные и лексические новации. А.А.Леонтьев, например, отмечал, что в 20-е годы представители дореволюционного поколения неодобрительно встречали и с трудом усваивали «новые» слова [2:64]. Реакция носителей языка, общества на те или иные изменения в лексике, языке, особенно имеющие социолингвистический характер, хорошо видна в художественных произведениях, наиболее ярко - в текстах сатирико-юмористических жанров. Это положение, например, можно проиллюстрировать известным сюжетом из романа И.Ильфа и Е.Петрова «Золотой теленок». В контексте, пусть и гротескно, но довольно показательно отражена реакция представителя старшего поколения, одного из «бывших», на новые слова (собственно - на новый стиль жизни), которые сменили привычные обозначения. Ср.: «Он, когда-то попечитель учебного округа, принужден был служить заведующим методологическо-педагогическим **сектором** местного Пролеткульта... Он возненавидел слово **«сектор»**. О, этот сектор! Никогда Федор Никитич, ценивший все изящное, в том числе и геометрию, не предполагал, что это прекрасное математическое понятие, обозначающее часть площади криволинейной фигуры, будет так опошлено... Знакомые говорили о хамских, по мнению Хворобьева, вещах: о **«салованье»**, которое они называли **зарплатой**...».

Для иллюстрации некоторых положений этой статьи воспользуемся современными произведениями сатирико-юмористических жанров. Обладая определенной конъюнктурностью и гиперболизированностью, они в той или иной степени реально передают реакцию языковой личности (героя или автора) на многие активные процессы в языке последних лет - иноязычную экспансию, неологизацию, переименования и под.

В конце XIX века Г.Лебон, один из основателей и авторитетов социопсихологической школы, отмечал, что «трудно понять историю, и особенно историю народных революций, если не уяснить себе глу-

боко консервативных инстинктов толпы. Толпа готова менять названия своих учреждений и иногда устраивает бурные революции для того, чтобы добиться такой перемены, но основы этих учреждений служат выражением наследственных потребностей расы, и поэтому толпа всегда к ним возвращается. Изменчивость толпы выражается только поверхностным способом; в сущности же в толпе действуют консервативные инстинкты, столь же несокрушимые, как и у всех первобытных людей. Она питает самое священное уважение к традициям и бессознательный ужас, очень глубокий, ко всякого рода новшества, способным изменить реальные условия ее существования» [1:31]. Это утверждение периодически находит подтверждение и во всемирной, и в отечественной истории. Особенно заметна подобная тенденция в 80-90-е годы, как в переименованиях тополических, так и административно-социальных.

Ход истории предоставляет нам наглядные примеры сохранения основ общественных институтов, без которых общество не представляет свое существование. Например: *Дума - Совет рабочих, крестьянских и солдатских депутатов - Верховный Совет - Дума; Кабинет Министров; Совет Народных Комиссаров - Совет Министров - Кабинет Министров; Политическая полиция - ЧК - НКВД - МГБ - КГБ - ФСБ* и под. Сохранялись основные функции государственных органов управления, менялись их названия.

Общество, носители языка, писатели активно реагируют на смену «вывесок», но сохранение сущности, функций учреждений. Во многих сатирических произведениях подчеркивается эта черта периодов перемены.

«...Алло, «Мосфильм»? Из *ФСБ* беспокоят... Не знаете? *ФСБ* - это *КГБ*! *КГБ* не забыли еще?... Вот не советую...» (В. Шендерович *Куклы* - 2. - М., 1998. - С. 67);

«- Товаришу *перший секретар*... Тобто, даруйте, *пане губернаторе*! Ви, звичайно, вж бачили? - стурбовано запитав референт» (С. Ципін *Безсмертний* // Літературна Україна, 20. 11. 97).

Показательно, что в современном общении носители языка не утрачивают себя запоминанием и употреблением новых названий учреждений, должностей и под., и употребляют уже «отмененные». Часто говорят: «идти в *облшполком*», а не «в *обладминистрацию*»; «звонить в *КГБ*», а не «в *ФСБ* или *СБУ*» и т. п.

Специалисты, изучающие психологию коллективного поведения, отмечали, что если «после политических переговоров и перемен религиозных верований в толпе возникает глубокая антипатия к обрядам, вызываемым известными словами, то первой обязанностью настоящего государственного человека должно быть изменение слов. При этом он, разумеется, не должен касаться сущности вещей, так как эти последние слишком тесно связаны с наследственной организацией народа, чтобы их можно было изменить. Рассудительный Токвиль давно уже обращал внимание на то, что труды консульства и империи состояли главным образом в том, чтобы нарядить в новые слова большинство учреждений прошлого, т. е. заменить слова, вызвавшие неприятные образы в воображении толпы, другими, новизна которых мешала появлению этих образов. Так изменены были, например, названия налогов, хотя налоги и сборы остались, по существу те же» [1:64]. Яркие примеры в подтверждение этого положения предоставила Французская революция. Не осталось в стороне и наше время. Например, такой аспект, как топографические переименования (он, правда, не отражает всю проблему полностью). После Октябрьской революции по бывшей Российской империи прокатилась волна переименований, связанная: а) с необходимостью избавиться от символов царизма; б) с необходимостью «увековечивания» памяти новых советских лидеров (героев); в) с определенными пропагандистскими, рекламными целями и под.

Переименования 90-х годов преследовали и преследуют схожие цели: а) необходимость ликвидировать негативные, вызывающие отрицательную реакцию символы прошлой эпохи; б) возвращение исконных наименований (как символ перемен); в) увековечивание новых героев, событий; г) как проявление национального самосознания и самоопределения и под. Например: *г. Брежнев - г. Набережные Челны, г. Жданов - г. Луганск, г. Ленинград - г. Санкт-Петербург, г. Свердловск - г. Екатеринбург, пл. Октябрьской революции - пл. Независимости, пр-т Коммунистический - пр-т Б. Хмельницкого, ул. Горького - ул. Тверская* и др.

С. Московичи акцентировал внимание на важности того, чтобы смена названий не затронула важных мнестических следов, передающихся из поколения в поколение членами социума [4:354]. герої, великі сини і дочкі. Вшануй пам'ять про них у назвах вулиць, майданів, парків, вузів...» (Олекса Вусик Лишаї // Літературна Україна, 15.05.97).

Отметим, что обратные переименования воспринимаются как символ социально-политических перемен и могут имплицитно обозначать смену политических, идеологических ориентиров. Например: «Егорка (вздыхая): Жаль, что кудрявый отказался! Говорит: хочу жить в *Низзем!* Я ему говорю: не будет никакого *Низзем!* Будет *Горький*, по Волге будет плавать агитпароход «Михаил Сулов», а ты будешь мыть полы в райкоме... Не верит!» (В. Шендерович Куклы-2. - М., 1998. - С. 53).

Необходимо отметить, что ирония, определенное раздражение в обществе, у носителей языка вызывают не только крупные переименования или смены «словесных вывесок», но и, казалось бы на первый взгляд незаметные, малые переименования без изменения сущности, качества вещей. В современных сатирических произведениях часто пародируется, иронизируется факт смены названия контор, учреждений, других объектов из простых на более претенциозные без реальных на то оснований. Например: «У міському парку під строкатою розцяцькованою халабудою «*Дульсінея*» (колишнє кафе «*Заришок*»), отруюючи ранкову свіжість димом паскудної «ватри», мирно бесідували два молодики» (Г. Шиян Музи під парканом // Літературна Україна, 5. 10. 95); «...А ви зайдіть у наше колишнє кафе «*Левада*», яке тепер називається в ногу со временем «*Non stopka limited and tamrax*» (В. Кривушанський Як іде розбудова держави? // К., 1998. - №3-4. - С. 174); «Ну что вы тут говорите, что после приватизации в нашем кафе ничего не изменилось! Мы даже название - и то поменяли. Раньше у нас при входе было написано «*Хлеб да соль*». Это было и название нашего кафе, и меню. А сейчас мы называемся красивым словом «*Ретро*». И это полностью соответствует качеству наших блюд, поскольку весь третий квартал этого года мы работаем на тех продуктах, которые сэкономили в первом квартале. Прошлого года» (С. Кондратьев. Милости просим // Вокруг смеха, 09. 98.)

Частота использования в ироническом, сатирическом контексте разнообразных оппозиций «старое - новое» наименование свидетельствует о том, что и социум, и отдельные носители языка достаточно неоднозначно относятся к проблеме, а в обществе нет единой оценки этого процесса. Будучи, в диахроническом аспекте, нормальным и естественным для языка явлением, в период активных социальных преобразований смена «словесных вывесок» приобретает массовый характер и неизбежно социализируется и политизируется.

Кроме того, отметим, что в переломные периоды (революции и под.) меняется и словесная картина мира, неотъемлемым и важным элементом которой есть различные наименования социальных институтов, должностей, географических объектов и под. А известно, что «смена общей картины мира в социуме может вызвать у индивида глубокое потрясение, если он не в состоянии вписать свое личное миропонимание в новую систему мировидения» [5:59].

Неоднозначная, обостренная реакция на смену названий имеет еще один весомый аспект, если рассматривать ее, принимая во внимание идеи Л. Ф. Лосева и П. А. Флоренского о магической силе слова.

Названия, «имена» объектов в памяти поколений тесно переплетены психофизическими связями. И резкая, иногда необоснованная ничем, кроме конъюнктурных мотивов, смена номинаций имеет, по мнению профессора Лосева, непредсказуемые и сложные последствия в духовной сфере жизни социума [3:48].

П. А. Флоренский и его последователи акцентируют внимание на магической мощи личных имен. «...Наиболее высокой степенью синтетичности обладают из всех слов имена, личные имена... естественно думать, что на последующей после терминов и формул ступени магической мощи стоят личные имена» [6:265]. Если учесть, что, например, в основании многих топонимов, подвергшихся переименованию после революции 17-го и после перестройки, лежат личные имена, то, принимая во внимание это положение, становятся понятными и обостренная реакция, дискуссия в обществе по поводу топографических переименований, и долгое сохранение в речевом употреблении их «старых» вариантов. Так, в обиходном общении долго говорили не Ленинград, а Петербург, Питер. Быстро восстановились и вновь стали привычными в речи возвращенные названия городов Луганск, Мариуполь, Екатеринбург и др., а их послереволюционные имена быстро стираются из коллективной памяти. В то же самое время не все перестроечные и послеперестроечные неологизмы конъюнктурного характера в сфере топонимии усваиваются носителями языка. Общество реагирует на искусственный характер таких лексических единиц, пародируя их. Ср.: «Иван Денисович пересек *Площадь Крутого Перелома* и вышел к памятнику *Жертвам Застоя*» (В. Пустовойтов. Час как час // Юность. - 1993. - № 4. - С. 92).

1. Лебон Г. Психология масс // Психология масс. Хрестоматия. - Самара, 1998.
2. Леонтьев А. А. Язык, речь, речевая деятельность. - М., 1969.
3. Лосев Л. Ф. Философия имени. - М., 1990.
4. Московичи С. Век толп. Исторический трактат по психологии масс / Пер. с фр. - М., 1998.
5. Роль человеческого фактора в языке: язык и картина мира / Б. А. Серебрянников, Е. С. Кубряков, В. М. Поставалова и др. - М., 1988.
6. Флоренский П. А. У водоразделов мысли // П. А. Флоренский Собр. соч. - М., 1990. - Т. 2.

О. П. Моисеева

Имя и жанр в романе Ф. Сологуба «Творимая легенда»

Роман Ф. Сологуба «Творимая легенда» существует как вторичная литературная реальность. В метакультурный континуум произведение вписано с помощью различных жанровых «кодов», обеспечивающих различные ракурсы отражения и осмысления культурного универсума. Подчиняясь общей задаче, на жанровый уровень работает вся сложная иерархия поэтики произведения. «Срабатывает» на этом уровне и имя собственное.

Практически все исследователи, занимающиеся проблемами ономастики текста, отмечают тесную взаимосвязь имени собственного и жанра текста. О. И. Фоянкова пишет: «... сам ономастикон текста, его состав, отбор и взаимодействие ИС (имени собственного) с контекстом определяются законом жанра и художественного метода писателя, родом и видом литературного произведения и законами его построения в поэзии, прозе и драме...» [13:38].

Имя в «Творимой легенде» приобретает статус функционально-значимого аспекта жанра, так как, по сути дела, оно определяет функцию персонажа, являясь репрезентацией его основной «маски».

Прием маски, широко эксплуатируемый поэтикой модернизма, становится специфическим принципом изображения персонажей в романе Сологуба. С. П. Ильев писал: «Сологуб не заботится о психологическом углублении характеров действующих лиц: ведь человеческая комедия, как и комедия dell'arte, не знает писанных ролей, она есть комедия импровизации, и роль определена маской» [6:33]. Роли героев «Творимой легенды» подчеркнута - типичны: Рамеев - помещик - либерал, Щемиллов, Кирилл - классические «герои революции», Асольф - влюбленный паж и т. д.

Прием маски ограничивает глубину образов героев какой-либо ролью. Герои «Творимой легенды» существуют как литературные маски, персонажи жанра. Имя персонажа в этих условиях становится семантически принципиально значимым, т. к. включает его в ту или иную культурную традицию.

Ономастикон романа состоит из двух основных групп личных имен - русской и западноевропейской, определяющих дихотомическое противостояние основных политических пространств романа - русской провинции и королевства Соединенных Островов. При этом обе группы имен бифункциональны. «Русская» группа, например, кроме выявления национального топоса, размежевывает внутри него различные ценностно-культурные пласты с помощью инвариантов одного имени. В качестве примера проанализируем имя *Кирилл*. В романе это имя носят два героя: сын Триродова и примыкающий к революционному движению молодой рабочий. Но если во втором случае это имя звучит как нейтральное в своей общеупотребительной форме (*Кирилл*), характеризуя героя как одного из многих; то в первом оно дано как инвариант имени (*Кириша*), что привносит в образ героя дополнительные оценочные коннотации. *Кириша* является старорусским уменьшительно-ласкательным вариантом имени Кирилл. Сближаясь с мифопоэтической стихией древнерусской традиции, а также с миром детства, что имеет в эстетике Сологуба наиболее положительную ценностную характеристику, это имя представляет личность мальчика как ценную и гармоничную.

Подобная инвариантная трансформация характерна и для имени *Елисавета*. Это церковный вариант имени *Елизавета*. Старорусское произношение имени выполняет в художественном мире романа функцию выделения героини из повседневного течения бытия, приобщения ее к мифопоэтическому началу.

Приведем диалог между Елисаветой и Щемилловым из 1 части романа:

«Так-то, товарищ Елисавета.

Елисавета досадливо поправила:

- *Елисавета*. Сколько уж раз я вам говорила.

Щемиллов усмехнулся.

- Барские затеи, товарищ Елисавета. А впрочем, в этом ваша воля, - хоть и трудненько выговаривать. По-нашему Лизавета» [9, 1:36].

Следует отметить, что редкие, нестандартные формы имен характерны для главных героев произведения. Этот факт объясняет мысль Н.Д.Арутюновой о том, что «семантически ущербные» имена собственные являются идеальными идентификаторами предмета, стандартом, выполняющих опознавательную функцию слов [3].

На альтернативное прочтение рассчитана и группа западноевропейских имен. Звучные имена приближенных Ортруды (*Танкред, Теобальд, Астольф*) кроме того, что определены географическим и политическим положением Соединенных Островов, характеризуют героев как «выходцев» их эпохи средневекового готического мистицизма и рыцарских романов.

В качестве следующего жанрового образования в романе, чьим опознавательным индексом является имя собственное, следует назвать публицистичность. В данном случае нам важно проанализировать такой аспект публицистичности, как идеологическая сатира. В романе эта тема представлена образом Петра Матова как пародийно переосмысленного прототипа Д.С.Мережковского. Как отмечает Л.Соболев, во времени написания «Творимой легенды» относится знаменитый спор Сологуба с Мережковским: «освобождение через христианство, свободе со Христом Мережковского Сологуб противопоставляет освобождение через самосовершенствование отдельной личности» [8:269].

Главный герой «Творимой легенды» Триродов и является, по сути дела, той «усовершенствованной» личностью, что способна изменить мир к лучшему. Открыто сталкивая в сюжете романа носителя идеи религиозно-христианского возрождения Петра Матова и Триродова как идеологических противников (главы 7, 33), автор делает победителем последнего – Триродов получает любовь Елисаветы и корону Соединенных Островов.

По разысканиям Х.Барана, в предварительных замыслах к роману образ Петра Матова был далеко не единственным полемически-заостренным. Исследователь реставрирует целый эпизод посещения Триродовым двух петербургских литературных салонов – квартиры Д.С. и З.Н.Мережковских и «Башни» Вяч. Иванова. В восстановленном отрывке «Текст пестрит комично звучащими именами, которые являются ключом к его расшифровке... техника создания Сологубом этих фиктонимов неизменна и почти всегда сводится к замене начальной согласной или морфемы...» [4:221]. По ряду причин, касающихся и

художественной стороны романа и личного нежелания идти на конфронтацию с соратниками по перу, Сологуб не включает в окончательный текст этот эпизод, носящий «откровенно сатирический и пародийный характер» [4:221]. Литературная сатира, размежевающая идейные позиции писателей в рамках одного направления, не принимает, таким образом, в романе масштабных форм и остается звучать лишь как полемика с идейным антагонистом Сологуба – Мережковским. Но подспудно идеологическая сатира продолжает существовать в произведении, и ее «шифром» становится упоминание четы *Пирозковских*, чья фамилия, используя приведенный Х.Бараном ключ расшифровки фиктонимов, легко отождествляется с *Мережковскими*.

В имени главного героя романа, Георгия Триродова, в свернутом виде содержатся основные его функции и характеристики. Для того чтобы адекватно проанализировать символическую фамилию героя, обратимся к концептуальной стороне романа.

Основой философской базы Ф.Сологуба является солипсизм. Поэтому все творчество Сологуба становится художественной объективацией его Я. Автор живет в каждом из своих героев, т.к. каждая личность – это интенция одного Я, единой мировой души в мироощущении Сологуба. Фактически все герои творчества писателя – это один герой, но в разных его ипостасях, ведь «Я – во всем», – утверждает Ф.Сологуб [10:149].

Триродов является одной из интенций сознания автора, наиболее полно совпадающей с ним (Сологуб придает герою даже портретное сходство с собой) и наиболее масштабно реализует демиургическую функцию. В свете вышесказанного фамилию героя – *Триродов* – следует трактовать как отражение солипсического триединства демиургической личности (Отец, Сын и Дух), что является художественной иллюстрацией к статье Сологуба «Я. Книга совершенного самоутверждения» [12], на что впервые обратил внимание Л.Соболев [9].

Следующая грань фамилии Триродова проектируется на сюжетное развитие действия в романе: герой реализует себя в трех родах деятельности (педагога, ученого и поэта).

Имя героя посредством сложных культурных ассоциаций трактует Триродова как неспецифического героя жанра романа. Ассоциативная связь высветляется с помощью образа мальчика Егорки, воскресшего Триродовым.

Имя ребенка – *Егорка* – уменьшительно – ласкательный эквивалент имени Георгий. Очевидно, такая связь не случайна в романе, учитывая внимание символистов к ономастике в своих произведениях. Это имя отсылает к широко распространенным сказаниям о Георгии Победоносце (Егории Храбром), одном из наиболее почитаемых на Руси святых. Для сказаний о Георгии характерна «крайняя перенасыщенность каждой строки культурно – историческими ассоциациями» [1:275]. Но для Ф.Сологуба важно обратиться именно к русскому толкованию образа. Для этого он использует распространенный и любимый на Руси духовный стих о Егории Храбром.

Во-первых, в духовном стихе усилен и акцентирован мотив мученичества святого (что отсутствует либо сильно редуцировано в западной традиции). Создавая образ Егорки, Ф.Сологуб также обращает внимание читателя на мученическое начало героя: «...лицо – ан ед в коричневой маске, покрытой пятнами грязи и пыли» или «...захваченное жесткою рукою, забилось маленькое, омытое тихими водами, тело на коленях свирепо-кричащей женщины» [1:152]. Кроме того, Ф.Сологуб прямо отсылает читателя к духовному стиху, интерпретируя смерть Егорки как «смертный тяжелый сон» заживо погребенного. Как известно, басурманский царь Дамианище после всех мучений Георгия приказывает похоронить святого заживо.

Во-вторых, «...стих повествует о перемене статуса героя, но не сословного или социального, а сакрально-религиозного» [2:105]. Именно это изменение статуса своего героя и важно было подчеркнуть Сологубу: «Встань, милый, иди к нам, мы тебе покажем то, чего ты не видел, и научим тебя тому, что тайно» [9:1:159]. Егорка обретает новый статус – «тихого мальчика», и в контексте поэтики романа следует понимать его не как «сакрально-религиозный», а как «мистический».

Мотивы мученичества и особого сакрального статуса необычайно важны для понимания образа Георгия Триуродова.

Сакральный статус обусловлен функцией героя как сверхчеловека, мага, стоящего над обществом и способного усилием своей воли преобразить существующий мир. Мотивы мученичества, понятого как трагический разлад с миром и обществом, включают героя в парадигму образов героев романа – дисгармоничных и сомневающихся.

Еще раз возвращаясь к имени *Елисавета*, следует отметить, что оно не случайно в творчестве Сологуба. В «Творимую легенду» это

имя пришло из лирики писателя. В литературоведении существуют две трактовки происхождения этого имени. Первая была высказана в прижизненной Сологубу критике В.Боцяновским [5]. Критик сближает Елисавету и императрицу Елисавету Алексеевну, жену Александра I, чей портрет произвел на Сологуба неизгладимое впечатление.

Вторая трактовка имени выдвинута современным исследователем В.А.Мескиным. Он считает, что в имени героини продублировано другое имя – первой жены Адама, прародительницы *Евы: Елисавета РАМЕЕВА*. Кроме того, фамилия героини «...ассоциируется с индуистским божеством. Рама – в индуистской мифологии седьмая аватара Вишну, в которой он избавляет богов и людей от тирании Раваны. В Елисавете высвечивается соловьевская Душа Мира, «тварный антитип Софии»: приближение к ней страшит героев, налагает ответственность» [7:34].

Имя другой героини Сологуба – *Ортруда* – очевидно, следует определять как характерное королевское в поэтике Сологуба (сравним, например, драму «Победа смерти»). Можно предположить, что оно происходит от латинского корня *ort-*, что значит восход, возвышение. Образ героини реализует все возможные оттенки этих значений.

Ортруда *возвышена* как наделенная королевской властью и в то же время как личность, стремящаяся к демургическому творчеству. «Я думаю иногда, ... что мы пришли из неведомого мира, чтобы воссоздать его на земле из материалов нашего земного переживания» [9:1:317], - рассуждает героиня. А *восхождение* Ортруды к вулкану следует понимать и как сознательное восхождение на Голгофу огненной смерти, к чему неумолимо влечет ее рок.

Кроме имени Ортруда, героиня обладает и еще одним, апотропейческим, именем *Араминта*. Этимология этого имени также высветляет существенные характеристики героини. Авторы словаря «Справочник личных имен народов РСФСР» трактуют происхождение имени Араминта от латинского *ara* – алтарь и германского *minna*, что означает любовь [11]. В романе имя *Араминта* является ключом к тайне древнего подземелья, расположенного под замком королевы Ортруды. Спускаясь в подземелье, что в мифопоэтической традиции выполняет функцию перехода в иной мир, Ортруда обретает свою вторую ипостась – свободной и непредсказуемой, как стихия, женщины, жрицы светозарного (Люцифера). В подземелье вместе с Афрой Мо-

нигетти и служанкой Терезитой Ортруда Араминта совершает таинственные мистерии перед воздвигнутым ими алтарем Светозарного. Приведем пример из главы 68: «Жертвенный камень готов, и фимиам курится, и мы обе наги, и стоит за нами у порога готовая служить нам безмолвно... совершим то, для чего мы пришли сюда, к этому алтарю» [9, 1:417]. Таким образом, в имени *Араминта* буквально актуализирован аспект любви героини к сакральным действиям перед алтарем, что подробно развернуто в сюжете романа.

Внимания также заслуживает имя *Афра*. Это редкое имя, вероятно всего, является женским вариантом имени Африкан (Афр) и обыгрывает название континента (Африки). Это толкование у Сологуба подтверждается текстом произведения. Автор изображает героиню как «знойно-красивую» девушку, ее описание всегда сопровождается черным цветом: «Веет над черною шляпою черный вуаль, колышется складки черной одежды» [9, 1:220]. Афра очень смугла: «Смуглое тело Афры восхищало Ортруду еще более теперь, чем тело Астольфа» [9, 1:399]. Кроме того, следует вспомнить, что Афра является наиболее решительным противником завоевания колоний в Африке.

Этимологию имени *Танкред* – составляет древнегерманское *tank* – размышлять в соединении с *rad* – совет, мнение. Возможно толкование этого имени в контексте сюжета романа как замышляющего или даже злоумышляющего. Но, скорее, это имя характерно своей внутренней красотой и принадлежностью к древнегерманскому культурному ареалу. Эти моменты подчеркнуты и в тексте, так как, очевидно, с точки зрения автора важны для понимания образа героя. Так, цыганка, гадая Танкреду, спрашивает его имя и говорит: «Танкред – красивое имя. В нем тебе счастье. Мудры были твои родители, когда назвали тебя так» [9, 1:277]. Описывая Танкреда, Сологуб говорит о его «тевтонском лице», подразумевая принадлежность героя к древнему германскому племени, чье название было Тевтоны.

Русские фамилии, включенные в семантическое поле сатиры, также могут быть «говорящими». В эту группу личных имен входит, прежде всего, фамилия *Дулебовы*. Ф. Федосюк в книге «Русские фамилии» приводит следующий вариант фамилии *Дулебов* (как вариант возможно также *Дулепов*): «Нарицательное значение обоих исходных слов сплошь отрицательное: бестолковый, неотесанный...» [2:66]. Исследователь связывает этимологию фамилии с древним славянским племенем ду-

лебов, очевидно, бывшим более диким, чем окружавшие его соседние племена. В романе этой фамилией наделены Григорий Владимирович и Зинаида Григорьевна Дулебовы, чьи образы даны в негативном ключе и обрисованы средствами сатиры.

С помощью фамилий обыгрывается в тексте и сущность некоторых эпизодичных персонажей, например, инспектора Потерина и жены учителя Кроликова. Прочитав текст: «Инспектор *Потерин*, увиваясь вокруг Дулебова и его жены, *растерянно* говорил...» [9, 1:179]. Или же: «Учитель – инспектор Михаил Прокопьевич Потерин держал себя, как лакей. Иногда даже видимо было, как он *дрожал* перед Дулебовыми» [9, 1:180]. О Кроликовой: «*Кроликова помертвела от страха*» (везде выделено нами - О.М.) [9, 1:182]. В последнем случае для создания сатирического эффекта используется расхожее представление о кролике как трусливом животном. К «говорящим» именам относятся и фамилия лучшего из хозяев губернии – *Хаврюкина*. Она вызывает прямые ассоциации с текстами «Недоросля» Фонвизина, «Грозы» Островского, «Евгения Онегина» Пушкина.

Таким образом, имя собственное в романе Ф. Сологуба «Творимая легенда» полифункционально. Его основной смысловой нагрузкой является репрезентация функции персонажа, включающей его с помощью принципа масочности в сложный жанровый конгломерат романа. Кроме того, образу ассоциативный семантический комплекс, имя собственное определяет основные смысловые грани образов – символов. И достигается это в художественном мире романа направленностью этимологического смысла имени собственного на характеристику персонажа.

1. Аверинцев С.С. Георгии//Мифы народов мира. -М., 1987. -Т.1.
2. Александров А.В. Мартирий и духовный стих о св.Георгии//Роди і жанри літератури. -Одеса, 1997.
3. Арутюнова Н.Д. Предложение и его смысл. - М., 1976.
4. Баран Х. Поэтика русской литературы начала XX века. -М., 1993.
5. Боцяновский В. О Сологубе, недотыкомке, Гоголе, Грозном и пр.//О Федоре Сологубе, Критика, статьи и заметки. -СПб., 1911.
6. Ильев С.П. Русский символистский роман. -К., 1991.
7. Мескин В.А. Кризис сознания и трагическое в русской прозе конца XIX-начала XX века: Автореф. дис. ... доктора филологических наук. - М., 1997.
8. Соболев Л. О Федоре Сологубе и его романе//Сологуб Ф. Творимая легенда. -М., 1991. -т.2.

9. Сологуб Ф. Творимая легенда.-М., 1991.-Т.1.2.
10. Сологуб Ф. Я. Книга совершенного самоутверждения//Сологуб Ф. Творимая легенда.-Т.2.
11. Справочник личных имен народов РСФСР.-М., 1989.
12. Федосюк Ю. Русские фамилии.-М., 1972.
13. Фоянкова О.И. Имя собственное в художественном тексте.-Л., 1990.

Н.В.Кутуза

Фактор оцінки в процесах відтеонімної ергонімічної номінації

У зв'язку з розвитком ринкових економічних відносин ергонімія набула високого ступеня актуальності, внаслідок чого ергоніми є дуже активним шаром сучасної української лексики. У наш час з'явились безліч різноманітних назв організацій, установ, підприємств та їх моделей тощо. Цей процес зумовлює актуальність досліджень ергонімів як своєрідних об'єктів сучасної дійсності, що, в свою чергу, дозволить виявити характерні шляхи ергонімної номінації, їх семантичну скерованість, полюси емотивної маркованості, а отже, і перспективні орієнтири у розвитку сучасної української ергонімії.

Сенсове розмаїття сучасної ергонімії, звичайно, відрізняється від її стану за радянських часів, оскільки тоді цілому ряду однотипних об'єктів надавали однакові, зредуковані іменування, які розрізнялися лише за порядковими номерами. Здебільшого це стандартні, шаблонні назви, які майже виключно виконували неускладнену номінативну функцію: Взуття, Галантерея, Квіти, Книги, Одяг, Продтовари, Тканини, Хліб та ін.

Сьогодні характер ергонімної номінації вражає семантичним та структурним розмахом. В ергонімії «денотативне значення співіснує із загальнономовними або індивідуальними конотаціями» [4:279], тобто ергоніми позитивно чи негативно навантажені, а отже, викликають відповідні емоції, які «виражають стан суб'єкта та його ставлення до об'єкта. Емоції відрізняються полярністю, тобто мають позитивний чи негативний знак» [8:153] і, як правило, органічно пов'язуються з оцінкою, виконуючи, за твердженням В.К.Віллонаса, «функцію оцінки» [2:13]. На думку Н.Д.Арутюнової, М.В.Ляпона, одним з найспе-

цифічніших людських операторів оцінки є принцип «побло – не люблю» або «приємне – неприємне». Цей принцип підказує «внутрішній вибір тих чи інших лексичних значень, які впливають на вибір тієї чи іншої граматичної моделі, на композиційний малюнок фрази, її синтаксичну побудову» [5:27]. Специфіка подібної оцінки полягає у тому, що «містить у собі параметр суб'єктивної істини, яка не потребує мотивації та не користується поняттям норми» [1:16]. Згідно цього положення можна умовно розподілити ергоніми на позитивні і негативні, відповідна емотивна маркованість яких найяскравіше відбивається в онімах відтеонімного походження.

Зазначимо, що раніше теонім «був засобом, за допомогою якого можна було призвати на допомогу певну міфологічну істоту з конкретними у даній ситуації функціями» [4:31], і зараз, мабуть, деякі власники вважають, що міфологічна назва допоможе їм у справі, тому й відтеонімні ергоніми останнім часом набули популярності, яка зумовлюється наявністю усталеного «асоціативного ореолу» відповідних твірних теонімів. В цьому випадку літературно – міфологічні поняття стають словами – символами, в яких мотивуюча ознака виконує не тільки індивідуалізуючу, але й описову функцію, оскільки характеризує об'єктивні властивості об'єктів [див. 3]. Подібні відтеонімні ергоніми можна вважати конотонімами, бо конотонім – це «завжди власна назва (антропонім, топонім, рідше – ергонім, хрононім та ін. оніми), в якій її денотативне значення співіснує із загальнономовними або індивідуальними конотаціями» [7:279].

Як правило, в основі ергонімів як конотативно маркованих елементів ономастичної системи лежать асоціативні зв'язки, які мають натяк на специфіку підприємства, якість, вид, розміри продукції, що її виробляють чи пропонують. У конкретних випадках вживання «їх смислова домінанта визначена зв'язком не з денотатом, а із поняттям, яке розвинулось пізніше» [7:279]. Ці додаткові понятійні відтінки нерідко представлені у незвичайному для «чистої власної назви емоційно-експресивному ореолі» [7:279].

Виявлення цього асоціативного фону у сприйнятті подібних онімів дозволить, на нашу думку, дослідити ті чинники, що формують актуальні параметри ергонімної оцінки, а отже, дають змогу виявити основні напрями релевантної номінації у цьому аспекті. Для вирішення цього завдання нами був проведений асоціативний експеримент, в

межах якого респонденти оцінювали запропоновані ергоніми за ознакою подобається / не подобається з відповідним декодуванням асоціативного фону. Крім того, інформантам (50 осіб приблизно одного віку та соціального стану) подавалися і відомості про галузеву орієнтацію названого підприємства. Зазначимо, що кількість аналізованих ергонімів, що їх зібрано у м. Одесі протягом 1998-1999 років, наближається до двох тисяч, з яких приблизно 17% становлять назви відтеонімного походження. Джерелами виявлення ергонімів послуговували збірки «Золоті сторінки Одеси», різноманітні рекламні відомості та довідники, що містять перелік підприємств і організацій міста, а також безпосередня фіксація існуючих ергонімів.

Отримані результати дають змогу класифікувати аналізовані теонімні ергоніми (далі ТЕ) таким чином: I. ТЕ з позитивною оцінкою (65%). II. ТЕ з негативною оцінкою (35%).

I. До цієї групи належать такі ТЕ (для обґрунтування позитивного оцінювання спочатку подаємо власне міфологему, потім – професійну скерованість організації, наприкінці – актуалізований асоціативний фон (АФ): **Аріадна** – закохана в Тесея, допомогла йому вбити Мінотавра, що жив у лабіринті, і подарувала клубок, що вказував шлях; «ниткою Аріадни» називають спосіб, що допомагає розв'язати важкі питання, вийти із скрутного становища; в античному мистецтві Аріадна зображувалась сплячою. Автозапчастини. АФ: допомога, надія, вихід із скрутного становища; **Аврора** – римська богиня світанку, в образному мовленні синонім ранкової зірки світанку. Транспортні експедирування. АФ: краса, ранок; **Асклешій** – (гр.) – аптека, **Ескулап** – (лат.) – бог лікарів, у сучасній мові ескулап – жартівлива назва медика. Медичне обладнання, медична фірма, аптека. АФ: ліки, лікар, медик; **Атлант** – титан, який тримав на своїх плечах небо. Юридична фірма, агенція нерухомості, атлетичний клуб, спортивний шахматно – шаховий клуб. АФ: сила, впевненість, надійність; **Афіна** – давньогрецька богиня миру і добробуту, одне з верховних олімпійських божеств, освячувала шлюб, посилювала людям здоров'я, пізніше стала покровителькою розумової і художньої діяльності; символізує ясність духу, великий спокій і духовну могутність. Книги, промтовари. АФ: краса, спокій, духовна могутність; **Аякс** – відрізнявся силою і великим зростом. Швейна фірма. АФ: великий розмір; **Галатея** – кохана Пігмаліона, за легендою він закохався в зроблену ним статую, яку потім ожи-

вила Афродіта. Дизайн, меблі. АФ: краса, казковість, чарівність; **Гелена** (варіант імені Олена) – божество рослинності та плодючості і світла, була надзвичайно вродлива, вважалась захисницею моряків. Перукарня. АФ: краса, врода, жіночість; **Гермес** – давнє аркадійське божество, пізніше зараховане до олімпійських богів, спочатку втілював могутні сили природи, пізніше – бог скотарства, заступник пастухів, ще пізніше – заступник послів, охоронець недоторканості посольств; також вважався заступником мандрівників, купців, богом торгівлі і прибутку. Контрольно-вимірвальні прилади, меблі, книги. АФ: достаток, прибуток, могутня сила природи; **Гефест** – бог вогню і ковальського ремесла, любив фізичну працю. Метали, металоконструкції. АФ: метал, вогонь, ковальство; **Гриф** – фантастичне страховисько, яке зображували крилатим левом з головою орла або іншого хижакого птаха, охороняло скарби. Охорона. АФ: сила, захист, надійність; **Діоніс** – бог рослинності, захисник виноградарства й виноробства, один із найпопулярніших богів давньої Греції, пізніше стає богом умираючої й відродженої природи, у переносному розумінні – вино і пов'язані з ним веселощі. Бар, магазин. АФ: вино, веселощі; **Конкорд** – від лат. Concordia – згода; богиня згоди, охоронниця ладу в державі. Вікна і двері. АФ: захист, спокій, надія; **Нептун** – бог морів й захисник коневодства та кінних змагань. Рибний магазин. АФ: море, риба; **Одіссей** – міфічний цар острова Ітака, був хоробрим, хитрим, розумним, мав великий життєвий досвід. Дитячий оздоровчий центр. АФ: сила, розум, хоробрість; **Олімпієць** – у переносному значенні – людина, яка зберігала величній спокій, яка стоїть вище звичайних пристрастей й хвилювань. Спортивна школа вищої майстерності. АФ: величній спокій; **Пегас** – чарівний кінь з крилами, у переносному значенні – символ поетичного натхнення. Магазин косметики, книги. АФ: чарівність, казковість, краса, натхнення; **Посейдон** – бог морів, спочатку був божеством землі. Ресторан. АФ: море, сила, величність; **Прометей** – викрав вогонь з Олімпу і приніс його людям, що і врятувало їх, у переносному значенні – уособлення самовідданості, шляхетних почуттів і вчинків людини, незгасного прагнення високої мети. Книги, оздоровчий центр. АФ: досягнення високої мети, самовідданість; **Фенікс** – чарівний птах, який за уявленням стародавніх народів через кожні 500 років прилітав з Аравії до Єгипту. Коли відчував, що наближала смерть, будував гніздо з пахучих гілок на верхів'ї пальми, і там його спалювало сонце, потім

птаха воскресав з попелу, відроджувався молодим; у переносному значенні – символ безсмертя, відродження. Меблі, метал, будівельні матеріали, мале науково-виробниче підприємство з іноземними інвестиціями. АФ: відродження, безсмертя, **Фортуна** – богиня щастя, випадку та удачі, у сучасній мові фортуна – щастя, удача. Магазин продуктів, бар. АФ: удача, щастя; **Ювентус** – від лат. Juventus – Ювента – юність – ототожнювана з грецькою Гебою римська богиня юності. Торгівельне обладнання. АФ: краса, юність; **Ясон** – очолив похід аргонавтів за золотим руном на кораблі «Арго». Туристична фірма. АФ: подорож, туризм; **Ігака** – батьківщина Одисея, у сучасній мові означає досягнення рідної домівки після багатьох перешкод й страждань. Нічний диско-клуб. АФ: рідна домівка, відпочинок; **Олімп** – священна гора давніх греків, вважалась місцезнаходженням богів; збори, сонм олімпійських богів. Ательє, бар, ремонт квартир. АФ: вишуканість, елітність; **Парнас** – гірний масив, у міфах – місцезнаходження Аполлона і муз.; у переносному значенні – спілка поетів. Бар, ресторан. АФ: талант, обдарованість, вишуканість.

Зазначимо, що позитивне сприйняття цієї групи ТЕ зумовлюється певним співпаданням як рівня загальної відомості, частотності, закріпленого позитивного АФ, так і чіткою відповідністю між ТЕ та професійною скерованістю організації. Так само позитивно оцінені й наступні ТЕ, міфологічна основа яких респондентам невідома, але на якість ознаки цей факт істотно не впливає, оскільки ТЕ асоціюється з виключно позитивними емоціями (щось приємне, хороше, жіночість, зорі, успіх): **Астарта** – жіноче божество плодючості, вважалась богинею Місяця, покровителькою шлюбу й любові. Сільгосппродукція; **Бонус Евентус** – римський бог урожаю, згодом бог успіху. Агенція нерухомості; **Веста** – божество домашнього вогнища. Молочні продукти; **Гея** – втілення землі, вважалась пращуром людей. Будматеріали.

II. Надаючи назву підприємству, фірмі тощо, власники прагнуть привернути увагу клієнтів, намагаються наділити ергоніми позитивними конотаціями, щоб вони відповідали певному асоціативному фонові. Але досить частотними є випадки, коли у назві актуалізується тільки поверхове, «найближче» значення, яке, на жаль, не завжди сприяє адекватному декодуванню іменування через низку певних факторів. Усталена негативна оцінка зумовлюється, по-перше, нечастотністю в узусі відповідного теоніма, відсутністю актуальних асоціатив-

них зв'язків, що спричиняє майже винятково емоційне «несприйняття», «нерозуміння» ТЕ, наприклад: **Астерія** – рятуючись від переслідувань Зевса, обернулася на перепелицю, за іншим переказом, кинулася в Егейське море і перетворилася на острів Делос. Яхти; **Ерідан** – річковий бог, син Океана і Теті. Готель, ремонтно – будівельна компанія.

По-друге, негативізм спричиняє й усталене коло відповідних асоціацій, закріплених за ТЕ: **Аргус** – багатоокий велетень, навіть під час сну бачив частиною очей, ревнива Гера наказала йому стерегти Зевсову коханку – красуню Іо, Гермес прислав велетня грою на флейті й відрізав йому голову, очима Аргуса Гера прикрасила хвіст павича; у переносному значенні – пильний сторож, іноді вживається з іронією. Продаж та встановлення сигналізації. АФ: ненадійність, невпевненість. **Віртус** – з лат. доблесть – жіноче божество латинян, втілення воїнської доблесті. Пластична хірургія. АФ: жінка-воїн, мужність, відсутність жіночості, страждання; **Гера** – стародорійське божество, міфи наділяють її заздрістю, жорстокістю, владністю і підступністю. Побутова техніка. АФ: заздрість, жорстокість, ненадійність;

Ікар – легендарний будівник та художник, зробив крила із пір'я, але піднявся надто високо, сонце розтопило віск, він упав у море, спочатку був божеством – захисником ремесел. Автопродаж, автозапчастини. АФ: романтизм, який закінчується смертю, небезпечність; **Марс** – первісно італійський бог родючості, рослинності і дикої природи, пізніше ототожнений з грецьким Аресом – богом війни. Контрольно – вимірвальні прилади. АФ: війна, горе; **Янус** – спочатку бог світла й сонця, який відкриває небесні ворота й випускає на землю день, ввечері закриває їх, пізніше стає богом входів і виходів, вважався божеством всіх начал, захисником доріг й мандрівників, богом часу; зображувався людиною з двома обличчями (одне вважалось зверненим в минуле, друге – у майбутнє), вислів «двуликий Янус» означає нещирю людину. Юридична фірма, меблі. АФ: нещирість, лицемірність;

По-третє, негативне сприйняття (зазначимо, що цей чинник вважається респондентами за провідний) формується через неспівпадання практичної діяльності організації з семантикою твірного теоніма. Крім того, наступні ТЕ, які вже були оцінені респондентами позитивно у разі співпадання зазначених факторів (див. позитивні ТЕ), після повідомлення про іншу професійну орієнтацію підприємства набували чітко визначеної негативної емоційності: **Аріадна** – клуб здорово-

го образу життя. АФ: сон, бездія; Аякс – метали, металообробка, продукти. АФ: сила, великий розмір; Діоніс – печатки, поліграфічні послуги. АФ: вино, веселощі; Махаон – лікар, брав участь у поході греків на Трою, у переносному значенні – цілитель. Продосерський центр. АФ: лікар, цілитель; Пегас – пально-мастильні матеріали, продтовари, алкогольні напої. АФ: чарівність, краса, натхнення; Титан – метафорично титанами називають людей виняткового розуму й таланту. Бар. АФ: талант, неординарність, нестандартність.

Таким чином, можна твердити, що провідними чинниками, які формують позитивне / негативне сприйняття певного ТЕ, є: 1) його загальна усталеність / неусталеність в узусі, частотність / нечастотність; 2) відповідна емотивна скерованість, маркованість АФ; 3) найголовнішим же фактором, який виступає основним детермінантом емотивно маркованого сприйняття певного ТЕ, є наявність чіткої відповідності між семантикою ТЕ та професійною діяльністю організації.

1. Арутюнова Н. Д. Об объекте общей оценки // Вопросы языкознания. -1985. -№3.
2. Виллонас В. К. Основные проблемы психологической теории эмоций // Психология эмоций: Тексты. -М., 1984.
3. Голев Н. Д. «Естественная» номинация объектов природы собственными и нарицательными именами // Вопросы ономастики. -Свердловск, 1974. -№ 8,9.
4. Зубов Н. И. Древнерусская теонимия (проблемы собственного и нарицательного): Дис. ...канд. филол. наук. -Одесса, 1982.
5. Ляпон М. В. Оценочная ситуация и словесное само моделирование // Язык и личность. -М., 1989.
6. Мифологический словарь. -Ленинград, 1961.
7. Отин Е. С. Развитие коннотативности русского языка и его отражение в словаре коннотативов // Е. С. Отин. Избранные работы. -Донецк, 1997.
8. Рубинштейн С. Л. Эмоции // Психология эмоций: Тексты. -М., 1984.
9. Словник античної міфології. -К., 1989.

Л.П.Зеленко, Г.Ю.Касім

Гідронімія нижньої частини басейну Тилігулу

Словник гідронімів та оронімів нижньою частиною басейну Тилігулу містить близько 80 назв 58 річок та балок, розташованих нижче впадіння в Тилігул р. Мокрої Журовки. Певна частина цих назв була успадкована сучасною топонімічною системою (ТС) з топонімічної

системи - попередниці. Остання функціонувала переважно в тюркомовному середовищі, хоч, безумовно, місцеві топоніми використовувалися також українським та східнороманським населенням території. Цю більш ранню ТС відбито, щоправда, без особливої деталізації та з явними лакунами, на російських картах II пол. XIX ст.

Після приєднання «Очаківщини» до Російської імперії у 1791 р. формування нової ТС у східнослов'янському мовному середовищі активізується. Низка карт 90-х р.р. XVIII ст. детально репрезентує стан та динаміку топонімії басейну Тилігулу. Обстеження гідронімії, відбитої цими хронологічно близькими картами, дозволяє побачити характерні тенденції, що діяли наприкінці XVI ст. у новій ТС.

Це, по-перше, успадкування окремих назв з ТС-попередниці: гідронімії тюркизми Балай, Картакай, Тилігул та ін. функціонують у сучасній ТС. Інші або зникли без сліду (Длюм, Сутичук, Тугла), або трансформувалися в новій ТС, втративши схожість з первинною формою (Сороча балка, Царега < Царегол).

По-друге, ТС активно поповнювалася новими назвами, що зумовило зростання її насиченості. По-третє, ступінь варіативності назв як наприкінці XVIII, так і впродовж XIX ст. був досить високий, а певні об'єкти за цей час могли кілька разів змінити назву.

Використання картографічних джерел кінця XVI - I пол. XIX ст., списків поселень XIX ст. та матеріалів топонімічних експедицій 70х - 80-х р.р. XX ст. дає можливість побачити динаміку елементів ТС басейну Тилігулу - конкретних гідронімів та оронімів, а відтак і картину динаміки ТС території. Здійснений у словникових статтях етимологічний аналіз дозволяє виявити мовні джерела топонімів та використані при їх творенні номінаційні моделі.

Локалізація об'єктів та їх взаємне розташування відбиті в покажчику гідронімів. Реєстрові назви об'єктів у покажчику розташовані за течією Тилігулу від впадіння в нього Мокрої Журовки й до Тилігульського лиману. Після назви «Тилігульський лиман» подані спочатку назви об'єктів, що впадають у лиман зліва, потім тих, що впадають справа. Назви приток Тилігулу та об'єктів, що впадають безпосередньо в лиман, подано без позначок; назви приток другого ступеня - з цифрою 2, приток третього ступеня - з цифрою 3 і т.д., див. [1:102].

Лів. -ліва притока, пр. - права.

Наголос подано, якщо назва досі функціонує в ТС.

Балай - р., впадає справа в Тилігульський лиман, картами к. XVIII ст. згадується як Балай, при цьому об'єкт кваліфікується і як річка (Карта 1790; Карта 1795; Карта к. XVIII ст.), і як «овраг» (Генкарта к. XVIII ст.; KE), балка (AB-1791). Можливо, в основі гідроніма - тюрк. bal мед [2:79; 19:92] з долученням суфікса, пор. турецький іменниковий суфікс -ау, що має, зокрема, просторове значення [19:960]. Тоді Балай річка з медовою (тобто солодкою, несолоною) водою, назва, що позитивно характеризує смакові якості води. Карти XIX ст. фіксують форму Балайчук (Карта 1820; Карта 1826; Карта 1855): назва притоки Балаю - Балайчука (див. Балайчук) поширилася на всю річку. Цьому сприяло те, що в слов'янському мовному середовищі назва Балайчук перестала усвідомлюватися як демінутив від Балай. Але експедиційні матеріали засвідчують повернення до першоначи: Балай (Експ. 1974; 1975). Так само і ТКО: Балай.

Балай - лів. р. Балай (у верхів'ї). карта 1855: Б. Балай. Засвідчені й суфіксальні варіанти: бал. Балаевская (СНМ 1896, №4012), овр. Балайській (СНМ 1896, № 3986).

Балай - балка, лів. балки Балайчук. Карта 1855: Б. Балай. Див. р. Балай.

Балайчук - балка, лів. р. Балай. Картографічними джерелами згадується як ов. Балайчук (KE; Карта к. XVIII ст.), у перекрученій формі - о. Байдичук (Карта 1795). Карта 1955: Б. Балайчук. Розглядається як тюркізм, втім, без наведення конкретної етимології [18:204; 6:119]. Назва Балайчук - демінутив від Балай (див. вище). Пор. турецький зменшувальний суфікс -çuk [19:960]. У XIX ст. вживалася й назва Балай (Од. 1882, с.9). Експ. 1975, 1982: Балайчук.

Балайчук - див. Широка.

Бугайова - пр. р. Балай. Карта 1855: Б. Бугаева. Від антропоніма.

Булгарка - балка, впадає справа в Тилігульський лиман. Карта 1855: Б. Булгарка, на ній х. Булгарській. Назва балки та поселення на ній пов'язана з болгарськими переселенцями. Раніше балка мала іншу назву, ймовірно, тюркську: о. Сугичук (KE). Є.С.Отін виводить подібну назву Сутин від тюрк. sūt *молоко* [13:32].

Вадулиной - див. Падурець.

Велика - балка, лів. Балайчука. Карта 1855: Б. Большая. Назва - від рос. большой *великий* - вказує, очевидно, на ширину об'єкта. На Карті 1820 - ов. Далайській. Можливо, ця більш рання назва є перекрученою

- замість Балайський (від р. Балай). Пор., однак, тюрк. tala *стен* [3:528]. Не виключено, отже, що оронім тюркського походження дооформлений слов'янським суфіксом. Наприкінці XIX ст. з'являється ще одна назва: б. Капитанская (Од. 1882, с. 9). Вона відбиває тенденцію поширення в гідронімії відойконімічних назв: Карта 1655 фіксує в цій місцевості поселення Капитанка (Якунина), нині с. Капітанівка Комінтернівського р-ну.

Вирва - балка, пр. Тишковки. Карта 1855: Б. Вывра. Оронім від гідротерміна вирва *вмывина, вмойна, ководбина*. Подібні назви представлені в українській гідронімії, див. [6:87].

Глинище - балка, лів. Тилігулу. Карта 1820, Карта 1826: Дол. Глинище. Карта 1855 подає об'єкт без назви. Пор. глинище *яма, звідки беруть глину* [17, 2:84] чи - в ширшому значенні - *углубление в почве* [9:223]. Грунт у цих краях глинистий (В0, с. 120).

Гола - балка, лів. Голої Чудської. Карта 1855: Б. Голая. Від голий *не вкритий рослинами* [17, 2:107].

Гола Чудська балка, пр. балки Балай. У верхів'ї розділяється на балки Голу й Чудську (див.). Карта 1855: Голая Чудская.

Гортоп - балка, лів. Тилігулу. Карта 1855: Б. Гортопъ. Від молд. *хыртоп вибойна* [11:709].

Гробовище - див. Людська.

Длюм - балка, пр. балки Великої. Атлас 1799: о. Длюмъ. Пізніші форми перекручені. Карта 1820: ов. Юлимъ. Карта 1826: ов. Алломъ. Карта 1855: Б. Алюць, що є, може, наслідком спотворення первинної форми *Delüm, пор. турецьке delmek *пробивати* та продуктивний суфікс -üm, що використовується для творення іменників із значенням результату дії від дієслівних основ, див. [19:216, 966]. Таким чином, *delüm - *пробойна*.

Донська - балка, пр. Тилігулу. Згадується як б. Донская (Карта кінця XVIII ст.; Карта 1820; Карта 1855), ов. Донской (KE). Оронім відбиває особливості заселення краю і пов'язаний з донськими козаками [8:27]. Експедиційні матеріали фіксують назву в незмінній формі Донська (Експ. 1982). Інформація про існування двох об'єктів - балок Дінська та Стара Донська [16:173, 526] - неточна: насправді Старою Донською іменувалося поселення на балці Донській. У СНМ 1896, № 3771: Донская Балка (Старая Донская, Панчула) д.; бал. Донская.

Дубова - балка, пр. Тилігулу. У джерелах: б. Дубова (Карта 1790;

Карта к. XVIII ст.), ов. Дубовой (Карта 1795; KE; Генкарта к. XVIII ст.). Карта 1820 подає зрусифіковану форму дол. Дубовая. Експедиційні матеріали фіксують форму з подвійним наголосом Дубо́ва (Експ. 1972, 1974). Назва прозора, відбивала характер рослинності.

Злодійка - балка, пр. Цариголу. У джерелах: Б. Злодійка (Карта 1855; Од.1682, с.9). Існував і суфіксально дооформлений варіант назви: б. Злодейская (СНМ 1859, №2367). Оронім негативно оцінює, пор. злодій *злочинець*, *крадій* [17, 3:600]. Зумовлений, очевидно, шкідливістю балки для господарства (псувала орні землі або ж бурхливі потоки води під час дощу завдавали руйнувань будівлям).

Измайлова - балка, пр. Балаю. Карта 1855: Б. Измайлова. Назва від поселення с. Измайло-Покровское (Карта 1855), нині це с. Петрівка Комінтернівського р-ну.

Каїр - балка, пр. Балаю. Вказується лише KE: ов. Каирь. За балкою названо й поселення, що виникло тут. Назва стала функціонувати як ойконім: Карта 1855 подає с.Каїри на безіменній балці. І вже від ойконіма утворилося вторинне найменування балки Каїрські кручі (Експ. 1975). Оронім від номенклатурного географічного терміна тюркського походження, що має, зокрема, значення «піщана коса» [12:241]. Пор. тюрк. *qayıq* «пісок» [3:407], тур. *kauyq piçanşıy namuđ* [19:525].

Калаглія - балка, лів. Тилігулу. Карти к. XVIII ст. засвідчують сильну варіативність назви: б. Калилія (Карта 1790), б. Калилія (Карта к. XVIII ст.), ов. Калаглія (Генкарта к. XVIII ст.; KE), Калаглі (Карта 1793; HO), Калакля (Карта 1795). Карта 1855 подає явно вторинну форму Б.Кологлія, що утворилася внаслідок усунення псевдоакання. Але матеріали топонімічних експедицій фіксують варіанти, ближчі до давньої форми, - з а: р. Калаглія (Експ. 1982), Калагліська ущелина (Експ. 1974). Назва тюркського походження; взагалі на цій території зосереджені гідронімічні тюркізми - Тьора, Картакай та ін. Топонім Калаглія представлений в Україні, пор. с. Калаглі (нині с. Миколаївка Овідіопольського р-ну). Аналіз кількох версій походження назви Калаглія здійснив Ю.О.Карпенко [1:51]. Виведення топоніма з Калгали (з метатезою га > аг) - від *калга почесний титул при дворі кримських і ногайських ханів* добре підтверджується формою Калаглі, засвідченою на Тилігулі картами к. XVIII ст.

Каменова - балка, пр. Цареголу. Джерела к. XVIII ст. подають її як о. Степовой (KE; HO). Проте ця назва виявилася нестійкою: на Karti

1855 - Б. Каменова. Назву Камінна балка засвідчено в с. Любопіль Комінтернівського р-ну (Експ. 1975). За місцевими переказами, на цій території займалися добуванням каменю. Первинна назва - від степ.

Капітанська - див. Велика.

Караланой - див. Царегол, пр. р. Цареголу.

Картакай - балка, лів. Тилігулу. Джерела к. XVIII ст. фіксують назву в незмінній формі Картакай, причому так іменуються три об'єкти: ов. (KE, Генкарта к. XVIII ст.), урочище трохи нижче впадіння балки в Тилігул (там само), поселення (Генкарта к. XVIII ст.; Карта к. XVIII ст.; АВ-1791). Це давнє поселення позначено на Karti 1790 як зруйноване: Картакай був. Більшість джерел XIX ст. засвідчує сталість назви: Картакай (Карта 1826; СНМ 1859, № 1401; Ан.1886, с. 69; СНМ 1896, №1630). Варіанти дол. Кортакай (Карта 1820), Б. Тартакай (Карта 1855) є вторинними. Топонімічні експедиції підтверджують стійкість топоніма: Картакай (Експ. 1974). Привабливим, на наш погляд, є виведення назви від тюркського ізафета, пор. турецьке *kaıtal kaıa* «орлина скеля» [19:518, 524]. Таке плумачення знаходить підтримку у системних зв'язках топонімів (див. Сорока — *sarı kaıa*) та в експедиційних матеріалах: у цій місцевості зафіксовано назви Орло́ва балка (Експ. 1971) та балка Орлине Гніздó (Експ. 1981).

Картакай - див. Тьора.

Кацапка - балка, лів. Тилігулу. Карта 1855: ов. Кацапка. Оронім Кацапка зафіксовано в Березівському р-ні (Експ.1982). Від *кацап росіянин*.

Кічушка - див. Тьора.

Коновалов - яр, пр. Тилігулу. Карта 1855: Коноваловь ярь. Скоріше від прізвища, ніж від аелятива коновал.

Крутий - яр, впадає зліва в Тилігульський лиман. Карта 1855: Ярь Крутой. Від *крутий майже прямовислий, стрімкий* [17, IV:373].

Куринний - див. Чубанська.

Куца - балка, лів. Тилігулу. Карта 1820: Дол. Куца. Карта 1855 містить зрусифіковану форму: Б. Куца. Експ. 1974: Куца балка. Від *куций короткий*.

Любопільська балка - див. Сасик.

Людська - балка, лів. Тилігулу. Карта 1820: Дол. Гробовище. Назва, очевидно, не від гробовище «кладовище», а від діал. географічного терміна гробовище *крутая возвышенность* [9:224]. Пізніше іменувалася Б. Людская (Карта 1855) < *людський стільний, що належить*

багатьом людям, а не конкретній особі.

Мала Чубанська - балка, впадає зліва до Тилігульського лиману. Карта 1855: Б. Мал. Чубанская. Ол. 1882, с.9: Б. Малая Чубанская. Назва протиставляє цей об'єкт розташованій трохи вище балці Чубанській

Мантукова - балка, впадає зліва до Тилігульського лиману. Карта 1855: Б. Мантукова. Від прізвища?

Маргаритова - балка, лів. Картакаю. Карта 1855: Б. Маргаритова. Від антропоніма.

Марінова - балка, лів. балки Балай, лів. пр. р. Балай. Карта 1855: Б. Маринова, на ній х. Мариновы. Очевидно, балка й поселення на ній одержали назву від прізвища Марин, що походить від жіночого імені Мара - варіанта імені Марфа [15:188]. Пізніше балка одержала назву Славяно-Сербка (СНМ 1896, № 3709) від розташованого на ній поселення.

Одрядна балка - див. Стадна.

Ониськів яр - балка, пр. Балаю. Карта 1855: Аниоковъ яръ. Це зрусифікований варіант - з *а* замість *о*. Оронім від чоловічого імені Онисько, що виступало як варіант чоловічих імен Онисим та Онисій [15:76].

Отаманка - балка, впадає зліва в Тилігульський лиман, згадується з к. XVIII ст.: ов. Отаманской (КЕ). Пізніше оронім набув іншого суфіксального оформлення: Б. Атаманка (Карта 1855), можливо, з метою диференціації назв балки та поселення, що виникло на ній - х. Атаманській (Карта 1855). Оронім виник у часи освоєння українськими козаками межірччя Дністра і Бугу, утворений від отаман *ватажок козацького війська*.

Падурець - балка, пр. Тилігулу. Джерелами згадується як Б.Вадули Подурець (Карта 1790), ов. Падурець (Генкарта к. XVIII ст., де об'єкт подано як лів. балки Дубової), ов. Падурица (КЕ), о. Вадулиной (Карта к. XVIII ст.), ов. Падурець (Карта 1855). Основна назва - від молд. *падурец лісовий* [7а:38]. Назва ж Вадулиной (Вадули) - від молд. *вад русло, брід, переправа* [11:106] з долученням молд. артикля -ул та дооформленням (у варіанті вадулиной) укр. афіксом.

Пасекова - див. Царегол.

Пуста - балка, пр. Балайчука. Карта 1855: Б. Пустая. Очевидно, назва зумовлена відсутністю на балці поселень.

Ренська - балка, пр. Маринової. Карта 1855: Б. Ренская. Анало-

гічно й у Тир. 1886, с. 2; Тир. 1906, № 79. Від прізвища землевласників, пор. Вед. 1815, II, арк. 144: «Ренской подполковницы Катерины в деревне Викторовка».

Розсохувата - балка, впадає справа в Тилігульський лиман. Карта 1855: Б. Рассохувата. Розгалужується на 2 частини, звідси й назва: *розсоха місце, де що-небудь розгалужується* [17, VIII:813]. Географічний номенклатурний термін досить широко представлений у слов'янській топонімії [12:478], у тім числі й в українській [6:89].

Сасик - балка, впадає справа в Тилігульський лиман. Як Сасик згадується джерелами к. XVIII ст. (Карта 1790; Карта к. XVIII ст.; Генкарта к. XVIII ст.). Мала ще одну, паралельну, назву: ов. Тугла или Сасыкъ (КЕ). Зустрічається також варіант з метатезою Тугла (НО). Карта 1795 подає на цій балці поселення Сасичекъ, чия назва, безумовно, від ороніма. Варіант Сасичек на позначення балки вживає О.С. Кальковський, очевидно, прагнучи протиставити цей об'єкт р. Сасик, що впадає в Березанську затоку [14:64]. У середині XIX ст. ця балка згадується вже як Б. Тишковка (Карта 1855). Ця ж карта поряд з с. Любопіль фіксує поселення Тишковка, яке пізніше злилося з Любополем. Таким чином, оронім Тишковка - від однойменного поселення, що виникло у I пол. XIX ст. (на Kartі 1820 Тишковки ще немає). Назва ж поселення від варіанта імені Тихон - Тишко [15:179]. Назви Сасик і Тугла - тюркізми, пор. тур. *sası* гнилий, вонючий [19:754]. Назва ж Тугла, очевидно, від тюрк. *туз* загата [3:584] з долученням продуктивного суфікса -ди. Назва Сосійка вживається й сьогодні (Експ. 1975), паралельно вживається й оронім Любопільська балка - від назви поселення.

Семенів - яр, пр. р. Балаю. Карта 1820: ов. Семеновъ. Від імені Семен чи прізвища Семенов.

Слов'яно-Сербка - див. Маринова.

Сольварка - балка, лів. Тилігулу. Карта 1855: Б. Сольваркъ. Верхів'я цієї самої балки позначене тут як Б. Соловарка. Назва вказує на наявність солеварень. Пор. солеварка *вьяварка соли из тузлука, рассола* [2:269]. У II пол. XIX ст. на балці виникає однойменне поселення Сольварка. Тому балку стали називати Сольварська (Експ. 1981).

Сомкіна - балка, пр. Тилігулу. Зафіксовано у с. Яковлівка, об'єднаному із с. Демидове Березівського р-ну (Експ. 1974). Від антропоніма.

Скурт Сасик - балка, впадає справа до Тилігульського лиману.

КЕ: о. Скурть Саськь. В інших джерелах назви немає. Оронім з'явився у місцевій топонімічній системі в опозиції до назви сусідньої балки Сасик (див.) з долученням диференційного означення - молд. скурт *короткий* [11:584]. Назва - рідкісний для нижньої частини басейну Тилігулу молдавсько-тюркський гібрид - виникла в східнороманському мовному оточенні.

Сліпуха - балка, лів. Тилігулу. У джерелах: ов. Слѣпуха (Генкарта к. XVIII ст.; Карта 1820; Карта 1826), ов. Слепуха (КЕ), Б. Слѣпуха (Карта 1855). Оронім виник в українському мовному середовищі як калька назви Тьора (див.). Зафіксовані словотворчі варіанти цієї назви Сліпий яр (Експ. 1973) та Сліпушанська балка (Експ. 1974).

Сокольї - балка, впадає справа до Тилігульського лиману. Карта 1855: Б. Сокольи.

Соро́ча - балка, лів. Тилігулу. Перші фісації ороніма досить пізні: Б. Сорока (Карта 1855). Так і в Ан. 1886, с.78; СНМ 1859, № 1403. Атрибутивне сполучення Соро́ча балка (Експ. 1974) - форма явно пізніша, ніж Сорока. Але й форма Сорока не є первинною. Подібну назву в басейні Південного Бугу Л.Т.Масенко розглядає як неясну: «Аналогію з назвою птаха слід вважати результатом семантичного переосмислення гідроніма» [10:79]. Гадаємо, що оронім Сорока тюркського походження. Пор. турецьке *sağı kaşa* *жовта скеля* [19:752, 52]. Аналогічні назви такого походження представлені у топонімії Болгарії - Сарька, Сърька [4:74], Сарок [20:294]. У болгарській топонімії ці одиниці зазнали лише фонетичної адаптації. В українській топонімічній системі співзвучність з апелятивом сорока породжує ще й семантичну адаптацію назви. Словотворчий варіант Соро́ча балка ілюструє завершення процесу адаптації ороніма в українському мовному середовищі. Можливо, «пташині» асоціації були підтримані місцевою топонімічною системою: пор. ороніми Орлова балка, Орлине гніздо (див. Картакай).

Стадна - балка, лів. Тилігулу. У джерелах к. XVIII ст. згадується як б. Усадія (АВ-1791), а також під іншою назвою: ов. Стадної (КЕ; Генкарта к. XVIII ст.). У XIX ст. - балка Стадна [7:53]. Першоназва Усадня свідчить про активне заселення місцевості у к. XVIII ст.: пор. рос. *усад* «место, отведенное для нового поселения», «отдельное новое поселение» [12:583]. Назва Стадна вказує на господарське використання балки - випас на ній худоби. Так, Карта 1855 на цій балці,

поданій без назви, фіксує 4 об'єкти «ск. дв.» (тобто «скотный двор»). Таким чином Стадна → стадо. У 1974 р. зафіксована нова назва балки - Одрадна балка (Експ. 1974): поселення Стадна Балка на ній було перейменоване у 40 р.р. XX ст. на Одрадну Балку [7:53], тому й балка своєю назвою змінилася.

Степовий - див. Каменова.

Сутичук - див. Булгарка.

Су́ха - балка, лів. р. Царегол. Карта 1855: Б. Сухая. Наприкінці XIX ст. згадується ще одна назва цієї балки: б. Сухая или Коблевка (Од. 1882, с. 9). Першоназва від *сухий*. Друге найменування від назви села Малая Коблевка (СНМ 1859, № 2465), а та від прізвища Кобле [8:102].

Су́ха - балка, пр. Сасика. Карта 1855: Б. Сухая. Див. вище.

Су́ха Злодійка - балка, пр. р. Царегол. Карта 1855: Б. Сухая Злодійка. Назвою протиставлена сусідній балці (див. Злодійка), означення Су́ха в ролі диференціюючого компонента.

Тартакай - балка, лів. Картакаю. На ній знаходиться с. Колосівка Веселінівського р-ну Миколаївської обл. Назву що фіксує лише Карта 1855, на інших картах об'єкт безіменний. Повторює назву сусідньої балки (див. Картакай).

Тилігульський лиман - лиман, куди впадає р. Тилігул. Найдавніші фісації демонструють безсуфіксну форму назви, близьку до тюркського оригіналу: *Teligol*. (Боплан; Карта 1781) або *Телиголь* (Карта 1766, Карта 1779). Укладачі карт користуються виключно гідротерміном озеро (на картах із французькими позначеннями використовується адекватний номенклатурний географічний термін *laque*). Термін *лиман* зустрічається вперше на Kartі 1737 р. в курйозному тавтологічному сполученні *lak liman*. Карти к. XVIII ст. демонструють форми назви, що виникли внаслідок її словотворчої та фонетичної адаптації на слов'янському мовному ґрунті: *Телигульской* (Карта 1790), *Делигульской* (Генкарта к. XVIII ст.), *Телигульской* (Карта к. XVIII ст.), *Делигольской* (НО), *Телигеольской* (КЕ) та ін. Фонетична варіативність лімніміма зумовлена варіативністю гідроніма Тилігул. Джерела XIX ст. демонструють несталість голосних у першій частині назви: *Телегульській* (Карта 1826), *Тилігульській* (Карта 1835; Карта 1855). Різні форми назви можуть зустрічатися навіть в одного автора: *Тилігульській* [14:58] та *Телигульській* [14:255]. Лімнімім відзначається стійкістю, притаманною назвам значних гідрооб'єктів. Але варіюван-

ня назви триває і в наш час: Тилигулівський лиман, Тилигульський лиман (Експ. 1974 - Березівський р-н), Т'іл'ігуло-Березанський лиман, Тиліго-Березанський лиман (Експ. 1975 - Комінтернівський р-н).

Тишковка - див. **Сасик**.

Томова - балка, пр. р. Цареголу. Карта 1855: Б. Томова. Так і в СНМ 1859, № 2804. Назва від антропоніма. Пор. Тома - варіант особового імені Хома [15:179], а також молд. прізвище Тома [5:114].

Тугла - див. **Сасик**.

Тюра - балка, лів. Сліпухи. У джерелах: балка Тюра (Карта 1790), б. Тюра (Карта к. XVIII ст.), ов. Тюра (КЕ; Карта 1793; НО), ов. Тюра (Генкарта к. XVIII ст.), балк. Тюра (АВ-1791). Картами I пол. XIX ст. згадується під двома назвами: дол. Картакай или Чора (Карта 1820; Карта 1826). Усі джерела XVIII ст. подають Тьору як ліву притоку Тилигулу. Карта 1855 засвідчує найменування Б.Тюра, розглядаючи її як ліву притоку Сліпухи. СНМ 1859, № 1407 фіксує форму б. Тера, а Ан. 1886, с. 58 - б. Тёра. Можливо, саме цей гідрооб'єкт Катал. № 782 згадує як Б.Сліпуха, л. п. Сліпухи. Тобто спостерігається топонімічна іррадіація. Оронім Тюра тюркського походження. Наявність поруч української назви Сліпуха дозволяє припустити зв'язок із тюрк. *kōl slīuy*, пор. вживання цієї лексеми в переносному гідрографічному значенні: *kōl kuuy - виходлий колодязь* [19:66, 567]. Альтернація *k'/t'* властива укр. та молд. говіркам, засвідчена вона й у тюркських назвах. Внаслідок адаптації тюркізма в українському мовному середовищі відбувається заміна голосних: о - 'у, 'е, іо, о, 'о. Пор. адаптацію гідроніма Тилигул: Телиголь - Телигульської - Телигольської. Назва Картакай перенесена з сусідньої балки (див.). Сучасна назва Кічукська балка (Експ. 1974) відойконімна: СНМ 1696, № 1631 згадує х. Кичукъ (Тефтула) на балках Тера і Слепуха. Назви ж хутора від прізвищ.

Усадня - див. **Стадна**.

Файдин яр - балка, лів. Тилигулу. Карта 1855: Файдынь яр. Оронім від прізвища чи прізвища Файда, пор. укр. діал. *файда батіг, канчук* [17, X:551].

Царегол - річка, впадає зліва до Тилигульського лиману. У місцевій топонімічній системі гідронім чітко співвідноситься з балкою, яка впадає до лиману трохи нижче. Назви обох об'єктів на кожній карті становлять чітку опозицію, розрізняючись а) означенням: р. Бол. Царегиль - р. М.

Царегиль (Карта к. XVIII ст.), р. Бол. Царегиль - р. Мал. Царегиль (Карта 1790); б) наявністю суфікса в назві балки, розташованій нижче: ов. Цариголь - ов. Цариголець (Генкарта к. XVIII ст.). р. Саригіоль - р. Саригіолець (КЕ), р. Царьголь - р. Царьголець (НО), р. Цареголь - ов. Цареголець (Карта 1826). В останньому випадку карта ще й указує на різний вид об'єктів - річку й балку. На Kartі 1855 вони розрізняються вже не назвами, а лише вказівкою на вид об'єкта: Р. Цареголь та Б. Цареголь. Гідронім - прозорий тюркізм, пор. турецьке *sarı жовтий, göl озеро* [19:752, 344]. Фонетичне варіювання назви - наслідок її адаптації до слов'янського мовного середовища (передача *o* в рос. графіці як *ю, о, и*), а також параetimологічного зближення ініціальної основи з **цар:** *с > ц, и (ы) > е* (останнє осмислюється як інтерфікс). Місцеве населення іменує балку Царєга (Експ. 1974), цей самий варіант подає ТКО. Привертає увагу максимальна близькість назв обох об'єктів на одній карті: при обов'язковому використанні вказаних засобів диференціації варіанти обох гідронімів в певному картографічному джерелі фонетично ідентичні. Варіації *с/ц, е/и, и/о* представлені тільки на різних картах.

Царегол - балка, впадає зліва до Тилигульського лиману, див. вище.

Царегол - балка, пр. р. Цареголу. Давнішою назвою об'єкта є Овр. Караланой (Карта 1820, Карта 1826). Вона, можливо, є східнослов'янським освоєнням гідронімічного молдавнізма, пор. молд. *қырлан ягня* [11:333]. Карта 1855 іменує цю балку Б. Цареголь. Див. вище.

Царегол - балка, лів. р. Цареголу. Карта 1855: Б. Цареголь. Ця назва, що повторювала іменування сусідньої річки (див. вище), у XIX ст. заступилася іншою, утвореною від назви поселення - Пассекова. Обидва об'єкти, поселення й балку, згадує СНМ 1896, № 3841: Основа (Пассекова) д.: бал. Пассекова и Цареголь. Назва поселення (нині с. Основа Березівського р-ну на Одещині) - від прізвища власника Пассек.

Чубанська - балка, впадає зліва до Тилигульського лиману. Карта 1855: Б. Чубанская. Ю.О. Карпенко розглядає гідронім Чубань (Чабань) у Нижньому Подністров'ї як тюркізм із значенням «розтягнутий» [1:17]. Можливо, такого самого походження є й оронім Чубанська: Тилигульський лиман тут досить широкий. У такому разі оронім є тюркізмом, що зазнав суфіксації у східнослов'янському мовному оточенні. Оскільки поряд була ще й балка Мала Чубанська, назва більшого об'єкта іноді вживалася з означенням: Большая Чубанская (Од. 1882, с. 9).

Джерела к. XVIII ст. згадують що балку з іншою назвою: ов. Курґнійної (Генкарта к. XVIII ст.), ов. Куренной (КЕ). Пор. курінь «окрема частина запорізького козацького війська» та «житло козаків, що складала частину такого війська» [17, IV:409]. Про козацькі зимівники на Тилігулі згадує СНМ 1859, с. IX.

Чудська – балка, пр. Голої Чудської. Карта 1855: Б. Чудская. Назва неясна. Пор., однак, р. Чут(к)а в басейні Дніпра [16:616] та с. Чутівка на Кіровоградщині. Можливо, назва перенесена? Тоді заміна *т* на *д* є наслідком помилки картографа, зближення етимологічно неперозорі назви з **чудо**.

Чумацький яр – балка, лів. Дубової. Карта 1855: Чумацкий яр. Експ. 1974: Чумацька балка. Від **чумак**: поблизу с. Березівки стоянка чумаків існувала вже у XVIII ст. [7:7].

Широка – балка, лів. Балайчука. Карта 1855: Б. Широкая. Експ. 1975: б. Широка (Комінтернівський р-н). Назва – характеристика розміру. Наприкінці XIV ст. фіксувалася й паралельна назва, що повторювала іменування сусідньої балки: Балайчук или Широкая (Од. 1882, с. 9).

1. Гідроніми Нижнього Подністров'я. - К.-Одеса, 1981.
2. Даль В.И. Толковый словарь живого великорусского языка. - М., 1956. - Т.1-4.
3. Древнесторский словарь. - Л., 1969.
4. Дуриданов И. Топонимията на Първомайская околия. - София, 1956.
5. Еремия А., Косничану М. Личные имена: Антропонимический справочник. - 3-е изд. - Кишинев, 1974.
6. Карпенко О.П. Назви річок Нижньої Правобережної Наддніпрянщини. - К., 1989.
7. Карпенко И.О. та ін. Топонімія південно-східної Одещини. - Одеса, 1978.
8. Карпенко Ю.О. та ін. Топонімія північно-східної Одещини. - Одеса, 1975.
9. Лобода В.В. Назви населених пунктів Правобужжя // Власні назви і відтономініювання Інгуло-Бузького межиріччя. - К., 1977.
10. Марусенко Т.Д. Матеріали к словарю українских географических апеллятивов (Названия ресьефов) // Полесье. - М., 1968.
11. Масенко Л.Т. Назви річок Інгуло-Бузького басейну // Горпинник В.О., Лобода В.В., Масенко Л.Т. Власні назви і відтономініювання Інгуло-Бузького межиріччя. - К., 1977.
12. Молдавско-русский словарь. - М., 1961.
13. Мурзаев Э.М. Словарь народных географических терминов. - М., 1984.
14. Отін С.С. Гідроніми Східної України. - К.-Донецьк, 1977.
15. Скальковский А. Опыт статистического описания Новороссийского края: География, этнография и народонаселение Новороссийского края. - Одесса, 1850. - Ч.1.
16. Скрипник Л.Г., Дзятківська Н.П. Власні імена людей: Словник-довідник / За ред. В. Русанівського. - К., 1986.

16. Словник гідронімів України. - К., 1979.
17. Словник української мови. - Т. I-XI. - К., 1970-1980.
18. Трубачев О.Н. Названия рек Правобережной Украины: Словообразование. Этимология. Этническая интерпретация. - М., 1966.
19. Турецко-русский словарь. - М., 1977.
20. Христов Г. Местные имена в Маданско. - София, 1964.

Джерела

- АВ-1791 - Атлас, изображающий область ОЗУ, иначе называемою Очаковской землею 1791 г., составленный инженер-майором Деволяном. - ЦДВІА, д. ВУА, спр. 20150.
- Ан. 1886 - Результаты подворной переписи Алашеевского уезда 1886-1887 гг. Приложение к V-мутому «Материалов для оценки земель Херсонской губернии». - Херсон, 1889.
- Атлас 1799 - Описание Атласа Новороссийской губернии, составленное из 12 уездов и разделенное на две части. Новороссийск, 1799. - ЦДВІА, ф. ВУА, од. зб. 18336.
- Боплан - Y. de Beauplan Delineatio generalis Camporum Desertorum vulgo Ukraina. Примірник карти зберігається в Одеському державному історико-краєзнавчому музеї.
- Вед. 1815 - Ведомость, составленная в Херсонской палате, сколько в Тираспольском уезде почитается за помещиками дворовых и крестьян 7 ревизии и количество десятины удобной земли порознь за каждым. Статистические сведения о населенных пунктах Херсонской губернии. 1815 г. - ЦДВІА, ф. ВУА, спр. 288. - Ч. II.
- ВО - Военное обозрение Одесского военного округа / Составлено офицерами Генерального штаба Болдаревским и Милорадовичем. - Одесса, 1871.
- Генкарта к. XVIII ст. - Генеральная карта Очаковской области. - ЦДВІА, ф. ВУА, спр. 21508.
- Експ. - Матеріали топонімічних експедицій кафедри загального та слов'янського мовознавства ОДУ.
- Карта 1737 - Provinciarum turcico Tartaricarum inter Tanaim Borysthenem et Bogum Sitaram quas duobus arais viz 1736 et 1737. Примірник карти зберігається в Одеському державному історико-краєзнавчому музеї.
- Карта 1766 - Карта части Малой Татарии очаковских ногайцев. 1766. - ЦДВІА, ф. 416, спр. 244.
- Карта 1781 - Mappa generalis Gubernii Novae Russiae in Circulos Divisi 1781 auctore Iohanne Islenieff. Примірник карти зберігається в Одеському державному історико-краєзнавчому музеї.
- Карта 1790 - Карта Очаковской степи с назначением всех подробностей 1790 года. - ЦДВІА, ф. ВУА, спр. 21506.
- Карта 1793 - Карта новоприобретенной области от Порты Оттоманской и присоединенной к Екатеринбургскому наместничеству. Близко 1793 р. - ЦДВІА, ф. ВУА, спр. 20172.
- Карта 1795 - Географическая карта вновь приобретенной области от Порты Оттоманской, ныне принадлежащей Вознесенскому наместничеству. 1795-1798. - ЦДВІА, ф. ВУА, спр. 262.
- Карта 1820 - Топографическая карта Херсонской губернии. 1820-1823. - ЦДВІА, ф. 416, спр. 270.
- Карта 1826 - Карта Херсонской губернии, составленная при главном штабе 2-й

армії. 1826. - ЦДБІА, ф. ВУА, спр. 21513.

Карта 1835 - Херсонская губерния. Составлял и чертил... Григорий Писанка. Кончена 6 сентября 1835 года. - ЦДБІА, ф. ВУА, спр. 21035.

Карта 1855 - Военно-топографическая карта Херсонской губернии. 1855. - ЦДБІА, ф. ВУА, спр. 21514.

Карта к. XVIII ст. - Топографическая карта Очаковской степи. - ЦДБІА, ф. ВУА, спр. 21510.

Катал. - Каталог річок України. - К., 1957.

КЕ - Карта Екатеринославского наместничества. Близько 1790. - ЦДБІА, ф. ВУА, спр. 20170.

НО - Карта новоприобретенной области от Порты Оттоманской и присоединенной к Екатеринославскому наместничеству. Соч. Вильбрехт. - ЦДБІА, ф. ВУА, спр. 20187.

Од. 1882 - Материалы для оценки земель Херсонской губернии: Одесский уезд. - Херсон, 1883. - Т. 1.

СНМ 1859 - Херсонская губерния: Список населенных мест по сведениям 1859 года. - СПб., 1868. - Т. 47.

СНМ 1896 - Список населенных мест Херсонской губернии и статистические данные о каждом поселении. - Херсон, 1896.

Тир. 1886 - Материалы для оценки земель Херсонской губернии. - Херсон, 1889. - Т. 9. Тираспольский уезд.

Тир. 1906 - Список населенных пунктов и некоторые справочные данные по Тираспольскому уезду Херсонской губернии. - Одесса, 1907.

ТКО - Топографическая карта: Украина. Одесская область. 1992.

Показчик гідронімів

б. Падурець пр.
б. Людська лів.
б. Глинище лів.
б. Сольварка лів.
б. Сомкина пр.
б. Гортоп лів.
б. Дубова пр.
2б. Чумацький яр лів.
б. Кацапка лів.
б. Файдин яр лів.
б. Сліпуха лів.
2б. Тьора пр.
б. Коновалов яр пр.
б. Картакай лів.
2б. Маргаритова лів.
2б. Гарткакай пр.

2б. Сороча лів.
б. Калаглія лів.
б. Куца лів.
б. Донська пр.
б. Стадна лів.
Тилігульський лиман
б. Мантукова лів.
б. Крутий яр лів.
р. Царегол лів.
2б. Царегол лів.
2б. Царегол пр.
2б. Каменова пр.
2бал. Суха Злодійка пр.
2б. Злодійка пр.
2б. Томова пр.
б. Отаманка лів.

б. Царегол лів.
б. Чубанська лів.
б. Мала Чубанська лів.

б. Сасик лів.
2б. Вирва пр.
2б. Суха пр.

Об'єкти, що впадають до лиману справа

р. Балай пр.
2б. Балай лів.
3б. Гола Чудська пр.
4б. Чудська пр.
4б. Гола лів.
3б. Маринова лів.
4б. Ренська пр.
2яр Семенів пр.
2яр Ониськів пр.
2б. Велика лів.
3б. Длюм пр.

2б. Ізмайлова пр.
2б. Бугайова пр.
2б. Балайчук лів.
3б. Широка лів.
3б. Балай лів.
3б. Пуста пр.
2б. Каїр пр.
б. Соколь пр.
б. Булгарка пр.
б. Розсохувата пр.
б. Скурт Сасик пр.

Огляд ономастичних праць, одержаних редакцією (7-9)

7. Українська ономастика. Матеріали наукового семінару, присвяченого 90-річчю Кирила Кузьмича Цілуйка / Відп.ред. І.М.Желєзняк. Інститут української мови НАН України.-К.,1998.-201 с. Наклад 200.

Збірник включає 39 невеликих обсягом статей і відкривається змістовними, хоч і дещо суб'єктивними «спогадами та роздумами» О.С.Стрижака «К.К.Цілуйко як ономаст». З решти праць половина - топонімічні. Тут і етимологія - від Супою (М.Ф.Пономаренко) та мотлоху (О.П.Карпенко) до ойконімії Обухівщини (І.М.Желєзняк) та карпатської гідронімії (С.О.Вербич), і словотвір - від праслов'янського гнізда - *Pēs- (В.П.Цульгач) та більш віртуальне інтерпретованого *ver- (О.І.Піади) до лексико-семантичних утворень (А.І.Поляруш, Я.Редьква) та мікротопонімів з прийменником і префіксом Під- (Н.Лісняк), і семантичні процеси та угруповання (В.В.Лучик, І.С.Карабулатова), і лексико-етимологічні студії, переважно побудовані на співвідношенні топонімів та географічних термінів (Т.В.Громко, Н.К.Фролов, С.О.Черепанова) чи інших термінологічних рядів (Є.Л.Ба-

бічева, ВЛ.Бушаков), і міжмовна взаємодія (Т.Н.Рацені і Н.К.Фролов), і словозміна (С.Л.Авдеева), і катойконімія (В.О.Горпинич), і опис матеріалів - усіх, що є в одному кримському селі (С.Льїна та ін.), чи поданих як фрагмент інверсійного словника ойконімів (О.Крижановська).

Антропонімічних розвідок у збірнику удвічі менше. Тут теж найпомітнішими є статті з етимології (І.В.Сфіменко і особливо М.Л.Худаш: автор висуває привабливе, але дискусійне розуміння легендарного імені Хорив як композита, стягненого за типом Вадим - імператив з першим звуком другого компонента), словотвору (Т.В.Ісакова, С.Є.Панцьо, І.Д.Фаріон). Цікава стаття про динаміку українських антропоформул належить С.М.Медвідь-Пахомовій. Авторка навила вагомі докази того, що трилексемне ймення, з включенням по батькові, є в Україні органічним, не запозиченим у росіян. Втім, питання залишається дискусійним. У Реєстрах Війська Запорозького 1649 р. - тільки функціонально двочленні наймення, навіть якщо вони містять по три лексеми.

Інші ономастичні розряди відбиті в збірнику слабо - по одній статті присвячено ергонімам (О.Белей), етніонімам (Н.А.Коваленко - досить вибірково огляд етимологій назв венеди та анти), зоонімам (Я.М.Шебештан). При цьому остання праця стосується вже літературної (чи, за термінологією ужгородських учених, літературно-художньої) ономастики. Цей ономастичний напрямок представлений також змістовними розвідками Л.Белея та О.О.Семенець. Н.С.Колесник розвиває свою улюблену тему про те, що фольклорна ономастика не належить до літературної. Дослідниця має рацію. Але не слід забувати, що обидва напрямки вивчають оніми художнього тексту (адже фольклор - це теж художній текст!), а тому мають передусім встановити їх роль у цьому тексті.

Поза тим маємо дуже змістовний аналіз ономастичної ситуації в Закарпатті міжвоєнних років (П.П.Чучка), цікаві думки про українську передачу англійських онімів (А.Г.Гудманян), термінологічні спостереження (Н.Г.Іванова), неонімастичний, але вагомий і для ономастів археологічний опис древніх праслов'ян та їх сусідів (Д.Я.Телегін). За автором, праслов'яни, представлені культурами гребінцево-накольчатой кераміки, сиділи між Дніпром та Одрою з V тис. до н.е., а трипільці, які були прафракійцями, тобто теж індоєвропейцями, прийшли сюди із заходу у IV тис. до н.е. Лінгвістика воліє дивитись на ці речі зовсім

інакше. Трипільці не були індоєвропейцями і вже мешкали у Північному Причорномор'ї, коли там з'явилися індоєвропейці, причому праслов'яни з останніх виділилися не раніше II тис. до н.е.

Загалом же збірник за своїм науковим рівнем гідно вшановує визначного організатора науки, засновника сучасної української ономастики, незабутнього К.К.Цілуйка. Шкода тільки, що він аж рясніє від друкарських помилок та відсутності потрібних літер. Навіть Станіслава Роспонда тут обізвавали Господом (с. 94).

8. Лучик В.В. Іншомовні гідроніми Середнього Дніпро-Бузького межиріччя. - Кіровоград: Кіровоградський держ. пед. університет, 1999.-103 с. Наклад 500.

Монографія є подовженням праці автора «Автохтонні гідроніми Середнього Дніпро-Бузького межиріччя», що вийшла в 1996 р. Вона складається з чотирьох розділів: 1. Гідроніми з основами давніх індоєвропейських мов. Тут виділено й докладно етимологізовано: а) фракізи (Ятрань), б) ілліриси (Калабарка), в) іранізи (Дніпро, Сурчак, Гопта), г) готські сліди (Буг, Багва); 2. Гідроніми з основами неіндоєвропейського походження. Тут, починаючи від можливих гунських рефлексів (Біанка), зосереджено аналіз помітного шару тюркізмів; 3. Іншомовні назви пізнього походження. Розглядаються гідроніми: а) російські (Волжанка, Дача, Лохмате, Лагерівка та ін.), б) польські (Фелюші, Басаманчик, Голочанський, Дригена та ін.), в) південнослов'янські, пов'язані з періодом Нової Сербії (Лонго, Бонджа, Чижмич), г) східнороманські (Лак, Фонтина, Извор, Рипа та ін.); 4. Гідроніми з остаточно нез'ясованою етимологією (Бізанка).

Монографія В.В.Лучика є виваженим, добре обгрунтованим дослідженням, що не заважає їй, як і будь-якій етимологічній розвідці, включати чимало дискусійного. Робота містить «Показчик слів й основ», що значно полегшує її використання. Книжка добре вичитана й гарно надрукована. Оглядач знайшов лише декілька друкарських огріхів.

9. Горпинич В.О., Антошок Т.Р. Географічні назви в українській мові: Складні питання словозміни, творення, правопису та наголошення / Рекомендовано Міністерством освіти України. Посібник для студентів вищих навчальних закладів, учнів загальноосвітніх шкіл та вчителів. -К.:Іван Федоров, 1999.-152 с. [на титульній сторінці - ще й Дніпропетровськ]. Наклад 3000.

Окрім «Передмови», «Післямови» та «Літератури» (остання містить

виключно праці В.О.Горпинича, зате дуже багато) посібник складається з трьох розділів - «Назви населених пунктів (топоніми)» (точніше було б - ойконіми), «Відтопоніми пркметники (ад'ектовіми)» та «Назви жителів (катойконіми)». Перший з них містить підрозділи «Відмінювання», «Вживання і правопис», «Наголошення». Два останні мають тотожну структуру: «Творення», «Вживання», «Правопис», «Наголошення».

Книжка, можна сказати, взірцево макетована й видрукована. За допомогою різних знаків, розмірів полів, шрифтових виділень, членування тексту зроблено все, щоб вона стала зручною в користуванні і як посібник, і як довідник. Сам зміст посібника теж слід оцінити високо. Автори будують свій виклад просто й зрозуміло і намагаються звести його до системи правил. Пор., наприклад, заключний висновок про нульове закінчення топонімів на **-ичі** в родовому відмінку: «У розмовно-побутовому мовленні воно допустиме, а в літературному це порушення норми, тому в кодифікованій мові розглядається як помилка» (с. 12). Кінець параграфа про наголошення ойконіма Заболотів: «Отже, літературна норма Заболотів, а Заболотів - відхилення від усталеного наголошення» (с. 44). Широко вживаний у посібнику опозитивний спосіб викладу (пор. назви параграфів: «Глодоси чи Глодосси», «Ялтинський чи ялтівський», «Житомирці чи житомиряни») іноді призводить до наведення надуманих, ніким не вживаних форм типу кийці, одесці (поява їх у деяких художніх текстах є стилістично й семантично маркована). Параграф називається «Рівненська» чи Рівненська область», а люди воліють писати Ровенська. Є й просто сумнівні твердження, наприклад, заперечення жіночих відповідників «до багатьох чоловічих назв жителів на **-иц**» (с. 130). Форми садів'янка, зеленянка, баничанка цілком можливі, бодай як потенційні слова.

Загалом же книжка в цінним надбанням і для учнів, і для учених, бо тут систематизовано, заналізовано й кодифіковано великий шмат того, що зветься практичною ономастикою.

Юрій Карпенко

Наші автори

Вербич Святослав Олексійович - кандидат філологічних наук, старший науковий співробітник відділу лексикології, термінології та ономастики Інституту української мови НАНУ

Зеленко Лариса Павлівна - ст. викладач кафедри загального та слов'янського мовознавства ОДУ

Карпенко Юрій Олександрович - доктор філологічних наук, професор, зав. кафедри української мови ОДУ

Ковалевська Тетяна Юрївна - кандидат філологічних наук, доцент, докторант кафедри української мови ОДУ

Касім Галина Юрївна - кандидат філологічних наук, доцент кафедри загального та слов'янського мовознавства ОДУ

Кутуза Наталія Валеріївна - здобувач кафедри української мови ОДУ, вчитель української мови СШ № 59 м. Одеси

Маленіньська Ігтка - доктор, співробітник відділу ономастики Інституту чеської мови АН Чеської Республіки

Медведєва Олена Юрївна - аспірантка кафедри української мови Ізмайльського державного педагогічного інституту

Мельник Леся Анатоліївна - аспірантка кафедри загального та слов'янського мовознавства ОДУ

Моїсєєва Ольга Павлівна - аспірантка кафедри російської літератури ОДУ

Олівова-Незбедова Лібуша - доктор, завідувач відділу ономастики Інституту чеської мови АН Чеської Республіки

Редькв Ярослав Петрович - кандидат філологічних наук, викладач кафедри історії та культури української мови ЧДУ

Семенюк Олег Анатолійович - кандидат філологічних наук, доцент, докторант кафедри російської мови та загального мовознавства Кіровоградського державного педагогічного університету

Склярєнко Олексій Михайлович - кандидат філологічних наук, доцент, зав. кафедри іноземних мов Одеської державної академії холоду

Склярєнко Ольга Миколаївна - ст. викладач кафедри іноземних мов гуманітарних факультетів ОДУ

Фаріон Ірина Дмитрівна - кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови державного університету «Львівська політехніка»

Худаш Михайло Луквич - доктор філологічних наук, професор, провідний науковий співробітник відділу карпатознавства Інституту народознавства НАНУ

Зміст

М.Л.Худаш

До етимології імені одного з легендарних засновників Києва: Щек 3

Д.І.Фаріон

Мотиваційно-номінаційний принцип в антропонімійній лексиці
(на матеріалі прізвищевих назв кінця XVIII - початку XIX ст.) 11

О.Ю.Медведєва

Антропонімічні пріоритети болгар Українського Придунав'я
(Болград і Болградський район) 19

Л.А.Мельник

Творення прізвищ від особових календарних імен як продуктивна
номінаційна модель в антропонімії Вінниччини 27

Libuše Olivová-Nezbedová

Dějiny osídlení a pomístní jména 34

Ю.О.Карпенко

Проблема іллірійської гідронімії в Українських Карпатах:
іллірійське чи слов'янське? 37

J. Malenínská

Orografické termíny v toponymii Čech 45

Я.П.Редька

Локальні гідронімні системи та підхід до їхнього аналізу
з огляду на проблему етногенезу слов'ян
(на прикладі території Західного Поділля) 50

С.О.Вербич

З історії назв населених пунктів Кагуїв, Корумля, Убля 58

О.М.Скляренко, О.М.Скляренко

Про топонімізацію апелятивів - місцевих географічних термінів
(на матеріалі болгарської мови) 63

О.А.Семенюк

Процесс переименований 90-х годов и его отражение
в сатирическом тексте 68

О.П.Моисєєва

Имя и жанр в романе Ф.Сологуба «Творимая легенда» 74

Н.В.Кутуза

Фактор оцінки в процесах відтеонімної ергонімичної номінації 82

Л.П.Зеленко, Г.Ю.Касім

Гідронімія нижньої частини басейну Тилігулу 88

Огляд ономастичних праць, одержаних редакцією (7-9) 105

Наші автори 107